

УПОВНОВАЖЕНИЙ ІЗ ЗАХИСТУ
ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

РІЧНИЙ ЗВІТ
про стан дотримання
Закону України
"Про забезпечення функціонування
української мови як державної"
у 2021 році

UB
Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови
№1306/08--Вих. від 30.04.2022
КЕП: Кремінь Т. Д. 30.04.2022 17:51
58E2D9E7F900307B040000003FC033000A879D00

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	3
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У СПРАВІ ЗА КОНСТИТУЦІЙНИМ ПОДАННЯМ 51 НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ (КОНСТИТУЦІЙНОСТІ) ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ»	7
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ ЩОДО ПОРЯДКУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ КОРИННИХ НАРОДІВ, НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ	20
РОЗДІЛ 3. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ» ТА ВИКОНАННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ УПОВНОВАЖЕНОГО ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ, ВИКЛАДЕНИХ У ПОПЕРЕДНЬОМУ РІЧНОМУ ЗВІТІ	27
РОЗДІЛ 4. ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У 2021 РОЦІ ..	53
РОЗДІЛ 5. ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ У СФЕРАХ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ	84
5.1. ДЕРЖАВНА МОВА В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	84
5.2. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В СУДОЧИНСТВІ	95
5.3. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ, ОРГАНАХ ПРАВОПОРЯДКУ, ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ ТА ДЕРЖАВНИХ ОРГАНАХ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ З ПРАВООХОРОННИМИ ФУНКЦІЯМИ	102
5.4. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ВИБОРІВ	107
5.5. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН	116
5.6. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ОСВІТИ	121
5.7. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ НАУКИ	135
5.8. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ КУЛЬТУРИ	142
5.9. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ТЕЛЕБАЧЕННЯ ТА РАДІОМОВЛЕННЯ	154
5.10. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ КНИГОВИДАННЯ, КНИГОРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТА ДРУКОВАНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	165
5.11. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ОБСЛУГОВУВАННЯ СПОЖИВАЧІВ	169
5.12. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ РЕКЛАМИ ТА ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ОЗНАЙОМЛЕННЯ	178
5.13. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	185
5.14. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ СПОРТУ	189
5.15. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ТРАНСПОРТУ	195
5.16. ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ	201
5.17. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ КОРИСТУВАЦЬКИХ ІНТЕРФЕЙСІВ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ ТА ВЕБСАЙТІВ	213
РОЗДІЛ 6. ОГЛЯД ЗАКОНОПРОЄКТІВ ЩОДО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ», ЯКІ ВНОСИЛИСЯ ДО ПАРЛАМЕНТУ У 2021 РОЦІ	228
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	240

ВСТУПНЕ СЛОВО

День 24 лютого 2022 року назавжди увійшов до світової історії як початок другої фази повномасштабної спроби вторгнення Росії до України. Воєнний стан. Жорсткі зіткнення, запеклі бої та втрати серед оборонців і мирного населення. Безкінечні черги добровольців на фронт. Волонтерські артерії міжнародної допомоги. Об'єднаний інформаційний простір. Багатомільйонні мітинги на підтримку народу України. “Русській корабль” поблизу Зміїного. ЧАЕС. ЗАЕС. Рекордні санкції проти ворога. Мільйони біженців. Гуманітарна, військова, медична, енергетична підтримка. Випалення української землі. Бомбардування пологових будинків, житлових кварталів, об'єктів інфраструктури. Міста-страдники. Міста Героїв України. Волноваха. Гостомель. Маріуполь. Харків. Херсон. Чернігів. Буча. Ірпінь. Миколаїв. Охтирка. Геноцид українського народу. Депортація дітей і дорослих. Російщення в освіті. Спалення книжок. Викрадення людей. Масові вбивства. Злочини проти людяності, яких світ не бачив з часів Другої світової. Виступи Президента України В. Зеленського на найвищих трибунах планети. Заклики до світу про надання зброї, закриття неба, евакуації людей з окупованих міст. Запеклі бої за Київ. Наступи на всіх фронтах. Масштабні втрати ворога в живій силі, техніці, засобах. Знищення крейсера “Москва”. Спрощена процедура вступу до ЄС. Озброєння за стандартами НАТО. Асоційоване членство в Європейській федерації національних мовних інституцій. Доблесть, звитяга і героїзм Збройних сил України. “Ой, у лузі червона калина”. “Рамштайн”. Сила, єдність і реальна боротьба за Україну найсильнішими державами сучасності. Кардинальні зміни в архітектурі міжнародної безпеки. Ленд-ліз. Багатомільйонне “Слава Україні!” і “Героям слава”. Україна сильна як ніколи. Нація єдина як кремій. [93%](#) українців вірять в нашу Перемогу. Державна мова на історичній вершині підтримки. [83%](#) за українську як єдину державну. Героїчна боротьба за право бути українцем. Боронимося, боремося і віримо в перемогу на всіх фронтах.

Другий в історії “Річний звіт про стан дотримання Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” у 2021 році” готувався в умовах воєнного стану. Ретроспективно минулорічне життя країни, як і діяльність нашої інституції, сприймається дещо відірвано від сьогоднішніх реалій буття світу. У тому повсякденні з обстоювання позицій державної мови особливо гостро сприймаються події та явища, які нас зміцнювали. Попри минулорічні атаки на мовний закон, стали ворожу практику російщення окупованих територій, про що йшлося в нашій спецповіді, українська мова утверджується і оживає на вустах більшості громадян України. Тому не спинять її численні факти “денацифікації” та “деукраїнізації” як реальний прояв

геноциду, так і як реальні докази лінгвоциду. Навпаки: зло карається і буде знищеним.

Можу ствердно сказати, що у 2021 році українська мова, попри необхідність оборонятися, наполегливо наступала. Першим завойованим рубежем стала сфера обслуговування споживачів. Набранню чинності з 16 січня 30 статті Закону передували численні спроби апологетів “руського міра” дискредитувати чи вихолостити норми про обов’язкове застосування державної мови при обслуговуванні споживачів чи наданні інформації, скасувати адміністративну відповідальність за їх порушення. Не вийшло.

Пильність громадськості, вдала інформаційно-роз’яснювальна кампанія, суспільний резонанс розбили на друзки міфи про “мовні патрулі” та “шпрыхенфюрера”, натомість сприяли природньому зростанню української мови чи не в найбільшій сфері. Українці схвально сприйняли нововведення і долучилися контролювати виконання норми Закону. Найбільша кількість звернень, що надійшли до Уповноваженого протягом звітного року, стосувалися обслуговування недержавною мовою. Це свідчить, скоріше, про поінформованість та небайдужість громадян України, а також про вмилу стратегію “лагідної українізації”. Практика реагування на скарги показала доволі високу результативність. Суб’єкти господарювання спокійно усували свої порушення, тому до застосування штрафів, щодо яких були перестороги, справа майже не дійшла. Завдяки адресній роботі з кожним порушником. Профілактична робота дала свої результати та необхідний досвід на майбутнє.

У липні 2021 року державна мова здобула чимало великих перемог. Першою з таких стала нищівна поразка “п’ятої колони” у спробі скасувати закон про державну мову. Конституційний Суд України не лише визнав Закон конституційним, а й суттєво зміцнив державний статус української мови як невіддільного елементу конституційного ладу держави. У цьому Звіті є окремий розділ, присвячений аналізу цього історичного документа.

Іншою перемогою Закону стало набрання чинності його норм щодо запровадження обов’язкового іспитування на рівень володіння державної мови для посадовців та претендентів на українське громадянство. Ця подія має важливе значення для подальшого зміцнення статусу української мови як державної, а тому очікувано стала об’єктом для численних атак з різних боків. Певна затримка в підготовці підзаконних актів та організаційні ускладнення, особливо в період пандемії, могли стати приводом для відтермінування або запровадження непрозорої процедури проведення іспитів. Однак завдяки консолідації зусиль багатьох державних інституцій за декілька місяців вдалося надолужити відставання, і Національна комісія зі стандартів державної мови, очолювана Орисею Демською, 16 липня розпочала процедуру проведення іспитів та видачі державних сертифікатів про рівень володіння державної мови.

Практика виявила необхідність удосконалення як процедур іспитування, так і змісту та обсягу тестових завдань. Загалом запровадження іспитів та видача відповідних сертифікатів, безперечно, є значним стратегічним здобутком на “театрі воєнних дій” у боротьбі за зміцнення української державності. Запуск головних іспитів країни, що відбулися і за підтримки заступниці Міністра освіти і науки України Любомири Мандзій, ставши її “лебединою піснею”, – невід’ємний елемент утвердження мови.

Не менш запеклі політичні бої розгорілися навколо статті 23 Закону про мову у сфері культури, яка також набрала чинності 16 липня 2021 року. Норма про демонстрування фільмів державною мовою викликала шалений опір з боку окремих власників олігархічних телеканалів. Коли ж публічні маневри не спрацювали, а всі законодавчі ініціативи, що мали на меті вивести сферу телебачення з-під дії закону про мову, провалилися, окремі холдинги вирішили піти шляхом ігнорування Закону та прав громадян, скориставшись тим, що адміністративну відповідальність за такі порушення Уповноважений із захисту державної мови зможе накладати лише з липня 2022 року. Переважна більшість телеорганізацій у другому півріччі 2021 року все ж демонстрували фільми державною мовою, але остаточна перемога в цьому питанні ще попереду. Загалом сфера культури і видавнича сфера завдяки зростанню суспільного запиту на український культурний продукт та окремим вдалим рішенням виявилися готовими до виконання нових вимог закону, що також вважаю новою здобутою висотою для державної мови.

Застосовуючи доречні для нашого часу військові аналогії, можна сказати, що протягом 2021 року на мовному фронті відбувалися бої різної інтенсивності. Кожній великій перемозі української мови, що впливала на життя суспільства, передувала велика кількість менш помітних локальних протистоянь, які відбувалися в медіа та соцмережах, на дебатах і фахових обговореннях в телестудіях, високих кабінетах і залах засідань та які потребували злагодженої роботи нашої команди. Варто зазначити, зокрема, що для українізації газет і журналів загальноукраїнської та регіональної сфер розповсюдження, що спокійно відбулася з 16 січня 2022 року, в попередньому році було проведено системну підготовчу роботу, яка полягала в активній співпраці з державними інституціями, учасниками ринку друкованих ЗМІ та широкою аудиторією читачів.

Цьогорічний Звіт несе в собі серйозний відбиток воєнного стану, під час якого він готувався. Воїни мовного фронту – співробітники Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови – пішли бити ворога. Захист України, волонтерство, гуманітарна допомога, інформаційний спротив тощо стали основними пріоритетами в нашій діяльності. Переорієнтація багатьох державних органів та інститутів на організацію та забезпечення всенародного

опору окупанту унеможливили отримання підсумкової річної інформації про стан виконання закону про мову в певних сферах за попередній рік. Особливі умови роботи ускладнили зовнішню та внутрішню комунікацію. Ці та інші фактори, пов'язані з небезпеками війни, не дозволили підготувати документ із рівнем деталізації минулорічного Звіту та в запланованих раніше значно більших обсягах. Натомість він містить всю важливу інформацію, яка відображає реальну ситуацію з дотриманням законодавства про державну мову та динаміку процесів у державній мовній політиці, участь у них Уповноваженого із захисту державної мови та інших державних органів та установ. Крім аналізу вже згаданого рішення Конституційного Суду України у звіті розглянуто основні ініціативи щодо змін до закону про державну мову, проаналізовано стан його імплементації та виконання минулорічних рекомендацій Уповноваженого, зроблено аналітичний огляд функціонування державної мови у визначених законом сферах, подано новий чималий перелік рекомендацій органам державної влади та органам місцевого самоврядування.

Слід чесно визнати, що не все із важливого і вкрай потрібного для подальшого утвердження української мови вдалося реалізувати у 2021 році. Так і не було затверджено Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року, концепція якої була прийнята у травні. Поки не затверджено Державної програми співпраці із закордонними українцями на наступний період. На жаль, багато позицій з минулорічних рекомендацій, висловлених у Річному звіті-2020, залишаються невирішеними та актуальними для виконання і в 2022 році. Ми бачимо, як мало ще української мови в інтернеті, як часто порушується закон посадовцями, депутатами різних рівнів, як багато повідомлень про порушення у сфері обслуговування, інформації для загального ознайомлення, наданні освітніх, медичних, транспортних послуг тощо.

Розуміння того, що до глобальної пандемії COVID-19, яка значною мірою нашкодила досягненню запланованого у 2021 році, додалася повномасштабна війна, змушує кардинально відкоригувати наше бачення цілей і завдань у 2022 році. Але динамічні тектонічні націєтворчі процеси, очевидне тепер для всіх українців проявлення історичної місії в них української мови як базової цінності, навколо якої відбувається єднання всієї нації, загальнонаціональний дух свободи, боротьби та піднесення, що допомагає долати нашому народу надзвичайно важкі випробування, надихає на нові перемоги, у тому числі й на мовному фронті.

Слава Україні!

Слава ЗСУ!

Українська – мова переможців!

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У СПРАВІ ЗА КОНСТИТУЦІЙНИМ ПОДАННЯМ 51 НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ (КОНСТИТУЦІЙНОСТІ) ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ»

Після перемоги Революції Гідності Верховною Радою України VIII скликання, а також Президентом та Урядом було прийнято низку законодавчих та підзаконних актів, які суттєво розширили застосування державної мови в окремих сферах та мали на меті зміцнення її державного статусу. Однак зазначені акти не мали комплексного характеру, у зв'язку з чим виникла необхідність у розробці та прийнятті нового закону щодо функціонування державної мови у всіх важливих сферах суспільного життя.

З цією метою народними депутатами України за участі науковців та громадськості було розроблено три законопроекти, які стосувалися функціонування української мови. Один з них – законопроект «Про забезпечення функціонування української мови як державної» – у 2017 році був зареєстрований у парламенті під № 5670-д та прийнятий Верховною Радою в цілому 25.04.2019.

Ще до набрання зазначеним Законом чинності група народних депутатів (у переважній більшості представників проросійської партії «Опозиційний блок») 21 червня 2019 року звернулася до Конституційного Суду України з поданням, в якому просила визнати Закон таким, що не відповідає Конституції України. Свою позицію автори подання, зокрема, обґрунтовували тим, що, на їхню думку, Законом «порушуються права громадян на використання рідної мови, обмежується доступ громадян, наприклад, до культурної продукції на рідній мові, створюється атмосфера нетерпимості до мовного різноманіття, історично притаманного єдиному багатонаціональному народу України, не врегульовується порядок застосування мов національних меншин в Україні, розвиток використання і захист яких гарантований з боку держави», а також при прийнятті Закону начебто «мало місце порушення встановленої Конституцією України процедури розгляду та ухвалення Закону № 2704-VIII»¹.

Позиція органів державної влади, наукових установ та посадових осіб з приводу конституційності Закону та питань, порушених у конституційному поданні

¹ https://ccu.gov.ua/sites/default/files/3_4094_r.pdf

За результатами попередньої перевірки конституційного подання Секретаріатом Конституційного Суду України було підготовлено попередній висновок, в якому зазначено про наявність підстав для відмови у відкритті конституційного провадження². Однак ухвалою Першої колегії суддів Першого сенату Конституційного Суду України 17 липня 2019 року було відкрито конституційне провадження у зазначеній справі³, а Великою палатою Конституційного Суду України вирішено розглядати справу на своєму пленарному засіданні у формі усного провадження та залучити до участі у розгляді справи представників міністерств освіти і науки, юстиції, Меджлісу кримськотатарського народу, директора Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України Б. Ажнюка, Надзвичайного і Повноважного Посла України В. Василенка, директора Інституту української мови Національної академії наук України П. Гриценка, Уповноваженого із захисту державної мови, народних депутатів України М. Княжицького та А. Парубія, а також професора кафедри теорії і практики перекладу з романських мов імені Миколи Зерова Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка О. Чередниченка⁴.

Суддею-доповідачем у справі С. Головатим було направлено низку запитів до Президента України, Голови Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженого із захисту державної мови, керівників міністерств юстиції, освіти і науки, наукових установ та закладів вищої освіти, якими запропоновано висловити відповідно до компетенції свою позицію щодо порушених у конституційному поданні питань⁵; також суддею-доповідачем було дано доручення Секретаріату

² Попередній висновок Відділу попередніх висновків Управління опрацювання конституційних подань та конституційних звернень Правового департаменту Секретаріату Конституційного Суду України на конституційне подання 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (<https://ccu.gov.ua/dokument/1-p2021>).

³ Ухвала Першої колегії суддів Першого сенату Конституційного Суду України від 17.07.2019 № 204-1(П)/2019 про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (справа № 1-179/2019(4094/19)).

⁴ Ухвала Великої палати Конституційного Суду України від 13.02.2020 № 4-у/2020 про форму розгляду справи за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (справа № 1-179/2019(4094/19)).

⁵ Листи-запити від 20.09.2019 №№ 358-16/3904 (директорові Національного інституту стратегічних досліджень), 358-12/3905 (Міністру юстиції України), 358-12/3906, від 09.04.2020 № 358-005-12/1205, від 17.08.2020 №№ 358-005-12/3075 (Міністру освіти і науки України); 358-1/3908 (Президенту України), 358-1/3909 (Уповноваженому Верховної Ради з прав людини), 358-16/3910 (ректору Київського національного університету ім. Тараса Шевченка), 358-16/3917 (ректору Донецького національного університету імені Василя Стуса), 358-16/3919 (ректору Львівського національного університету імені Івана Франка), 358-2/3163 (Голові Верховної Ради України), 358-16/3920 (ректору Одеського національного університету імені І. І. Мечникова), 358-16/3921 (директору Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника), 358-16/3923 (ректору Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого), 358-16/3924 (ректору державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», 358-16/3912 (ректору Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара), 358-16/3918 (президенту Національного університету «Києво-Могилянська академія»), 358-16/3925

Конституційного Суду України щодо підготовки відповідних матеріалів з питань конституційного провадження⁶.

У відповідь на запити зазначеними вище органами, установами та посадовими особами було надіслано до Конституційного Суду України свою позицію щодо окремих доводів та міркувань, на яких ґрунтувалося конституційне подання, а також щодо самого подання та Закону в цілому. Більшість суб'єктів у своїх відповідях не лише не зазначили про наявність будь-яких підстав говорити про «неконституційність» Закону, а й, навпаки, доволі критично поставилися до відповідних доводів авторів конституційного подання з цього приводу⁷. Разом з тим, деякі суб'єкти уникнули прямої відповіді щодо свого ставлення як до аргументів, висловлених у конституційному поданні, так і до самого Закону, обмежившись загальним цитуванням положень Конституції України або норм Закону чи взагалі зазначивши про відсутність, на їхню думку, повноважень для висловлення будь-якої позиції із зазначеного питання⁸. Переважна більшість суб'єктів зазначила про те, що, на їхню думку, ухвалений Закон не містить дискримінаційних норм, має легітимну мету та спрямований на врегулювання порядку застосування державної мови у відповідних публічних сферах суспільного життя, як це передбачено Конституцією України та іншими рішеннями Конституційного Суду України з питань застосування державної мови⁹. Моніторингова місія ООН з прав людини у своїй аналітичній довідці

(директору Інституту держави і права ім. В. М. Корецького), 358-005-16/961 (голови Меджлісу кримськотатарського народу), 358-005-16:1593 та від 18.03.2020 №№ 358-005-16/956 (професору кафедри міжнародного та європейського права факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» В. Василенку), 358-005-16:1595, 358-005-16:2729 та від 18.03.2020 № 358-005-16/954 (професору кафедри теорії і практики перекладу з романських мов ім. М. Зерова Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка О. Чередниченку), 358-005-16:1598 (заступнику голови Науково-консультативної ради КСУ), 358-005-16:2728, від 18.03.2020 № 358-005-16/959 та від 21.05.2020 № 358-00516:1597 (директору Інституту мовознавства імені О. О. Потебні); 358-005-16:1596, 358-005-16:2730, від 18.03.2020 № 358-005-16/958, від 21.05.2020 № 358-005-16:1599 (директору Інституту української мови НАН України); від 22.01.2020 № 358-00512/176, від 16.07.2020 № 358-005-12:2720 та від 17.08.2020 № 358-005-13/3076 (Уповноваженому із захисту державної мови); від 18.03.2020 № 358-005-03/953 (народному депутату України М. Княжицькому); від 09.04.2020 № 358-005-13/1204 (голови Державної служби статистики) № 358-005-12/1206 (в.о. Міністра культури та інформаційної політики України); від 21.05.2020 № 358-005-16/1600 (завідувачу відділом правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького); від 22.06.2020

№ 358-005-12:2195 (Міністру закордонних справ України); від 16.07.2020 № 358-005-12:2719 (уповноваженому представнику МОН).

⁶ Листи-доручення від 20.09.2019 № 21/5885, від 10.02.2020 № 21/316 (керівнику Секретаріату КСУ).

⁷ До прикладу: лист Львівського державного університету внутрішніх справ від 30.06.2020 № 18/1185, юридичний аналіз змісту конституційного подання щодо конституційності Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII, здійснений Навчально-науковим юридичним інститутом Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, лист Одеського національного університету імені І. І. Мечникова від 21.10.2019 № 0607-01-2930 та інші.

⁸ До прикладу: лист Президента України В. Зеленського від 29.10.2019 № 01/1728, лист Уповноваженого із захисту державної мови Т. Монахової на адресу судді-доповідача С. Головатого.

⁹ Рішення від 14.12.1999 № 10-рп/99 у справі № 1-6/99 за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її в навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) ([https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-9)

також констатувала, що з точки зору прав людини «популяризація національної ідентичності та офіційної мови» також є законною метою¹⁰.

В окремих випадках суб'єкти звернули увагу Конституційного Суду України на зміст окремих положень Закону, які, на їхню думку, сприяли вирішенню низки важливих питань, пов'язаних із застосуванням державної мови у відповідних публічних сферах суспільного життя, або ж, навпаки, потребували подальшого удосконалення. Зокрема, низка суб'єктів наголосили на тому, що Закон не лише не містить «дискримінаційних» норм, але й, навпаки, сприяє усуненню раніше існуючої сегрегації окремих груп (насамперед осіб, що належать до національних меншин) в освітній сфері, що призводило до низького рівня володіння такими особами державною мовою, і, як наслідок, до неможливості у подальшому зайняття ними відповідних посад в органах державної влади або місцевого самоврядування¹¹. Низка суб'єктів також наголосили на потребі ухвалення спеціальних законів, які мають регламентувати порядок та особливості застосування в окремих сферах поряд із державною мовою мов корінних народів та національних меншин України, як це передбачено положеннями самого Закону¹². Деякі суб'єкти приділили увагу питанням статусу в Україні російської та інших мов, відмінних від державної, та використанню у конституційному поданні низки термінів (як от «російськомовне населення»), які активно застосовуються органами влади та пропагандою держави-агресора Російської Федерації та її окупаційною адміністрацією на тимчасово окупованих територіях з метою обґрунтування агресії проти України¹³. До прикладу, Одеський національний університет імені

99#Text), від 20.12.2007 № 13-рп/2007 у справі № 1-46/2007 за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України «Про кінематографію» (справа про розповсюдження іноземних фільмів) (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-07#Text>), від 22.04.2008 № 8-рп/2008 у справі № 1-18/2008 за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства) (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-08/ed20111231#Text>), від 02.02.2010

№ 4-рп/2010 у справі № 1-11/2010 за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) постанові Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-10#Text>), від 16.07.2019 № 10-р/2019 у справі № 1-75/2018 (4072/17) за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-19#Text>).

¹⁰ Аналітична довідка Моніторингової місії ООН з прав людини щодо Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

¹¹ Листи Міністерства освіти і науки від 22.11.2019 № 1/12-6291 та від 12.05.2020 № 1/12-2328, письмові пояснення уповноваженого представника МОН О. Сича; лист Уповноваженого із захисту державної мови Т. Кременя від 21.09.2020 № 22/09/20.

¹² До прикладу: лист Національного інституту стратегічних досліджень від 28.10.2019 № 16/6699, лист Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 31.10.2019 № 125-01-1577, Аналітична довідка Моніторингової місії ООН з прав людини щодо Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та інші.

¹³ До прикладу: лист Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України від 02.07.2020 № 131/66, Експертний висновок професора В. Василенка стосовно конституційного подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови

І. І. Мечникова наголосив, що «незважаючи на те, що російську мову виділено окремо [у статті 10 Конституції України], це не змінює її статусу у порівнянні з іншими мовами національних меншин»¹⁴, а Уповноважений Верховної Ради України з прав людини зазначила, що у Законі «відсутні дискримінаційні норми за мовною ознакою не лише щодо російськомовних громадян, а й до інших громадян України з числа національних меншин. Натомість, з урахуванням ситуації в Україні, пов'язаної з російською агресією, твердження щодо дискримінації Законом російськомовного населення є не що інше, як підтримкою позиції Російської Федерації щодо необхідності захисту в Україні російськомовного населення та розпалювання мови ворожнечі»¹⁵. Натомість щодо згадок у тексті Закону про можливість використання в окремих випадках англійської чи інших офіційних мов Європейського Союзу Київський національний університет імені Тараса Шевченка зазначив, що Закон «в окремих частинах (наприклад, щодо англійської та офіційних мов ЄС), навпаки, наповнює норми Конституції щодо курсу на інтеграцію в європейські структури практичним змістом»¹⁶, а професор В. Василенко зауважив, що «норми Закону стосовно можливості застосування поруч з державною в окремих випадках також англійської та/або інших мов не є та не можуть вважатися дискримінаційними, оскільки стосуються всіх громадян України». Аналізуючи застосовувані у Законі різні моделі захисту мовних прав корінних народів та національних меншин, у своєму експертному висновку він звернув увагу на те, що «законодавець має застосовувати різні моделі захисту мовних прав національних меншин, залежно від того, чи вони є, по-перше, компактними природними автохтонними спільнотами; по-друге, територіально розсіяними, але чисельними національними групами; по-третє, окремими нечисленними громадянами, які не складають вищезазначені спільноти і групи. Але це питання має стати предметом окремого закону, ухвалення якого передбачено положеннями Закону № 2704-VIII»¹⁷.

Деякі суб'єкти, не заперечуючи загалом щодо відповідності Закону в цілому Конституції України, зазначили про недоцільність, на їхню думку, включення до тексту Закону окремих норм, як-от: щодо громадянства або

як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII, Експертний висновок директора Інституту української мови НАН України П. Гриценка від 03.07.2020 № 307/208 на конституційне подання 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII.

¹⁴ Лист Одеського національного університету імені І. І. Мечникова від 21.10.2019 № 0607-01-2930.

¹⁵ Лист Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 18.10.2019.

¹⁶ Лист Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 17.10.2019 № 01/652-19.

¹⁷ Експертний висновок професора В. Василенка стосовно конституційного подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII.

детально розписаної процедури видачі державного сертифікату про рівень володіння державною мовою¹⁸.

На відповідності нормам Конституції України та Регламенту Верховної Ради України процедури ухвалення Закону наголосив у своєму листі Голова Верховної Ради України¹⁹.

Позиція Уповноваженого із захисту державної мови з приводу конституційності Закону та питань, порушених у конституційному поданні

Позиція Уповноваженого із захисту державної мови як державної інституції, створеної відповідно до Закону, до завдань якої, серед іншого, належить захист української мови як державної, з приводу Закону була висловлена у листах, направлених до Конституційного Суду України у відповідь на запити судді-доповідача С. Головатого.

Підтримуючи загалом позицію щодо відповідності Закону Конституції України, Уповноважений із захисту державної мови Т.Кремінь, приступивши до виконання своїх повноважень відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 № 852-р, невідкладно надав Конституційному Суду України власний аналіз аргументів, викладених у конституційному поданні, а також змісту окремих норм та положень Закону.

Так у листі від 05.08.2020 № 03/08/20 Уповноважений звернув увагу на важливу особливість Закону – він «не регулює застосування інших мов, а лише визначає деякі особливості їх застосування поряд із державною мовою - у сферах суспільного життя, де функціонує і є пріоритетною державна мова. Причому всі положення Закону № 2704-VIII, в яких згадуються інші мови, окрім державної, («інша мова», «інші мови», «мови корінних народів», «мови національних меншин», «англійська мова», «мови Європейського Союзу», «кримськотатарська мова» тощо), спрямовані не на обмеження, а, навпаки, на забезпечення можливості застосування інших мов у сферах, що регулюються відповідними статтями Закону». З огляду на це «відсутність у Законі № 2704-VIII згадок про ті чи інші мови жодним чином не означає, що цей Закон перешкоджає розвитку, використанню чи захисту цих мов відповідно до Конституції та Законів України». Натомість поява у тексті Закону окремої згадки про кримськотатарську мову як мову одного з корінних народів України пов'язана з тим, що цей народ та його мова на сьогодні перебувають у вкрай вразливому становищі через російську агресію проти України та окупацію Росією українського Криму, а відсутність у Законі згадок про всі мови

¹⁸ Лист Донецького національного університету імені Василя Стуса від 29.10.2019 № 1696/01-03/011, лист Ужгородського національного університету від 12.11.2019 № 4332/01-14.

¹⁹ Лист Голови Верховної Ради України від 29.08.2019 № 01/06-312 (147150).

корінних народів та національних меншин України аж ніяк не може свідчити про заборони чи обмеження у застосуванні таких мов, оскільки це не відноситься до предмету регулювання Закону, а має бути регламентовано окремим законодавчим актом про порядок реалізації прав корінних народів, національних меншин України, ухвалення якого передбачено Законом.

Уповноважений також окремо наголосив на тому, що деякі з норм Закону, як от стаття 21, яка регулює застосування державної мови у сфері освіти, дублюють відповідну норму раніше ухваленого Закону України «Про освіту», щодо якого Конституційним Судом України вже було прийнято рішення про його конституційність. З огляду на це норма статті 21 Закону так само є такою, що відповідає Конституції України.

В іншому листі від 21.09.2020 № 22/09/20 Уповноважений із захисту державної мови висловив своє детальне бачення стосовно використання мов у освітньому процесі та існування у період до ухвалення Закону України «Про освіту» сегрегації в освіті. Покликаючись на висновок Конституційного Суду України у справі про конституційність Закону України «Про освіту»²⁰, Уповноважений зазначив, що «беручи до уваги згаданий вище висновок Конституційного Суду України, очевидно, що Закон № 2704-VIII серед іншого також спрямований на створення умов для інтеграції в українське суспільство національних меншин та корінних народів України, запобігання дискримінації осіб за мовною ознакою». Аналізуючи мовну політику у сфері освіти у радянський період, Уповноважений вказав, що «у період 1970-х – 1980-х років в УРСР проводилася послідовна політика русифікації. Тому хоча тогочасне законодавство формально надавало учням та їхнім батькам право обирати школу з відповідною мовою навчання, однак на практиці органами влади створювалися всі умови для переведення навчальних закладів саме на російську мову навчання. І тому на практиці вибір мови освітнього процесу у конкретному навчальному закладі залежав не від бажання учнів та їхніх батьків навчатися певною мовою, а від місцевої влади та адміністрації конкретного навчального закладу. Тим самим владою створювалися умови для штучного звуження застосування української мови у освітньому процесі». Натомість з прийняттям Законів України «Про освіту» та «Про забезпечення функціонування української мови як державної» «на законодавчому рівні створено умови для можливості реалізації особами, які належать до корінних народів України або національних меншин, права на здобуття освіти під час навчання у комунальних закладах освіти поряд з державною мовою своєю рідною мовою за ініціативою таких осіб, а не органу влади, місцевого

²⁰ Рішення Конституційного Суду України від 16.07.2019 № 10-р/2019 у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-19#n2>).

самоврядування чи адміністрації самого закладу освіти. Це, в свою чергу, передбачає обов'язкове використання державної мови в освітньому процесі поряд із мовою відповідного корінного народу України або національної меншини. Тим самим Законами № 2145-VIII та № 2704-VIII по суті ліквідується сегрегація не лише шкіл, але й окремих громадян залежно від мови навчання, яка використовується в освітньому процесі».

Рішення Конституційного Суду України у справі щодо конституційності Закону

14 липня 2021 р. за наслідками розгляду справи щодо конституційності Закону Конституційний Суд України ухвалив рішення, яким визнав Закон в цілому таким, що відповідає Конституції України²¹. У рішенні Суд докладно проаналізував як норми самого Закону, так і доводи та аргументи, які було викладено у конституційному поданні.

Рішення загалом продовжувало, а в деяких випадках додатково розширювало та конкретизувало позицію Конституційного Суду України щодо статусу державної мови, яка була викладена у попередніх рішеннях 1999, 2007, 2008, 2010 та 2019 років.

Насамперед Конституційний Суд України у рішенні доволі детально проаналізував самий статус державної мови, зазначивши, що «джерелом юридичного статусу української мови як державної є державотвірна роль української нації та незалежна державність України, відновлена внаслідок "здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення" (абзац третій преамбули Конституції України)». Як наголосив Суд, «закарбований приписами частин першої, другої статті 10 Конституції України юридичний статус української мови як державної є водночас засадничою конституційною цінністю, питомою ознакою й ключовим чинником єдності (соборності) Української держави та невіддільною частиною її конституційної ідентичності. Як інститут української державності, що поєднує юридичний і ціннісний складники, українська мова покликана виконувати інтегративну (соборницьку) функцію та забезпечувати єднання й монолітність українського суспільства різнорівнево. Українська мова як державна мова є важливим інструментом упорядкування діяльності всієї державної влади та місцевого самоврядування, їй належить вирішальна роль у забезпеченні політичної єдності держави та суспільної згуртованості суголосно одному з прагнень, що ними керувався конституцієдавець при ухваленні

²¹ Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#n103>).

Конституції України 28 червня 1996 року, зокрема "підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України"».

Конституційний Суд також зацентрував увагу на тому, що українська мова є невіддільним атрибутом української державності, оскільки мовне питання постійно було присутнє в національно-культурній та політичній боротьбі українців за власну державу, а у бездержавний період саме українська мова заступала собою відсутність Української держави.

Суд зробив висновок про те, що українська мова є «базовим системотвірним складником української державності та її основою».

Наступний важливий висновок Конституційного Суду стосується оцінки загроз статусу української мови як державної. Як зазначено у рішенні, українська мова є невіддільним атрибутом Української держави поряд із Державним Прапором, Державним Гербом та Державним Гімном України. Тому будь-які прояви зневаги до державної мови слід розцінювати як такі, що ганьблять саму державу, а отже, є недопустимими; так само публічний глум над українською мовою або її умисна дискредитація є зазіханням на конституційний лад України, образою національної гідності її громадян. «Загроза українській мові, - наголосив Конституційний Суд, - рівносильна загрозі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави, оскільки мова - це своєрідний код нації, а не лише засіб спілкування. Без повноцінного функціонування української мови в усіх ділянках публічного життя суспільства на всій території України українській нації загрожує втрата статусу й ролі титульної й державотвірної нації, що є рівнозначним загрозі зникнення Української держави з політичної карти світу. Українська мова - доконечна умова (*conditio sine qua non*) державності України та її соборності. Україна - це єдиний у світі ареал, де може бути гарантовано збереження, існування й усебічний розвиток української мови і, відповідно, української нації як державотвірної, тому будь-які зазіхання на юридичний статус української мови як державної на території України неприпустимі, оскільки порушують конституційний лад держави, загрожують національній безпеці та самому існуванню державності України».

Щодо встановленого Законом обов'язку кожного громадянина України володіти державною мовою Суд зазначив, що у державі, де люди використовують різні мови, офіційна (державна) мова є конче потрібною, оскільки з її допомогою відбувається комунікація з офіційними представниками держави та іншими особами. Тому оволодіння та користування українською мовою як державною «забезпечує рівність можливостей на соціалізацію громадян України будь-якої етнічної національності; на доступ до гарантованих державою матеріальних і нематеріальних благ, повноцінну участь у всіх ділянках суспільного життя і безперешкодне користування правами, що їх

визначено Конституцією України та міжнародними стандартами захисту індивідуальних прав. Тим самим виключається відокремлення громадян України від загальнодержавного соціального простору безвідносно до того, належать вони до титульної нації чи до менш чисельної етнічної або мовної групи, що є чинником запобігання дискримінації, яка може бути спричинена ситуацією неволодіння громадянами України державною мовою». А, отже, володіння державною мовою особами, що належать до корінних народів і національних меншин України, також захищає права осіб, що належать до державотвірної нації, вільно використовувати державну мову в будь-якій ділянці публічного життя на всій території України. При цьому кожен громадянин України є вільним у виборі мови або мов для приватного спілкування.

Натомість Конституційний Суд України наголосив на тому, що одним з суб'єктивних прав кожного громадянина України як споживача (у ролі читача, глядача, слухача) – безвідносно до етнічного походження – є право на отримання інформації державною мовою. Громадянин України не має обов'язку володіти іншою мовою, ніж державна, тому надання йому – як споживачеві – поза його волю інформації іншою мовою, ніж державна, є порушенням його прав, що є несумісним із Конституцією України. Тому «не відповідає конституційному статусові української мови як єдиної державної застосування режиму двомовності в публічному просторі шляхом змішування української мови з будь-якою іншою, зокрема коли телевізійне мовлення або радіомовлення в звуковій формі здійснюється одночасно двома мовами – українською та іншою, що не тільки становить порушення права громадянина України на отримання інформації державною мовою, але й спричиняє зовнішнє звуження простору вживання української мови, підриває зсередини саму її систему, спотворює її структуру, створює ґрунт для її внутрішнього розкладу, зумовлюючи її занепад».

У контексті цього Суд окремо зупинився на правовому статусі російської та інших мов в Україні, зазначивши, що «Україна є унітарною державою, в якій немає об'єктивних передумов для запровадження офіційної двомовності. Тому пропаганда або інша практична діяльність, спрямована на юридичне запровадження в Україні другої державної мови, фактичне насадження українсько-російської двомовності в будь-якій ділянці публічного спілкування, а також проголошення діалектів української мови окремими мовами є несумісними з конституційно визначеним статусом української мови як державної».

Суд також проаналізував використовуваний у конституційному поданні пропагандистський термін «російськомовне населення», штучно нав'язуваний країною-агресором протягом тривалого часу з метою ескалації конфлікту

дискримінаційного характеру всередині українського суспільства за мовною ознакою. У рішенні вказано, що «значна частина тих громадян України, які переважно або в певних комунікативних ситуаціях послуговуються російською мовою, водночас володіє і українською та застосовує її, коли це є доречним. У побутовому спілкуванні, а нерідко й у діловому, відбувається перемикання мовних кодів особистості – перехід з української мови спілкування на російську або навпаки. Пропорція активного використання кожної з цих мов у різних ділянках їх застосування, у різних комунікативних ситуаціях є величиною змінною. Виокремити "російськомовних громадян" України як соціально-демографічну групу неможливо. Фактично громадяни України здебільшого досі володіють російською мовою, а на час проголошення незалежності України - 24 серпня 1991 року - нею володіли майже всі громадяни України з огляду на функціонування російської мови в Союзі Радянських Соціалістичних Республік (далі - СРСР) як офіційної».

Суд звернув увагу на те, що штучне творення в Україні «російськомовних громадян» є результатом тривалої політики зросійщення не тільки етнічних українців, а й представників різних національних меншин. Натомість відновлення незалежності України у 1991 році зумовило докорінну зміну статусу української мови, яка відтоді посіла центральне місце в мовній структурі соціуму. Тому «у контексті порушеного в конституційному поданні питання істотно важливим є те, що "російськомовні громадяни" України не становлять одноцільної соціальної одиниці - такої, що як група осіб (коло осіб) має право на юридичний захист як етнічна або мовна одиниця (група), а є політичним конструктом, а не юридичною категорією, на яку може поширюватися режим юридичного захисту, гарантований відповідними приписами Конституції України та інструментів міжнародного права».

На підставі цих вагомих аргументів Суд дійшов висновку, що теза про дискримінацію «російськомовних громадян» є юридично неспроможною, а законодавче врегулювання застосування державної мови у відповідних сферах не є дискримінаційним. Разом з тим, використання державою-агресором Російською Федерацією російської мови як одного з інструментів геополітичної експансії Суд вважає обґрунтованою підставою для застосування диференційованого підходу законодавця до застосування мов національних меншин України та корінних народів. Останні, за висновком Конституційного Суду України, не мають власної держави-матері (kin-State), через що перебувають у вразливому становищі й можуть розраховувати лише на державу Україна як єдиного гаранта їхніх мовних прав, а Україна має право застосовувати заходи підтримчої дії (affirmative action) з метою створення додаткових гарантій збереження їхньої ідентичності.

Щодо визначених Законом випадків застосування поряд із державною англійською мовою або інших офіційних мов Європейського Союзу Суд звернув увагу на те, що Закон встановлює «дозволений (диспозитивний)», а не «наказовий (імперативний)» характер приписів відповідних статей Закону, «відповідно до яких законодавець надав можливість застосовувати в окремих ділянках офіційні мови Європейського Союзу, інші, ніж англійська», а тому зазначив про відсутність у таких нормах дискримінаційного характеру за мовною ознакою.

Аргументуючи свою позицію, автори конституційного подання посилалися, зокрема, й на Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, яка ратифікована Законом України від 15.05.2003 № 802-IV. Конституційний Суд України зазначив, що оспорений Закон не є і не може бути інструментом імплементації Хартії. Закон і Хартія, як свідчать їх назви та зміст, мають зовсім різні предмети регулювання. Тому порушення питання про відповідність чи невідповідність Закону приписам Хартії є штучним та юридично некоректним. Крім того, під час конституційного провадження Суд вперше звернув увагу на наявність двох варіантів офіційного перекладу українською мовою тексту Хартії та виявив практичне застосування кожного з них у той чи інший історичний період. Як наголошується в Рішенні Суду, засадничою проблемою є те, що залежно від застосовуваного в назві українського тексту ключового поняття – «регіональні мови або мови меншин» чи «регіональні або міноритарні мови» – автоматично змінюються об'єкт і цілі Хартії як міжнародного договору²².

З огляду на це Конституційний Суд України окремо зазначив у рішенні, що відповідні органи державної влади, зокрема Міністерство закордонних справ України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, згідно з наданими їм повноваженнями й компетенцією, мають установити однозначність у питанні офіційного перекладу Хартії українською мовою, а також учинити інші дії, що їх потребує належне виконання Україною зобов'язань, узятих за Хартією як міжнародним договором, оскільки наявна юридична невпорядкованість цих питань підриває дієвість приписів статей 8, 9, 10, 11 Конституції України.

Відтак Конституційний Суд установив, що Закон не містить приписів, які можуть обмежувати вільний розвиток, використання і захист мов, що мають юридичний статус мов національних меншин (включно з російською), а також тих приписів, що перешкоджали б державі сприяти розвиткові самобутності, зокрема мовної, корінних народів і національних меншин України. А відтак

²² <https://ccu.gov.ua/novyna/zagroza-ukrayinskiy-movi-rivnosylno-ye-zagrozoju-nacionalniy-bezpeci-ukrayiny-konstytuciyyny>

дійшов висновку, що Закон повною мірою відповідає приписам Конституції України та не містить жодних дискримінаційних норм.

Зазначене рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ ЩОДО ПОРЯДКУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ КОРИННИХ НАРОДІВ, НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ

Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (далі – Закон про державну мову) передбачено в певних випадках²³ окремі особливості застосування поряд із державною мовою мов корінних народів та національних меншин України. Разом з тим, як визначено частиною третьою статті 2 Закону про державну мову, порядок застосування кримськотатарської мови та інших мов корінних народів, національних меншин України у відповідних сферах суспільного життя повинен визначатися законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України з урахуванням особливостей, визначених законом.

Конституційний Суд України у рішенні від 14.07.2021²⁴ зазначив, що ухвалення спеціального закону, призначенням якого є регулювання порядку застосування української мови з метою її утвердження як державної та забезпечення її функціонування саме в такому юридичному статусі на всій території України, не виключає потреби в ухваленні законодавцем іншого закону (інших законів), предмет регулювання якого (яких) становили б і такі питання, як режим вільного розвитку, використання й захисту тих мов, яким відповідно до припису частини третьої статті 10 Конституції України визначено статус мов національних меншин, та режим сприяння державою розвитку, зокрема, мовної самобутності національних меншин.

Абзацом другим підпункту 3 пункту 8 розділу IX «Прикінцеві та перехідні положення» Закону про державну мову Кабінету Міністрів України було доручено підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин.

Урядом України на засіданні 15 червня 2019 р. було схвалено План організації підготовки проєктів актів, необхідних для забезпечення реалізації Закону України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної»²⁵, яким органами, відповідальними за розробку та подання Кабінету Міністрів України законопроєкту щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних

²³ Ч. 4 ст. 13, ч. 5 ст. 18, ст. 21, ст. 23, ч. 5 ст. 25, ч. 1 ст. 26, ч. 2 ст. 29, ч. 3 ст. 32, ч. 4 ст. 39.

²⁴ Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#n103>).

²⁵ План організації підготовки проєктів актів, необхідних для забезпечення реалізації Закону України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної», схвалений на засіданні Кабінету Міністрів України 15.06.2019 (протокол № 21).

меншин, було визначено міністерства культури, освіти і науки, економічного розвитку і торгівлі, фінансів та юстиції, а також визначено термін такого подання – до 23 грудня 2019 р.

У зв'язку з призначенням за результатами позачергових парламентських виборів нового складу Уряду та з низки інших причин розробку зазначеного законопроекту у період з 2019 по 2021 рік здійснено не було²⁶. Разом з тим, окремі напрацювання із зазначеного питання здійснювалися деякими державними інституціями, такими як, до прикладу, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим. Також, за словами окремих представників більшості у Верховній Раді, законопроекти про корінні народи та національні меншини мали бути для поточного скликання парламенту серед пріоритетних²⁷.

На початку 2021 року народними депутатами України з проросійської опозиційної фракції «Опозиційна платформа – За життя» було зареєстровано у Верховній Раді України законопроект, який формально стосувався реалізації окремих прав корінних народів та національних меншин України в частині використання мов корінних народів, національних меншин України в освітньому процесі²⁸, однак фактично був спрямований на звуження використання державної мови у сфері освіти. Зазначений законопроект парламентом розглянутий не був.

Верховна Рада України постановою від 2 лютого 2021 р. № 1165-IX затвердила План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік, пунктом 26 підрозділу 3.3. «Мир і діалог» розділу 3 «Реінтеграція тимчасово окупованих територій» якого передбачила розроблення проекту закону про корінні народи України, відповідальним за яке визначила Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Урядом України було затверджено План пріоритетних дій Уряду на 2021 рік²⁹, яким передбачалося розроблення та подання Кабінетові Міністрів України проектів Закону України «Про корінні народи України» і нової редакції Закону України «Про національні меншини в Україні». Через це відповідними органами надалі здійснювалося розроблення не єдиного законопроекту щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України, як це передбачалося Законом про державну мову, а двох

²⁶ Водночас п. 536 Плану пріоритетних дій Уряду на 2020 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.09.2020 № 1133-р, було передбачено розроблення та подання до листопада 2020 р. Кабінету Міністрів України проекту нової редакції Закону України «Про національні меншини в Україні» в частині запровадження нової термінології, визначення прав національних меншин України, врегулювання питань їх подальшого розвитку та інтеграції в українське суспільство; відповідальним за розробку законопроекту було визначено Міністерство культури та інформаційної політики України.

²⁷ https://lb.ua/news/2020/02/25/450880_sluge_naroda_nazvali_zakon.html

²⁸ Проект закону про внесення змін до деяких Законів України щодо забезпечення мовних прав корінних народів, національних меншин України у сфері освіти (реєстраційний № 4648 від 26.01.2021).

²⁹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 № 276-р.

окремих проєктів законів, один з яких мав врегулювати статус та права корінних народів, інший – національних меншин України.

Закон України «Про корінні народи України»

У травні 2021 р. Президентом України В. Зеленським було зареєстровано у Верховній Раді України законопроект «Про корінні народи України»³⁰. Як зазначалося в пояснювальній записці до законопроекту, потреба розробки такого закону була викликана тим, що в положеннях Конституції України та нормах міжнародного права використовується термін «корінний народ», значення якого «в законодавчих актах України не розкрито. Більш того, в Україні відсутній спеціальний закон, який би визначав правовий статус корінного народу України та встановлював би чіткі гарантії реалізації останнім права на самовизначення». Крім того, тимчасова окупація державою-агресором Російською Федерацією території Кримського півострова та постійні порушення її окупаційною адміністрацією прав і свобод громадян України, які належать до корінних народів та проживають на території Криму, вимагали від держави України законодавчого визначення статусу корінних народів, що, у свою чергу, «сприятиме також і міжнародно-правовому визнанню статусу корінних народів України». Тому при розробці зазначеного законопроекту було враховано положення низки національних та міжнародних актів – Декларацію прав національностей України, Статут ООН, Декларацію Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, постанову Верховної Ради України від 20.03.2014 № 1140-VII «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави».

У червні цього ж року Верховною Радою України зазначений законопроект було включено до порядку денного сесії та 1 липня 2021 р. прийнято в цілому. Після підпису Президентом України та офіційного опублікування закон набрав чинності 23 липня 2021 р.

У цьому Законі дано визначення поняття «корінний народ України», відповідно до якого корінний народ – це автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України. Корінними народами згідно з частиною другою статті 1 Закону визначено кримських татар, караїмів та кримчаків. Корінним народам України надано право на самовизначення у складі України, встановлення свого політичного статусу у межах Конституції та законів України, а також вільного здійснення

³⁰ Проєкт Закону України «Про корінні народи України» (реєстраційний № 5506 від 18.05.2021) (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71931).

свого економічного, соціального та культурного розвитку, у тому числі шляхом створення власних представницьких органів. При цьому держава взяла на себе зобов'язання сприяти представництву корінних народів України у парламенті, представницькому органі Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Законом також визначено культурні, інформаційні права корінних народів, статус представницьких органів корінних народів, а також гарантії щодо правового захисту корінних народів від будь-яких дій, спрямованих на позбавлення ознак етнічної приналежності та цілісності як самобутніх народів, позбавлення культурних цінностей, виселення або примусове переміщення із місць компактного проживання в будь-якій формі, примусову асиміляцію або примусову інтеграцію в будь-якій формі, заохочення або розпалювання расової, етнічної чи релігійної ненависті, направленої проти них.

Окрема стаття 5 Закону України «Про корінні народи України» регулює освітні та мовні права корінних народів України. Так, корінні народи мають право створювати свої заклади освіти або співпрацювати із закладами освіти усіх форм власності з метою забезпечення вивчення мови, історії, культури відповідного корінного народу та навчання мовою відповідного корінного народу. Застосування мов корінних народів у сфері освіти визначають Закон України «Про освіту» та спеціальні закони у цій сфері. Органи влади у взаємодії з представницькими органами корінних народів визначають порядок включення відомостей про мови, історію та культуру корінних народів України у навчальний процес відповідно до законів України у сфері освіти. У свою чергу, держава гарантує можливість вивчення мов корінних народів України, а також дослідження, збереження та розвиток мов корінних народів України, що перебувають під загрозою зникнення.

Таким чином, ухвалений Верховною Радою Закон України «Про корінні народи України» не лише визначив статус корінних народів України, але й надав додаткові гарантії їхніх прав, у тому числі у сфері освіти та застосування рідної мови, врахувавши при цьому передбачені Законом про державну мову особливості застосування мов корінних народів поряд із державною мовою.

Розроблення законопроекту щодо порядку реалізації прав національних меншин України

Закон «Про національні меншини в Україні» був ухвалений та діяв в Україні з 1992 року³¹. Формально він гарантував усім національним меншинам права на так звану «національно-культурну автономію», яка включала користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в навчальних

³¹ Закон України від 25.06.1992 № 2494-ХІІ «Про національні меншини в Україні» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>).

зкладах або через національно-культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят та сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству. Разом з тим, іншими нормами закону зазначені задекларовані права та порядок їх реалізації загалом не конкретизувалися. А в окремих частинах цей закон не враховував положень пізніше прийнятих нормативно-правових актів, а також містив норми, які відсилали до положень законодавчих актів, що станом на сьогодні вже втратили чинність³².

У зв'язку з цим, а також враховуючи вимоги Закону про державну мову, висновок Конституційного Суду України, викладений у рішенні від 14.07.2021³³, а також ухвалений улітку 2021 р. Закон України «Про корінні народи України», існує необхідність у розробленні та прийнятті нової редакції Закону України «Про національні меншини України», який визначив би як статус національних меншин, так і порядок реалізації ними своїх прав з урахуванням вимог Закону про державну мову.

Планом пріоритетних дій Уряду на 2021 рік³⁴ розроблення та подання Кабінетові Міністрів України проекту такого закону було покладено на Міністерство культури та інформаційної політики України та інші державні органи.

Разом з тим, ще від початку 2021 року розроблення тексту такого законопроекту здійснювалося робочою групою під головуванням голови Комітету Верховної Ради України з прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин Д. Лубінця.

До проекту нової редакції Закону України «Про національні меншини в Україні» центральними органами виконавчої влади у лютому – березні 2021 р. було подано низку пропозицій³⁵. Свої зауваження та пропозиції до тексту

³² До прикладу стаття 8 Закону України «Про національні меншини в Україні», яка регламентувала мову роботи, діловодства і документації місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування, містить відсилочну норму до статті 11 Закону України «Про засади державної мовної політики», який у 2018 р. визнано неконституційним рішенням Конституційного Суду України від 28.02.2018 № 2-р/2018, у зв'язку з чим він втратив чинність.

³³ Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#n103>).

³⁴ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 № 276-р.

³⁵ Лист Міністерства закордонних справ України від 22.03.2021 № 07/12-169/5-17792.

висловив також Уповноважений із захисту державної мови³⁶, взявши участь у засіданнях робочих груп, проведених з ініціативи голови комітету та за участі МЗС.

Підтримуючи загалом мету зазначеного законопроекту щодо гарантування громадянам, які належать до національних меншин, їх прав та створення умов для задоволення їхніх етнокультурних інтересів і потреб, Уповноважений запропонував уточнити в тексті законопроекту визначення поняття «національна меншина», оскільки пропонуване визначення фактично охоплювало як власне національні меншини, так і корінні народи, при цьому ніяк не розмежовуючи обидва поняття. Також потребувала більшої чіткості викладу норма щодо права національних меншин на публічне використання своєї мови у частині визначення випадків такого публічного використання. Окремі норми законопроекту (дублювання топографічних назв мовами національних меншин, процедура утворення класів/груп з навчанням мовою національних меншин у закладах освіти) також не в повній мірі узгоджувалися та враховували положення Закону про державну мову та інших законодавчих актів.

З огляду на це Уповноважений запропонував доопрацювати зазначений законопроект та висловив готовність і надалі долучатися до його удосконалення.

У процесі доопрацювання законопроекту у травні – червні 2021 р. у місті Києві та в регіонах відбулася низка обговорень його тексту з представниками національних меншин, а також із представниками державних органів та інституцій, зокрема з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини³⁷, за результатами яких узгоджений текст законопроекту планувалося зареєструвати у парламенті.

Однак у липні 2021 р. під час свого виступу на форумі «Україна 30. Гуманітарна політика» Президент України В. Зеленський зазначив, що, на його думку, в законопроекті має йтися не про «національні меншини», а про «національні спільноти», оскільки «жодна національність у нашій державі не має відчувати себе меншиною, менш важливою, менш захищеною чи менш щасливою, ніхто не може бути в меншості, бо всі ми є громадянами України і всі ми рівні»³⁸.

Така зміна бачення концепції та одного з ключових термінів законопроекту зумовила необхідність подальшого доопрацювання існуючого тексту. За деякий час доопрацьований документ «Про національні спільноти

³⁶ Лист Уповноваженого із захисту державної мови від 31.03.2021 № 1014/5-03/21-У.

³⁷ <http://www.golos.com.ua/article/346465>; <https://ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/onlajn-obgovorenn%D1%96-proektu-novo%D1%97-redakcz%D1%96%D1%97-zakonu-ukra%D1%97ni-pro-nacz%D1%96onaln%D1%96-menshini-v-ukra%D1%97n%D1%96/>.

³⁸ <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3279676-zelenskij-anonsuvav-zakon-pro-nacionalni-spilnoti.html>

України» був розміщений на вебсайті Комітету Верховної Ради України з прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин для обговорення та отримання відповідних пропозицій від заінтересованих сторін³⁹.

У порівнянні з попереднім варіантом текст законопроекту зазнав певних змін, зокрема в частині використовуваної термінології (так, у ньому йшлося вже не про «національні меншини», а про «національні спільноти»). У новому варіанті тексту не було враховано по суті більшості зауважень та пропозицій Уповноваженого із захисту державної мови, окрім вилучення норми щодо створення класів і груп з навчанням мовою національних меншин, яка в попередній редакції не відповідала існуючій у законодавстві про освіту процедурі. Натомість було додано низку інших норм щодо використання мов національних меншин у рекламі, під час публічних та інших заходів, які ані в частині використовуваної термінології, ані по суті не відповідали чинному законодавству.

З огляду на це законопроект про національні спільноти потребував подальшого доопрацювання. Станом на січень 2022 р. робота над текстом законопроекту «Про національні спільноти України» тривала⁴⁰.

³⁹ <http://kompravlud.rada.gov.ua/uploads/documents/34043.pdf>.

⁴⁰ <https://gordonua.com/ukr/news/politics/zelenskij-anonsuvav-zakonoprojekt-pro-natsionalni-gromadah-1574924.html>

РОЗДІЛ 3. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ» ТА ВИКОНАННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ УПОВНОВАЖЕНОГО ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ, ВИКЛАДЕНИХ У ПОПЕРЕДНЬОМУ РІЧНОМУ ЗВІТІ

У Річному звіті про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2020 році з метою забезпечення ефективної реалізації державної політики, спрямованої на захист державної мови, її всебічний розвиток і функціонування у визначених Законом сферах суспільного життя на всій території України, а також задля попередження порушення прав громадян України на отримання інформації та послуг державною мовою було подано Рекомендації Уповноваженого органам державної влади та органам місцевого самоврядування (далі - Рекомендації), які додатково були офіційно направлені відповідним органам для врахування.

Перелік рекомендованих заходів містив, насамперед, пропозиції щодо розробки нормативно-правових актів, необхідних для завершення імплементації Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (далі - Закон), а також інші заходи з удосконалення державної політики у сфері функціонування державної мови. Інформацію про стан виконання Рекомендацій узагальнено та подано наприкінці цього розділу в Таблиці «Стан виконання рекомендацій Уповноваженого із захисту державної мови, поданих у Річному звіті про дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2020 році».

Однак деякі важливі питання, на розв'язанні яких наголошувалося у минулорічному звіті, варто розглянути окремо.

Забезпечення діяльності інституцій у сфері захисту державної мови та забезпечення стандартів державної мови

З метою сприяння функціонуванню української мови як державної у сферах суспільного життя Законом запроваджено інститут Уповноваженого із захисту державної мови. Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб.

Опрацювання та утвердження стандартів української мови як державної згідно з Законом здійснює Національна комісія зі стандартів державної мови (далі - Комісія). Її завданням є збереження та розвиток державної мови через встановлення стандартів державної мови і методів перевіряння рівня володіння державною мовою, необхідного для набуття громадянства чи зайняття визначених законами посад. Діяльність Комісії спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра освіти і науки України.

За перші півтора роки після ухвалення Закону було вирішено основні питання, пов'язані із створенням і запуском роботи зазначених інституцій. Зокрема, було прийнято відповідні рішення для забезпечення виконання передбачених Законом функцій, вирішено ключові кадрові питання, запущено бюджетне фінансування, віднайдено можливості для розміщення працівників Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови та Апарату Комісії тощо.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» були передбачені видатки в сумі 20 404,1 тис. грн. на організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови (КПКВК 5971010). Протягом 2021 року вдалося укомплектувати штат Секретаріату, значною мірою поліпшити умови роботи персоналу, закупити необхідну оргтехніку та програмне забезпечення.

Прикінцевими та перехідними положеннями Закону передбачено поступове набрання чинності окремими нормами цього Закону, які стосуються використання державної мови у певних сферах. Зокрема, 16 січня 2021 р. набрала чинності стаття 30 Закону, яка встановлює вимоги щодо використання державної мови суб'єктами господарювання, які здійснюють обслуговування споживачів. Також у липні 2021 року набрали чинності норми частин другої – шостої статті 23 та стаття 26 Закону, якими передбачено використання державної мови під час проведення культурних заходів, а також у сфері книговидання і книгорозповсюдження. У 2022 р. наберуть чинності норми статті 25 Закону щодо використання державної мови у діяльності друкованих засобів масової інформації загальнодержавної і регіональної сфер розповсюдження, частини друга та шоста статті 27 Закону щодо використання державної мови в інтерфейсах комп'ютерних програм та на веб-сайтах, а також зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУАП), якими буде запроваджено адміністративну відповідальність безпосередніх порушників Закону, насамперед посадових та службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування. Розгляд справ про такі адміністративні правопорушення покладено на Уповноваженого.

Набрання чинності цими та іншими нормами Закону потребує забезпечення здійснення Уповноваженим заходів державного контролю у випадку порушення прав громадян, насамперед тих, які мають місце у регіонах України.

Відповідно до частини шостої статті 49 Закону Уповноважений для забезпечення виконання своїх повноважень призначає представників. Представник Уповноваженого здійснює свої повноваження за місцезнаходженням Секретаріату Уповноваженого або в іншому місці,

визначеному Уповноваженим. Відповідно до статей 49, 56 та 57 Закону представники Уповноваженого за результатами здійснення державного контролю за застосуванням державної мови складають акти та протоколи встановленої форми, які направляються Уповноваженому.

Також з 16.07.2022, коли наберуть чинності зміни до КУАП, представники Уповноваженого за місцем вчинення відповідних адміністративних правопорушень, тобто, у тому числі, й у регіонах України, складатимуть протоколи про адміністративні правопорушення у частині застосування державної мови.

З огляду на це на звернення Уповноваженого із захисту державної мови від 19.03.2021 № 6655/2/1-21 та відповідно до резолюції Міністра Кабінету Міністрів Олега Немчінова від 24.03.2021 № 6655/3/1-21 Секретаріатом Кабінету Міністрів в установленому порядку розроблено та внесено на розгляд Уряду проект постанови Кабінету Міністрів України “Про внесення зміни до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 530” (реєстр. № 27740/0/1-21 від 01.06.2021) щодо збільшення граничної чисельності працівників Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови на 25 одиниць.

17.06.2021 на засіданні Урядового комітету з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, міжнародного співробітництва, культури, молоді, спорту та інформаційної політики прийнято рішення подати проект постанови на засідання Урядового комітету після його додаткового опрацювання в контексті узгодження з іншими рішеннями Уряду. Незважаючи на висновки НАДС та Секретаріату КМУ щодо відсутності відповідних неузгодженостей та неодноразові звернення з цього приводу Уповноваженого до Голови Урядового комітету Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольги Стефанішиної, проект постанови щодо збільшення штатної чисельності Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови станом на квітень 2022 року повторно не розглядався.

У 2021 році Національній комісії зі стандартів державної мови на керівництво та управління сфері стандартів державної мови (КПКВК 2207000) було виділено загалом 33 600,0 тис. грн., з них на оплату праці - 10 925,4 млн.грн. та 3 916,8 - видатки розвитку.

Однак, як повідомляла у лютому 2022 року Голова Комісії Оріся Демська, у попередньому році проявилася також проблема із недостатнім кадровим забезпеченням роботи Комісії.

Штатна чисельність працівників Національної комісії зі стандартів державної мови складає 29 осіб: 9 членів Комісії та 20 працівників апарату Комісії.

З 16 липня 2021 року, з початком проведення іспитів на визначення рівня володіння державною мовою, функціональне навантаження на Комісію суттєво збільшилося. Працівники апарату спільно з членами Комісії забезпечують організацію іспитів: щоденно проводилося близько 1000 іспитових сесій. Окрім технічного супроводу іспиту Комісія забезпечувала логістику уповноваження установ, у яких складють іспит (79 закладів вищої освіти; очікують ще до 20 закладів освіти; також долучаться бібліотеки), здійснювала моніторинг іспитових локацій та ін.

Через обмежену кількість штатних одиниць працівники Комісії також виконують також функції розробника та рецензента завдань для іспиту, забезпечують цифровізацію (ведення Реєстру державних сертифікатів), надають технічну підтримку іспитовій системі.

Зважаючи на обмеженість ресурсів виконання інших функцій Комісії, зокрема пов'язаних із розробкою та утвердженням стандартів державної мови, залежить від вирішення проблеми повноцінного кадрового забезпечення Комісії.

Очевидно, що масштабне вторгнення російських військ значною мірою впливає на пріоритети державної фінансової політики у 2022 році. Водночас, з огляду на критично важливе значення належного функціонування української мови як державної в умовах війни, проблеми кадрового забезпечення роботи Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови та Національної комісії зі стандартів державної мови залишаються актуальними та потребують свого вирішення.

Державна програма сприяння опануванню державної мови та визначення заходів зі сприяння вивченню української мови громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території України (п.1 Рекомендацій)

Відповідно до статті 5 Закону Кабінет Міністрів України затверджує і забезпечує виконання Державної програми сприяння опануванню державної мови. Програма має визначити основні стратегічні цілі та пріоритетні завдання державної політики щодо підтримки державної мови впродовж відповідного періоду часу, а також заходи, що планується здійснити для досягнення зазначених цілей і реалізації завдань. Такий документ є вкрай необхідним комплексним програмно-цільовим і фінансовим документом, який забезпечує належну ефективність реалізації норм Закону.

Відповідно до пункту 8 перехідних положень протягом шести місяців з дня набрання чинності Законом Кабінет Міністрів України повинен затвердити Державну програму сприяння опануванню державної мови. Тобто зазначена програма мала бути прийнята до 16 січня 2020 року. Відповідальність за

розробку та внесення на розгляд уряду програми покладено на Міністерство культури та інформаційної політики (МКІП).

Згідно з пунктом 2 Розділу IX Закону до завершення тимчасової окупації частини території України одним із завдань Закону є сприяння вивченню української мови громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території України, визначеній згідно з законом. За результатами аналізу інформації Міністерства освіти і науки Уповноважений у своєму попередньому річному звіті рекомендував Кабінету Міністрів України врахувати необхідність створення онлайн-курсів з української мови та інших заходів з сприяння вивченню української мови громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, під час розробки Державної програми сприяння опануванню державної мови.

Кроком 664 Плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 березня 2021 р. № 276, МКІП доручено розроблення та подання Кабінетові Міністрів України проекту Державної цільової національно-культурної програми із забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2028 року

У липні 2019 року, ще до ухвалення Закону, Уряд прийняв Стратегію популяризації української мови до 2030 року “Сильна мова — успішна держава”, а розпорядженням від 16 грудня 2020 р. № 1585-р затвердив план заходів з реалізації її першого етапу (до 2022 року). З огляду на це одним з питань, які потребували розв’язання під час розробки концепції, а також самої державної цільової програми, була необхідність її узгодження з положеннями зазначеної Стратегії, зокрема щодо заходів, джерел фінансування та строків реалізації.

Зрештою, розпорядженням від 19 травня 2021 р. № 474-р Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року. Концепцією визначено шляхи розв’язання проблеми, які загалом узгоджуються із завданнями, визначеними Законом для Державної програми сприяння опануванню державної мови. Зокрема, серед іншого, документом передбачено мотивування населення України до вивчення, навчання та спілкування українською мовою; розроблення та відкриття мережі курсів з вивчення української мови (в тому числі дистанційних та онлайн-курсів) для різних категорій осіб, у тому числі на безоплатній основі, здійснення інших заходів щодо сприяння опануванню державної мови; забезпечення підтримки та популяризації української мови за кордоном, зокрема створення системи викладання української мови як іноземної за кордоном, а також направлення

педагогічних (науково-педагогічних) працівників для викладання у закладах освіти за кордоном української мови, літератури, культури, історії тощо.

Зазначеним розпорядженням доручено Міністерству культури та інформаційної політики разом з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади розробити та подати у шестимісячний строк Кабінетові Міністрів України проєкт Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року (Далі - Програма).

21 вересня 2021 року проєкт Програми було оприлюднено для проведення консультації з громадськістю на офіційному вебсайті МКІП. Листом від 08.10.2021 № 3668/8-10/21-У Уповноважений із захисту державної мови надав свої пропозиції і зауваження до цього проєкту Міністерству культури та інформаційної політики.

У листі, зокрема, йшлося про те, що в проєкті Програми було передбачено загальнодержавні заходи з україномовним переліком виконавців (МКІП, МОН, НАНУ, Держкомтелерадіо, Мінветеранів), які стосуються лише гуманітарної сфери та є недостатніми для виконання окремих завдань, визначених Концепцією. Переважна більшість запропонованих заходів, виконавцями яких є окремі обласні державні адміністрації, традиційно проводяться на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, зазвичай не стосуються визначених пріоритетних завдань і не відповідають статусу Програми як стратегічного програмного документу загальнодержавного рівня. Тому з метою формування єдиного мовно-культурного простору в Україні доцільно передбачити комплекс заходів з єдиними для всіх регіонів України підходами до їх реалізації.

Враховуючи, що все більше населення України отримує інформацію через інтернет-ресурси та соціальні мережі, Уповноваженим запропоновано передбачити додаткові заходи та виділити значні фінансові ресурси для вивчення стану та тенденцій функціонування української мови в мережі Інтернет, створення дієвих правових, організаційних, фінансових, інституційних та інших механізмів, спрямованих на підтримку створення українськомовного контенту, стимулювання поширення його в соціальних мережах та мережі Інтернет загалом.

Також запропоновано окремо передбачити в Програмі заходи для дистанційного вивчення української мови мешканцями тимчасово окупованих територій. Слід звернути увагу на те, що такі курси мають окрему специфіку та повинні відбуватися за окремою програмою, оскільки населення цих територій позбавлено доступу до українських медіа, культури, освіти і перебуває повністю у російськомовному просторі.

Незважаючи на те, що за результатами консультацій з громадськістю МКІП оголосив про прийняття рішення щодо надсилання проекту акта на погодження до заінтересованих органів, станом на квітень 2022 року проект Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року до Уповноваженого із захисту державної мови не надходив. Проект Програми на розгляд Кабінету Міністрів України не вносився.

До цього варто додати, що виконанням завдань, пов'язаних із забезпеченням формування та реалізації державної політики у сфері функціонування державної мови, в структурі МКІП займаються лише 3 експерти Експертної групи з державної мови Директорату соціокультурного розвитку. Повільні темпи розробки Програми, відсутність у відкритому доступі інформації про досягнуті результати МКІП щодо сприяння розвитку державної мови свідчать про необхідність посилення кадрового та організаційного забезпечення зазначеного напрямку.

Відсутність Програми призводить до суттєвого зниження ефективності Закону. Зокрема, не створено належних умов для дотримання обов'язку громадянам України володіти державною мовою, що передбачено статтею 6 Закону. Великою прогалиною утвердження державної мовної політики є відсутність безкоштовних державних курсів української мови для претендентів на набуття громадянства, а також для дорослих, які не мали змоги вивчати державну мову або хотіли би підвищити свій рівень та покращити свої практичні навички володіння державною мовою.

Особливо гостро ця проблема проявилася після масштабного вторгнення російських військ, коли у багатьох українців відбулося відторгнення російської мови як мови країни-окупанта та стрімко зріс попит на фахову допомогу в опануванні державної мови, зокрема серед вимушених переселенців зі східних та південних регіонів України. Частково проблему відсутності безкоштовних державних курсів вдається вирішувати за рахунок місцевих громад, насамперед тих, які ухвалили місцеві програми розвитку державної мови, окремих навчальних закладів та громадських організацій та волонтерських проєктів. На офіційному сайті Уповноваженого із захисту державної мови публікується та постійно оновлюється перелік курсів, розмовних клубів, інтернет-ресурсів та спеціалізованих сервісів, спрямованих на сприяння опануванню та підвищенню рівня володіння державною мовою.

Встановлення рівня володіння державною мовою (п. 2. Рекомендацій)

16 липня 2021 року набрали чинності норми Закону, які передбачають обов'язкове засвідчення рівня володіння державною мовою для визначених

Законом осіб (у тому числі осіб, які набувають громадянство України) державним сертифікатом про рівень володіння державною мовою (далі - державний сертифікат), що видається Національною комісією зі стандартів державної мови відповідно до Закону. Державний сертифікат видається за результатами іспиту, який організовує та проводить Комісія.

З метою реалізації зазначених норм у 2021 році були прийняті такі нормативно-правові акти:

Порядок проведення іспитів на рівень володіння державною мовою, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 409;

Порядок ведення Реєстру державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 02 червня 2021 року № 584;

постанова Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2021 року № 815 "Деякі питання проведення іспитів на рівень володіння державною мовою";

Порядок перевірки рівня володіння державною мовою, єдиних вимог до процедури проведення іспитів та критеріїв оцінювання, затверджений рішенням Національної комісії зі стандартів державної мови від 13 травня 2021 року № 20, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 08 липня 2021 року за № 897/36519 (зі змінами);

Класифікація рівнів володіння державною мовою, затверджена рішенням Національної комісії зі стандартів державної мови від 24 червня 2021 року № 31, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 16 липня 2021 року за № 924/36546;

Положення про іспитові комісії, затверджене рішенням Національної комісії зі стандартів державної мови від 06 травня 2021 року № 17, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 18 червня 2021 року за № 820/36442;

Вимоги до рівнів володіння державною мовою, затверджені рішенням Національної комісії зі стандартів державної мови від 24 червня 2021 року № 31, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 16 липня 2021 року за № 925/36547;

Порядок призначення спеціально уповноважених установ (організацій), які проводять іспити на рівень володіння державною мовою, затверджений рішенням Національної комісії зі стандартів державної мови 27 травня 2021 року №23.

16 липня 2021 року Комісія відкрила реєстрацію осіб, бажаючих пройти іспит на рівень володіння державною мовою через спеціальний онлайн-сервіс, та розпочала проведення іспитів. Як і очікувалося, у зв'язку із тим, що старт іспитування відбувся одночасно з набранням чинності вимог щодо

обов'язкового підтвердження рівня володіння державною мовою державним сертифікатом для кандидатів на посади державної служби, створена на той час організаційна структура у перші ж тижні проявила свою неготовність задовольнити всі запити на іспити. Зважаючи на кількість та зміст іспитових завдань, а також недостатню кількість уповноважених установ, темпи проведення та оцінювання іспитів не відповідали наявній на той час потребі.

Реагуючи на ситуацію, Кабінет Міністрів України постановою від 04.08.2021 № 815 вніс зміни до Порядку проведення іспитів на рівень володіння державною мовою, згідно з якими письмова частина іспиту стала передбачати лише виконання тестових завдань без написання тексту, а усна – лише монологічне висловлювання без діалогу з екзаменатором; тривалість іспиту для осіб, які зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків, було обмежено до 30 хвилин, а для осіб, які мають намір набутися громадянство України, – до 150 хвилин.

Згідно зі статтею 9 Закону володіти державною мовою та використовувати її під час виконання службових обов'язків зобов'язані, у тому числі, державні службовці. Під час виконання своїх службових обов'язків відповідно до законодавства державні службовці, серед іншого, повинні надавати публічну інформацію, здійснювати розгляд та підготовку проєктів відповідей на звернення громадян, брати у межах наданих повноважень участь у розробці проєктів наказів, нормативно-правових та інших актів державних органів, а також забезпечувати ефективне виконання завдань і функцій державних органів. Статтею 12 Закону також передбачено, що державна мова є робочою мовою діяльності державних органів, у тому числі мовою засідань, заходів, зустрічей та мовою робочого спілкування.

Це вимагає від державних службовців не тільки використання державної мови під час усного спілкування, але й вміння складати нею відповідні письмові документи.

Мета іспиту, зокрема, повинна полягати у визначенні рівня мовних, мовленнєвих та комунікативних умінь, навичок і компетентностей осіб, які претендують на державну службу. Усна частина іспиту має засвідчити вміння особи-претендента на посаду державної служби спілкуватися на різні теми з офіційної сфери, не прив'язані до вузького професійного спрямування. Отже, оцінюватися, насамперед, мають логічність, послідовність, правильність мовлення, здатність починати чи підтримувати розмову, уміння виражати свої переконання.

Виключення постановою Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 815 з письмової частини іспиту написання тексту на визначену тему не дає можливості в повному обсязі визначити рівень володіння державною мовою особою-претендентом на посаду державної служби, що, у свою чергу, може

негативно впливати на оцінку здатності такої особи до написання текстів офіційно-діловим стилем при підготовці проєктів відповідних документів, а також на здатність такої особи у разі призначення на посаду належним чином виконувати свої посадові обов'язки із дотриманням усіх принципів державної служби. На думку громадян та авторитетних експертів, зазначені обставини підривають довіру не лише до самої процедури проведення іспитів, але й до їх результатів.

Про вищезазначену позицію Уповноваженого було належним чином поінформовано Кабінет Міністрів України. Однак окреслена проблема станом на сьогодні не розв'язана. Більш детально про участь Уповноваженого у врегулюванні питань, пов'язаних із встановленням рівня володіння державною мовою викладено у розділі “Діяльність Уповноваженого із захисту державної мови у 2021 році”.

Закон щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України (п. 3 Рекомендацій)

Відповідно до підпункту 3 пункту 8 розділу IX Закону протягом шести місяців з дня набрання чинності Законом Кабінет Міністрів України мав підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин.

1 липня 2021 р. Верховною Радою України прийнято Закон України “Про корінні народи”, який після підпису Президентом України та офіційного опублікування набрав чинності 23 липня 2021 р.

Проєкт закону “Про національні спільноти” розміщений на сайті Комітету Верховної Ради України з прав людини, станом на січень 2022 року робота над законопроектом ще тривала. Детально про законотворчу діяльність щодо реалізації прав корінних народів та національних меншин йдеться у спеціальному розділі цього Звіту.

Удосконалення нормативного регулювання подання інформації про продукцію та виробника (п. 5 та п. 11 Рекомендацій)

Пунктом 5 Рекомендацій Уповноваженого із захисту державної мови Кабінету Міністрів України в минулорічному звіті було запропоновано підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до Законів України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» та «Про захист прав споживачів», яким передбачити, що визначена законодавством інформація про продукцію та виробника (виконавця, постачальника), яка в обов'язковому порядку подається державною мовою, повинна розміщуватися на поверхні упаковки та у маркуванні продукції на поверхні, яка має найбільшу площу, має бути чіткою і розбірливою, наноситися

у спосіб, що унеможливило її видалення, не повинна приховуватися або спотворюватися іншою текстовою чи графічною інформацією, при цьому використовуваний розмір шрифту, яким наноситься інформація державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким наноситься інформація іншими мовами;

Також пунктом 11 Рекомендацій запропоновано внести зміни до Технічного регламенту маркування побутових пральних машин (постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.2013 № 702), Технічного регламенту енергетичного маркування електричних ламп та світильників (постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2015 № 340), Технічного регламенту енергетичного маркування побутових посудомийних машин (постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2015 № 514), Технічного регламенту обмеження використання деяких небезпечних речовин в електричному та електронному обладнанні (постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2017 № 139), Технічного регламенту енергетичного маркування телевізорів (постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 359), Технічного регламенту енергетичного маркування побутових барабанних сушильних машин (постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 № 380), Технічного регламенту ліфтів і компонентів безпеки для ліфтів машин (постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2017 № 438), Технічного регламенту щодо встановлення системи для визначення вимог з екодизайну енергоспоживчих продуктів (постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 804), Технічного регламенту обладнання, що працює під тиском (постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2019 № 27), Технічного регламенту приладів, що працюють на газоподібному паливі (постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2018 № 814), Технічного регламенту щодо вимог до автомобільних бензинів, дизельного, суднових та котельних палив (постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 927), Технічного регламенту енергетичного маркування енергоспоживчих продуктів та Технічного регламенту енергетичного маркування побутових електричних холодильників (постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.2013 № 702), Технічного регламенту законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки (постанова Кабінету Міністрів України від 13.01.2016 № 94), Технічного регламенту засобів вимірювальної техніки (постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 163), Технічного регламенту простих посудин високого тиску (постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 № 1025), Технічного регламенту обладнання та захисних систем, призначених для використання в потенційно вибухонебезпечних середовищах (постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 № 1055), Технічного регламенту вибухових матеріалів промислового призначення (постанова Кабінету

Міністрів України від 03.10.2018 № 802), Технічного регламенту мийних засобів (постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2008 № 717), Технічного регламенту канатних доріг (постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 № 342) та забезпечити внесення змін до Технічного регламенту з підтвердження відповідності пакування (пакувальних матеріалів) та відходів пакування (наказ Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики від 24.12.2004 № 289), Технічного регламенту енергетичного маркування побутових духових шаф та кухонних витяжок (наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 07.02.2018 № 28), якими передбачити, що визначена законодавством інформація про продукцію та виробника (виконавця, постачальника), яка в обов'язковому порядку подається державною мовою, повинна розміщуватися на поверхні упаковки та у маркуванні продукції на поверхні, яка має найбільшу площу, має бути чіткою і розбірливою, наноситися у спосіб, що унеможливило її видалення, не повинна приховуватися або спотворюватися іншою текстовою чи графічною інформацією, при цьому використовуваний розмір шрифту, яким наноситься інформація державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким наноситься інформація іншими мовами.

Мінекономіки поінформувало Уповноваженого, що пункти 5 та 11 Рекомендацій неможливо виконати у зв'язку з тим, що вони суперечать статтям 56, 58 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, та деяким Директивам Європейського Парламенту і Ради.

На думку Мінекономіки, внесення рекомендованих Уповноваженим із захисту державної мови змін до технічних регламентів “створюватиме технічні бар'єри в торгівлі відповідною продукцією, негативно впливатиме на торгівлю та поглиблення відносин з ЄС”.

Однак, уважно вивчивши положення статей 56 та 58 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, а також Директиви Європейського Парламенту і Ради 2001/95/ЄС від 3 грудня 2001 року про загальну безпечність продуктів, слід зазначити наступне: положення вищезазначених статей Угоди про асоціацію та Директиви Європейського Парламенту і Ради 2001/95/ЄС не забороняють вносити зміни до національного законодавства, поготів щодо захисту державної мови. Рекомендації Уповноваженого спрямовані виключно на подолання сегрегаційного становища державної мови в зазначених нормативних актах,

оскільки частина скарг, які надходять від громадян України, стосуються саме цього питання.

Тому є недопустимим посилення на те, що державна мова може стати технічним бар'єром у торгівлі відповідною продукцією, негативно впливатиме на торгівлю та поглиблення відносин з ЄС. Рекомендації, подані у минулорічному Звіті, спрямовані виключно на подолання дискримінаційних норм у законодавстві по відношенню до державної мови.

Крім того, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 14.07.2021 № 1-р/2021 зазначив, що «Загроза українській мові рівнозначна загрози національній безпеці України, існуванню української нації та її держави, оскільки мова – це своєрідний код нації, а не лише засіб спілкування. Без повноцінного функціонування української мови в усіх ділянках публічного життя суспільства на всій території України українській нації загрожує втрата статусу й ролі титульної й державотвірної нації, що є рівнозначним загрози зникнення Української держави з політичної карти світу».

Також варто зазначити, що Кабінет Міністрів України вніс до Верховної Ради України проєкт Закону про захист прав споживачів (реєстраційний № 6134 від 05.10.2021), текст якого в порушення вимог Регламенту Кабінету Міністрів України не був наданий на погодження Уповноваженому із захисту державної мови. З огляду на це Уповноважений подав пропозиції до зазначеного законопроєкту безпосередньо до Комітету Верховної Ради України з питань економічного розгляду. Постановою парламенту від 15 лютого 2022 року № 2035-IX законопроєкт був включений до порядку денного поточної сесії.

Отже порушені питання потребують подальшого опрацювання та вирішення.

Державна програма співпраці із закордонними українцями, поширення державної мови за кордоном (п. 17 Рекомендацій)

Відповідно до статті 3 Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” одним з головних його завдань є поширення української мови у світі та сприяння в задоволенні мовних потреб закордонних українців і громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за межами України.

Виконанню цього завдання в попередні роки сприяла Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року, затверджена постановою Уряду від 10 травня 2018 року № 344. Державним замовником-координатором програми було Міністерство закордонних справ України. Тому одним з ключових пунктів у переліку минулорічних Рекомендацій

Уповноваженого була необхідність якнайшвидшого ухвалення Державної програми співпраці із закордонними українцями на наступний період.

У лютому 2022 року МЗС повідомило, що ним розроблено проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2024 року», який наразі проходить повторне погодження причетними ЦОВВ у зв'язку з тим, що проєкт акта не був підтриманий Міністерством фінансів України. Станом на квітень 2022 року зазначена програма не затверджена.

Також МЗС поінформувало про заходи, що вживалися протягом 2021 року для сприяння поширенню державної мови за кордоном. Зокрема, у 2021 році у рамках бюджетної програми 1401110 «Фінансова підтримка забезпечення міжнародного позитивного іміджу України, забезпечення діяльності Українського інституту, заходи щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України» громадським організаціям закордонних українців надавалася фінансова підтримка для проведення за кордоном науково-освітніх заходів, зокрема форумів, конференцій, семінарів за участю закордонних українців; для забезпечення випуску громадами періодичних видань, підготовки та трансляції теле- та радіопрограм, підтримання інтернет-ресурсів громад закордонних українців, розміщення публікацій з української тематики в засобах масової інформації за кордоном; для організації дитячих таборів з метою ознайомлення закордонних українців з національними традиціями, українською мовою, літературою, історією України; для забезпечення навчальних закладів з вивчення української мови та осередків культури друкованою, фото-, аудіо-, відеопродукцією, предметами національної символіки; для популяризації української мови, літератури, культури, історії, традицій українського народу, в тому числі для викладання української мови, а також інших предметів українською мовою (реалізовано 197 заходів на суму 146 223 дол. США).

Українським інститутом у 2021 році було проведено другий етап та церемонію оголошення переможців мистецького конкурсу для перекладачів з української мови на мови світу Drahomán Prize 2020 у партнерстві з Міжнародним ПЕН-клубом. У вересні 2021 року було оголошено приймання заявок на наступний раунд конкурсу на здобуття премії Drahomán Prize. Список переможців мистецького конкурсу оприлюднено у грудні 2021 року. Крім того, вебсайт Українського інституту <https://ui.org.ua/> доповнено сторінкою про українську мову з корисними посиланнями на онлайн-ресурси з вивчення та популяризації української мови <https://ui.org.ua/sector/ukrayinska-mova>.

З метою поширення української мови у світі та сприяння у задоволенні мовних потреб закордонних українців і громадян України, які проживають або

тимчасово перебувають за межами України, МЗС щорічно надає сприяння у проведенні Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка та Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика для учнів та студентів з-поміж українців, які проживають за межами України, Радіодиктанту національної єдності у День української писемності та мови за участі закордонних українців.

Таблиця: Стан виконання Рекомендацій Уповноваженого із захисту державної мови, поданих у Річному звіті про дотримання Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” у 2020 році.

Кабінету Міністрів України	
<p>1. Затвердити Державну програму сприяння опануванню державної мови, якою визначити основні стратегічні цілі та пріоритетні завдання державної політики щодо підтримки державної мови впродовж відповідного періоду часу, а також заходи, що планується здійснити для досягнення зазначених цілей і реалізації завдань. Серед іншого, передбачити: створення мережі державних, комунальних курсів з вивчення державної мови громадянами України, іноземцями та особами без громадянства; створення умов для розвитку суб’єктів освітньої діяльності, які дають змогу кожній особі опанувати державну мову, в тому числі шляхом неформальної та інформальної освіти; організацію безкоштовних курсів української мови для дорослих; створення онлайн-курсів з української мови та інші заходи з сприяння вивченню української мови громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території України, визначеній згідно з законом; створення онлайн-курсів з української мови для осіб, які перебувають у іншомовних середовищах; підвищення рівня володіння державною мовою педагогічними, науково-педагогічними працівниками</p>	<p>Програму не затверджено. Міністерство культури та інформаційної політики за результатами електронних консультацій з громадськістю, які проводилися з 21 вересня по 6 жовтня 2021 року прийняло рішення щодо надсилання проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року», на погодження до заінтересованих органів. Станом на 25 квітня 2022 року проект акта на погодження Уповноваженому із захисту державної мови не надходив</p>
<p>2. До 16 липня 2021 року забезпечити завершення відповідними органами підготовки заходів, необхідних для проведення іспитів на визначення рівня володіння державною мовою особами, визначеними статтею 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», та особами, які мають намір набути громадянство України; розпочати проведення іспитів та видачу відповідних сертифікатів у строк, визначений Законом</p>	<p>Виконано. Національна комісія зі стандартів державної мови 16 липня 2021 року розпочала іспитування</p>

<p>3. Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України</p>	<p>Виконано частково. Прийнято Закон України “Про корінні народи” від 1 липня 2021 року № 1616-IX. Проєкт закону “Про національні спільноти” розміщений на сайті Комітету Верховної Ради України з прав людини, робота над законопроектом триває</p>
<p>4. Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо внесення змін до Виборчого кодексу України та до Закону України «Про всеукраїнський референдум», яким передбачити, що: особи, які претендують на обрання на пост Президента України, на обрання депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, районної у місті, міської, селищної, сільської ради, на посаду сільського, селищного, міського голови, в обов’язковому порядку подають до відповідної виборчої комісії копію документа, що підтверджує відповідний рівень володіння державною мовою відповідно до статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а неподання копії такого документа є підставою для відмови в реєстрації; однією з підстав дострокового припинення повноважень члена окружної, територіальної, дільничної виборчої комісії, члена окружної, дільничної комісії з всеукраїнського референдуму, дільничної комісії з електронного голосування з всеукраїнського референдуму є повторне протягом року вчинення ним порушення вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у процесі виборів та референдумів, встановлене Уповноваженим із захисту державної мови відповідно до закону</p>	<p>Не виконано. Станом на 25 квітня 2022 року відповідний законопроект на погодження до Уповноваженого не надходив. Інформація про стан розробки акта відсутня</p>
<p>5. Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до Законів України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» та «Про захист прав споживачів», яким передбачити, що визначена законодавством інформація про продукцію та виробника (виконавця, постачальника), яка в обов’язковому порядку подається державною мовою, повинна розміщуватися на поверхні упаковки та у маркуванні продукції на поверхні, яка має найбільшу площу, має бути чіткою і розбірливою, наноситися у спосіб, що унеможливило її видалення, не повинна приховуватися або спотворюватися іншою текстовою чи графічною інформацією, при цьому використовуваний розмір шрифту, яким наноситься інформація державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким наноситься інформація іншими мовами</p>	<p>Не виконано. Урядовий проєкт Закону про захист прав споживачів (реєстр. № 6134 від 05.10.2021) не надходив на погодження Уповноваженому. Пропозиції подані до Комітету Верховної Ради України з питань економічного розвитку. Також позицію Уповноваженого з додатковим обґрунтуванням подано до Мінекономіки</p>
<p>6. Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до Закону України «Про</p>	<p>Виконано частково. Станом на 25 квітня 2022 р.</p>

<p>рекламу», яким визначити, що мова реклами є складовою змісту реклами</p>	<p>відповідний законопроект на погодження до Уповноваженого не надходив. Інформація про стан розробки акта відсутня. Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики надав офіційне роз'яснення про те, що недотримання рекламодавцем вимог щодо мови реклами є водночас недотриманням з його боку вимог, встановлених Законом України «Про рекламу» щодо змісту реклами</p>
<p>7. Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яким віднести до повноважень органів місцевого самоврядування підтримку, популяризацію, у тому числі шляхом поширення знань про українську мову та її роль у розвитку української та європейської культур, та створення умов для розвитку і використання державної мови у відповідних адміністративно-територіальних одиницях</p>	<p>Не виконано. Станом на 25 квітня 2022 р. відповідний законопроект на погодження до Уповноваженого не надходив. Інформація про стан розробки акта відсутня</p>
<p>8. Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до Закону України «Про політичні партії», яким передбачити вимоги щодо обов'язкової наявності інтернет-представництв політичних партій, виконаних державною мовою, із можливістю існування версій таких інтернет-представництв, виконаних іншими мовами</p>	<p>Не виконано. Станом на 25 квітня 2022 р. відповідний законопроект на погодження до Уповноваженого не надходив. Інформація про стан розробки акта відсутня</p>
<p>9. Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до законів України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим», «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим», якими передбачити вимоги щодо обов'язкової наявності інтернет-представництв органів влади (органів виконавчої влади) Автономної Республіки Крим виконаних державною мовою, із можливістю існування версій таких інтернет-представництв, виконаних кримськотатарською та іншими мовами</p>	<p>Не виконано. Станом на 25 квітня 2022 р. відповідний законопроект на погодження до Уповноваженого не надходив. Інформація про стан розробки акта відсутня</p>
<p>10. Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо особливостей здійснення обслуговування споживачів, надання споживачам інформації та послуг, розміщення реклами з використанням мережі Інтернет, яким передбачити, зокрема: вимоги щодо обов'язкового розміщення на інтернет-представництвах (веб-сайтах, веб-сторінках) інформації</p>	<p>Не виконано. Станом на 25 квітня 2022 р. відповідний законопроект на погодження до Уповноваженого не надходив. Інформація про стан розробки акта відсутня</p>

<p>(найменування, організаційно-правова форма, місцезнаходження, код згідно з ЄДРПОУ за наявності) суб'єктів господарювання, яким належать такі інтернет-представництва або які здійснюють з їх використанням діяльність з реалізації товарів і послуг;</p> <p>законодавче регулювання статусу інтернет-майданчиків, з використанням яких інші суб'єкти господарювання можуть здійснювати діяльність з реалізації товарів і послуг, розміщувати інформацію про такі товари і послуги, рекламу, зокрема, у частині відповідальності адміністраторів таких інтернет-майданчиків за дотримання суб'єктами господарювання вимог щодо обов'язкового розміщення інформації про товари і послуги та їх виробників (продавців) державною мовою;</p> <p>законодавче регулювання порядку здійснення реалізації товарів та здійснення їх поставки на територію України з використанням інтернет-ресурсів, доменні імена яких зареєстровані на території інших держав, суб'єктами господарювання, які не зареєстровані в Україні</p>	
<p>11. Внести зміни до Технічного регламенту маркування побутових пральних машин (постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.2013 № 702), Технічного регламенту енергетичного маркування електричних ламп та світильників (постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2015 № 340), Технічного регламенту енергетичного маркування побутових посудомийних машин (постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2015 № 514), Технічного регламенту обмеження використання деяких небезпечних речовин в електричному та електронному обладнанні (постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2017 № 139), Технічного регламенту енергетичного маркування телевізорів (постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 359), Технічного регламенту енергетичного маркування побутових барабанних сушильних машин (постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 № 380), Технічного регламенту ліфтів і компонентів безпеки для ліфтів машин (постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2017 № 438), Технічного регламенту щодо встановлення системи для визначення вимог з екодизайну енергоспоживчих продуктів (постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 804), Технічного регламенту обладнання, що працює під тиском (постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2019 № 27), Технічного регламенту приладів, що працюють на газоподібному паливі (постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2018 № 814), Технічного регламенту щодо вимог до автомобільних бензинів, дизельного, судових та котельних палив (постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 927), Технічного регламенту енергетичного маркування енергоспоживчих продуктів та Технічного регламенту енергетичного маркування побутових електричних холодильників (постанова Кабінету Міністрів України від</p>	<p>Не виконано.</p> <p>Мінекономіки поінформувало про те, що пропозиції Уповноваженого можуть суперечити зобов'язанням України в рамках євроінтеграції.</p> <p>Уповноважений надав Мінекономіки додаткове обґрунтування своєї позиції щодо відсутності суперечностей</p>

<p>07.08.2013 № 702), Технічного регламенту законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки (постанова Кабінету Міністрів України від 13.01.2016 № 94), Технічного регламенту засобів вимірювальної техніки (постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 163), Технічного регламенту простих посудин високого тиску (постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 № 1025), Технічного регламенту обладнання та захисних систем, призначених для використання в потенційно вибухонебезпечних середовищах (постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 № 1055), Технічного регламенту вибухових матеріалів промислового призначення (постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 802), Технічного регламенту мийних засобів (постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2008 № 717), Технічного регламенту канатних доріг (постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 № 342) та забезпечити внесення змін до Технічного регламенту з підтвердження відповідності пакування (пакувальних матеріалів) та відходів пакування (наказ Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики від 24.12.2004 № 289), Технічного регламенту енергетичного маркування побутових духових шаф та кухонних витяжок (наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 07.02.2018 № 28), якими передбачити, що визначена законодавством інформація про продукцію та виробника (виконавця, постачальника), яка в обов'язковому порядку подається державною мовою, повинна розміщуватися на поверхні упаковки та у маркуванні продукції на поверхні, яка має найбільшу площу, має бути чіткою і розбірливою, наноситися у спосіб, що унеможливило її видалення, не повинна приховуватися або спотворюватися іншою текстовою чи графічною інформацією, при цьому використовуваний розмір шрифту, яким наноситься інформація державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким наноситься інформація іншими мовами</p>	
<p>12. Внести зміни до Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187, якими: перелік вимог до осіб, з яких складається проектна група, доповнити вимогою щодо володіння державною мовою; перелік документів, які здобувач ліцензії (ліцензіат) подає до МОН для отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності (розширення провадження освітньої діяльності), доповнити копіями документів, які засвідчують рівень володіння державною мовою відповідно до статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» членами проектної групи, керівника групи забезпечення, керівника закладу освіти, викладачів, які здійснюють освітній процес; перелік вимог до інформаційного забезпечення закладу освіти доповнити</p>	<p>Не виконано. Станом на 25 квітня 2022 р. відповідний проект постанови на погодження до Уповноваженого не надходив. Інформація про стан розробки акта відсутня</p>

<p>вимогою, що основна інформація про діяльність закладу освіти, яка передбачена Ліцензійними умовами, в обов'язковому порядку розміщується на офіційному веб-сайті закладу освіти державною мовою</p>	
<p>13. Внести зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 08.09.2004 № 1181 «Деякі питання спорудження (створення) пам'ятників і монументів» та забезпечити внесення змін до Порядку спорудження (створення) пам'ятників і монументів, затвердженого наказом Державного комітету України з будівництва та архітектури, Міністерства культури і мистецтв України від 30.11.2004 № 231/806, якими передбачити, що розміщення будь-яких написів та іншої інформації на пам'ятниках і монументах державного і місцевого значення здійснюється державною мовою та за потреби може дублюватися іншими мовами; при цьому розмір шрифту тексту або напису будь-якою іншою мовою не може бути більшим за розмір шрифтів тексту або напису державною мовою</p>	<p>Не виконано. Станом на 25 квітня 2022 р. відповідний проєкт постанови на погодження до Уповноваженого не надходив. Інформація про стан розробки акта відсутня</p>
<p>14. Внести зміни до Типових правил розміщення зовнішньої реклами, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2003 № 2067, якими передбачити, що: інформація на вивісках і табличках подається державною мовою та за потреби може дублюватися іншими мовами; при цьому розмір шрифту, яким така інформація подається державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким подається інформація іншою мовою, ніж державна; у випадку подання на вивісці чи табличці інформації лише іншою мовою, ніж державна, за відсутності поруч із такою вивіскою чи табличкою вивіски чи таблички, на якій відповідна інформація подана державною мовою, вивіска чи табличка з інформацією іншою мовою підлягає обов'язковому демонтажу, крім випадків, якщо така інформація є торговельною маркою (знаком для товарів і послуг), якій відповідно до законодавства надано правову охорону</p>	<p>Не виконано. Станом на 25 квітня 2022 р. відповідний проєкт постанови на погодження до Уповноваженого не надходив. Інформація про стан розробки акта відсутня</p>
<p>15. Внести зміни до Порядку проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1094, якими передбачити, що для участі у конкурсі особа подає конкурсній комісії копію документа, який засвідчує рівень володіння державною мовою відповідно до частини третьої статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»</p>	<p>Не виконано Станом на 25 квітня 2022 р. відповідний проєкт постанови на погодження до Уповноваженого не надходив. Інформація про стан розробки акта відсутня</p>
<p>16. Внести зміни до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285, Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин</p>	<p>Не виконано. Станом на 25 квітня 2022 р. відповідний проєкт постанови на погодження до Уповноваженого не надходив.</p>

<p>людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 286, та Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 929, якими передбачити, що інформація на вивісці, інформаційній табличці із зазначенням найменування ліцензіата подається державною мовою та за потреби може дублюватися іншими мовами; при цьому розмір шрифту, яким така інформація подається державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким подається інформація іншою мовою, ніж державна</p>	<p>Інформація про стан розробки акта відсутня</p>
<p>17. Затвердити Державну програму співпраці із закордонними українцями на наступний період</p>	<p>Не виконано. МЗС у лютому 2022 року поінформувало, що проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2024 року» подано на повторне погодження до заінтересованих органів</p>
<p>18. Забезпечити затвердження Національною комісією зі стандартів державної мови української правничої, медичної термінології, а також опрацювати питання щодо розробки української термінології у галузях інформаційних технологій, косметології та інших галузях, в яких використовується міжнародна номенклатура або вживаються спеціальні іншомовні терміни</p>	<p>Не виконано. У лютому 2022 р. Національна комісія зі стандартів державної мови поінформувала про велике навантаження на членів комісії та працівників апарату, пов'язане з організацією і проведенням іспитування на рівень володіння державною мовою, що унеможливило виконання нею інших повноважень</p>
<p>19. Забезпечити внесення змін до Правил ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну в повітряному просторі України, затверджених наказом Міністерства транспорту України від 10.06.2004 № 486, якими передбачити здійснення радіотелефонного зв'язку державною і англійською мовами та застосування стандартної української та англійської фразеології при виконанні польотів та обслуговуванні повітряного руху у повітряному просторі України</p>	<p>Виконано. Наказом Державної авіаційної служби України від 09 грудня 2021 року № 1920 «Про затвердження Авіаційних правил України «Організація повітряного руху» зареєстровано у Міністерстві юстиції України 07 лютого</p>

	2022 року за № 165/37501 (із змінами), яким визнається таким, що втратив чинність, зокрема, і наказ Міністерства транспорту України від 10 червня 2004 року № 486 «Про затвердження Правил ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну в повітряному просторі України». У згаданих Авіаційних правилах України передбачено використання української та англійської мов для стандартної фразеології радіообміну
20. Забезпечити внесення змін до Порядку розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності, затвердженого наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 21.10.2011 № 244, якими передбачити, що ескіз фасаду тимчасової споруди має відповідати вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а невідповідність ескізу вимогам зазначеного Закону є підставою для ненадання паспорту прив'язки тимчасової споруди	Не виконано. На 25 квітня 2022 р. інформація про стан розробки акта відсутня
21. Забезпечити внесення змін до Типового положення про конкурс на посаду керівника державного, комунального закладу загальної середньої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 28.03.2018 № 291, якими передбачити обов'язкове подання особами, які виявили бажання взяти участь у конкурсі, до конкурсної комісії документа, що засвідчує рівень володіння державною мовою відповідно до частини другої статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»	Виконано частково. Наказ втратив чинність на підставі наказу Міністерства освіти і науки від 26.08.2021 № 930. На 25.04.2022 інформація про стан розробки нової редакції Типового положення про конкурс на посаду керівника державного, комунального закладу загальної середньої освіти відсутня
22. Забезпечити внесення змін до Порядку обліку музейних предметів в електронній формі, затвердженого наказом Міністерства культури України від 09.09.2016 № 784, якими передбачити, що облік музейних предметів у електронній формі в обов'язковому порядку ведеться державною мовою	Виконано частково. Наказ скасовано на підставі наказу Міністерства юстиції від 04.06.2021 № 2024/5. На 25.04.2022 інформація про стан розробки нової редакції Порядку обліку музейних предметів в електронній формі відсутня
23. Забезпечити внесення змін до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників.	Не виконано. На 25.04.2022 інформація про

<p>Випуск 78 «Охорона здоров'я», затвердженого та впровадженого в дію наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2002 № 117, якими передбачити вимогу до працівників сфери охорони здоров'я щодо обов'язкового володіння ними державною мовою</p>	<p>стан розробки акта відсутня</p>
<p>24. Забезпечити внесення змін до Положення про порядок проведення атестації провізорів та Положення про порядок проведення атестації фармацевтів, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 12.12.2006 № 818, якими передбачити обов'язкове подання до атестаційної комісії для атестації на визначення рівня знань та практичних навиків з присвоєнням (підтвердженням) фаху «провізор-спеціаліст», проходження атестації на присвоєння кваліфікаційної категорії, копії документа, який засвідчує рівень володіння державною мовою відповідно до частини третьої статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»</p>	<p>Не виконано. На 25.04.2022 інформація про стан розробки акта відсутня</p>
<p>25. Забезпечити затвердження Міністерством соціальної політики України державного стандарту соціальної послуги перекладу українською жестовою мовою, організацію підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників, які надають соціальні послуги, у частині володіння українською жестовою мовою</p>	<p>Виконано. Мінсоцполітики видано наказ від 06.05.2021 № 220 „Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги перекладу жестовою мовою”, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18 червня 2021 р. за № 819/36441. Крім того, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.7.2021 № 857 „Про внесення змін до деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України” Національну соціальну сервісну службу України визначено відповідальною за організацію підвищення професійної компетентності/кваліфікації працівників, які надають соціальні послуги</p>
<p>26. Забезпечити внесення змін до нормативно-правових актів у сфері фізичної культури і спорту у частині застосування державної мови у навчально-тренувальному процесі, у тому числі під час здійснення навчально-тренувальних зборів</p>	<p>Виконано частково. 25 листопада 2021 року Міністром молоді та спорту Гутцайтом В. М. затверджено примірні форми контрактів (далі – Контракти), що будуть використовуватися при укладенні контрактів із працівниками штатної</p>

	команди національних збірних команд України. За умовами Контрактів працівники будуть зобов'язані, зокрема, дотримуватися вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Станом на 25.04.2022 інформація про розробку інших актів відсутня
27. Активізувати інформування громадян України, суб'єктів господарювання про вимоги Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та особливості його застосування у різних сферах суспільного життя	Не виконано. Інформація від МКІП як центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну мовну політику та політику в інформаційній сфері, відсутня
Верховній Раді України	
1. Прийняти закон, який визначатиме порядок та особливості застосування української жестової мови у різних сферах суспільного життя;	Не виконано. Проект закону про українську жестову мову № 2340 від 29.10.2019 (автор - н.д. Ірина Борзова) постановою Верховної Ради України від 15 лютого 2022 року № 2035-IX включено до порядку денного сесії
2. При ухваленні закону, що регулюватиме правовий статус медіа, передбачити: визначення статусу інтернет-медіа як засобів масової інформації; зміну терміну набрання чинності абзацами п'ятим – дев'ятим підпункту 24 пункту 7 розділу IX Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» з 16 липня 2024 р. (через п'ять років з дня набрання чинності цим Законом) на 16 липня 2023 року (через чотири роки з дня набрання чинності цим Законом), однак при цьому передбачити, що застосування санкцій за порушення зазначених норм здійснюватиметься з 16 липня 2024 р.	Не виконано. Альтернативні проекти Закону про медіа в Україні № 2693-2 від 29.05.2020 та № 2693-д від 02.07.2020) Постановою Верховної Ради України від 15 лютого 2022 року № 2035-IX включено до порядку денного сесії
Верховному Суду	
Розглянути на засіданні Пленуму питання застосування державної мови в судовому процесі та надати судам роз'яснення з питань застосування державної мови при вирішенні судових справ	Виконано частково. Верховний Суд поінформував про те, що інформацію Уповноваженого взято до

	відома та буде опрацьовано під час здійснення Верховним Судом своїх повноважень, передбачених статтею 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а також доведено до відома голів апеляційних судів України. Питання застосування державної мови в судовому процесі на Пленумі не розглядалися
Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення	
Привести «Методологічні роз'яснення: моніторинг ефіру телерадіокомпаній щодо дотримання встановлених законом квот» (версія 1.2) у відповідність із Законами України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про телебачення і радіомовлення» та «Про кінематографію»	Виконано. Затверджено «Методологічні роз'яснення: моніторинг ефіру телерадіокомпаній щодо дотримання встановлених законом квот» (версія 1.3) у новій редакції від 13.07.2022.
Органам місцевого самоврядування	
1. Привести рішення, які не відповідають вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», у відповідність до вимог зазначеного Закону	Виконано частково. Скасовано всі рішення органів місцевого самоврядування про надання іншій, крім державної, мові статусу регіональної
2. У правилах розміщення вивісок і табличок у відповідному населеному пункті України передбачити обов'язкове подання інформації на таких вивісках і табличках державною мовою із дублюванням за потреби іншими мовами; при цьому розмір шрифту, яким подається така інформація не може бути меншим за шрифт, яким подається інформація іншою мовою, ніж державна; у випадку подання на вивісці чи табличці інформації лише іншою мовою, ніж державна, за відсутності поруч із такою вивіскою чи табличкою вивіски чи таблички, на якій відповідна інформація подана державною мовою, вивіска чи табличка з інформацією іншою мовою підлягає обов'язковому демонтажу, крім випадків, якщо така інформація є торговельною маркою (знаком для товарів і послуг), якій відповідно до законодавства надано правову охорону	Виконано частково. Практика реагування на повідомлення про порушення вимог Закону щодо інформації для загального ознайомлення вказує на неврахування рекомендації в діяльності значної кількості органів місцевого самоврядування
Головам місцевих державних адміністрацій	

<p>Визначити одного зі своїх заступників відповідальним за забезпечення виконання законодавства щодо всебічного розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на відповідній території</p>	<p>Виконано частково. Детальна інформація про врахування рекомендації подана у розділі “Особливості забезпечення функціонування державної мови на регіональному рівні” цього Звіту</p>
<p>Засновникам наукових періодичних видань</p>	
<p>Привести правила та умовами подання статей та інших матеріалів у відповідність до вимог статті 22 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»</p>	<p>Виконано частково. Вибірковий аналіз наукових статей вказує на неврахування рекомендації в діяльності значної кількості засновників періодичних видань</p>

РОЗДІЛ 4. ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У 2021 РОЦІ

Відповідно до статті 10 Конституції України українська мова в Україні є державною мовою. Повноцінне втілення в життя закріплених Конституцією України правових норм та їх реалізація у правовідносинах залежать від створення та запровадження дієвого та ефективного механізму контролю з боку держави за порушеннями прав громадян на використання державної мови у відповідних сферах суспільного життя.

Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (далі – Закон) передбачено функціонування інституту Уповноваженого із захисту державної мови, метою діяльності якого є сприяння функціонуванню української мови як державної у сферах суспільного життя на всій території України, що закріплено статтею 49 Закону.

Уповноважений із захисту державної мови (далі – Уповноважений) є посадовою особою, яка призначається Кабінетом Міністрів України строком на 5 років. Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 852-р від 8 липня 2020 року на посаду Уповноваженого із захисту державної мови призначено Тараса Кременя, кандидата філологічних наук, доцента, народного депутата України VIII скликання.

Завданнями Уповноваженого із захисту державної мови відповідно до Закону є захист української мови як державної, захист права громадян на отримання державною мовою інформації та послуг у сферах суспільного життя, визначених Законом, усунення перешкод та обмежень у користуванні державною мовою.

Для ефективного виконання цих завдань Законом Уповноваженому надано низку повноважень: забезпечення моніторингу виконання законодавства про державну мову; розгляд скарг громадян на порушення їхнього права на використання державної мови, проведення заходів державного контролю та, за їх результатами, вжиття заходів реагування щодо відповідних суб'єктів, включаючи застосування визначених законодавством санкцій; надання органам влади та місцевого самоврядування висновків та рекомендацій щодо застосування у їхній діяльності державної мови тощо.

Відповідно до статті 52 Закону організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Уповноваженого покладається на Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови (далі – Секретаріат).

Постановою Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 № 530 «Деякі питання Уповноваженого із захисту державної мови» Секретаріат було створено як юридичну особу публічного права (zareєстровано в Єдиному державному реєстрі 03.08.2020). Цією ж постановою затверджено граничну чисельність працівників Секретаріату в кількості 50 штатних одиниць.

За результатами повноцінного конкурсу, проведеного Вищою комісією державної служби у 2021 році, Уповноваженим призначено на посаду керівника Секретаріату Юрія Зубка, на посаду першого заступника керівника – Аліну Шпак, на посаду заступника керівника Секретаріату – Сергія Сиротенка.

Нормативно-правова робота

З метою створення умов для розвитку та функціонування державної мови Уповноваженим проводилася активна нормативно-правова робота.

Так, у 2021 році Уповноважений затвердив накази, які стосуються порядку взаємодії з державним органом в галузі телерадіомовлення, на виконання прямої норми Закону, а також здійснення представництва інтересів Уповноваженого та Секретаріату:

- наказ від 08.04.2021 № 10-У «Про затвердження Порядку взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення». Після затвердження Порядку взаємодії рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 08.04.2021 № 382 текст наказу Уповноваженого і Порядку взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення розміщено на офіційному вебпорталі Верховної Ради України⁴¹.
- наказ від 30.03.2021 № 9-У «Про внесення змін до Положення про Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови» стосовно врегулювання питання про здійснення представництва інтересів Уповноваженого та Секретаріату Уповноваженого у судах та статусу представників Уповноваженого. Текст наказу розміщено на офіційному вебпорталі Верховної Ради України⁴².

Також опрацьовано 47 нормативно-правових актів, розроблених іншими державними органами:

- 22 проєкти нормативно-правових актів, розроблених іншими державними органами. З них: проєктів законів України – 5; проєктів указів Президента України – 1; проєктів актів Кабінету Міністрів України – 13, проєктів нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади – 3;

⁴¹ <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0010940-21#Text>

⁴² <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0009940-21#n2>

- 25 проєктів законів України, розроблених народними депутатами України, які було надіслано до Уповноваженого відповідними комітетами Верховної Ради України.

Опрацьовано проєкти 2 міжнародних доповідей: доповіді України про виконання П'ятої періодичної доповіді про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин (ратифікована Верховною Радою України 9 грудня 1997 року) та доповіді про виконання Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації.

Підготовлено змістовні пропозиції до Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року.

У 2021 році за дорученням Уповноваженого Секретаріатом здійснювався постійний моніторинг проєктів законів України та інших актів Верховної Ради України, зареєстрованих суб'єктами законодавчої ініціативи, та аналіз таких проєктів на предмет їх можливого впливу на чинний порядок функціонування і застосування української мови як державної. Результати моніторингу, зокрема інформація про проєкти, норми яких можуть стосуватися питань функціонування і застосування української мови як державної, враховувались у роботі Уповноваженого та Секретаріату.

Загалом опрацьовано та перевірено на предмет відповідності нормам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»:

- 89 технічних регламентів;
- 62 закони України, акти Кабінету Міністрів України, акти центральних органів виконавчої влади нормативно-правового характеру.

За результатами опрацювання підготовлено пропозиції щодо необхідності внесення змін до 21 технічного регламенту, Виборчого кодексу України, 29 законів України, 7 актів Кабінету Міністрів України, 7 актів центральних органів виконавчої влади нормативно-правового характеру, частина з яких увійшла до рекомендацій Уповноваженого, викладених у Річному звіті про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2020 році, який було підготовлено та оприлюднено у квітні 2021 року.

За звітний період було забезпечено представництво інтересів Уповноваженого та Секретаріату Уповноваженого у 6 адміністративних справах у судах першої та апеляційної інстанцій, а саме:

- № 640/9128/21 за позовом громадянина В. до Уповноваженого із захисту державної мови про визнання протиправної бездіяльності та зобов'язання

- вчинити дії. За результатами розгляду справи у позові відмовлено, рішення набрало законної сили;
- № 540/1821/21 за позовом громадянина В. до Уповноваженого із захисту державної мови, Т.в.о. Голови Державної судової адміністрації України Л. Гізатуліної про визнання дій протиправними та зобов'язання вчинити певні дії. Рішенням суду першої інстанції у позові відмовлено, розгляд справи у апеляційному провадженні триває;
 - № 540/2518/21 за позовом громадянина В. до Уповноваженого із захисту державної мови про визнання протиправним доручення щодо застосування державної мови у діяльності судів від 11.01.2021 № 1;
 - № 540/1606/21 за позовом Комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради до Уповноваженого із захисту державної мови про визнання протиправним та скасування акта про результати здійснення контролю за застосуванням державної мови від 24.02.2021 та визнання протиправним і скасування протоколу про порушення органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування, підприємством, установою та організацією, іншим суб'єктом господарювання незалежно від форми власності, громадським об'єднанням, політичною партією вимог щодо обов'язкового застосування державної мови, встановлених статтями 12-23, 25-29, 31-42 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 24.02.2021. За результатами розгляду справи у позові відмовлено, рішення набрало законної сили;
 - № 540/2133/21 за позовом Комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради до Уповноваженого із захисту державної мови про визнання протиправними дій Уповноваженого із захисту державної мови Кременя Т.Д. щодо встановлення у акті про результати здійснення контролю за застосуванням державної мови від 24.02.2021 і протоколі про порушення органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування, підприємством, установою та організацією, іншим суб'єктом господарювання незалежно від форми власності, громадським об'єднанням, політичною партією вимог щодо обов'язкового застосування державної мови, встановлених статтями 12-23, 25-29, 31-42 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 24.02.2021 р. – висновку про недотримання (порушення) позивачем вимог ч.5 ст.13 та ч.1 ст.21 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як

державної», а також встановлення в таких документах відповідних фактів правопорушення;

- № 540/543/21 за позовом Комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради до Уповноваженого із захисту державної мови про визнання протиправним та скасування наказу від 30.11.2020 № 8-дк. Рішенням суду першої інстанції у позові відмовлено. П'ятий апеляційний адміністративний суд Одеси не задовольнив апеляційну скаргу у справі Комунального закладу "Навчально-виховний комплекс "Школа гуманітарної праці" Херсонської обласної ради до Уповноваженого із захисту державної мови про визнання протиправним та скасування індивідуального акта про результати здійснення контролю за застосуванням державної мови. Про це йдеться у відповідній постанові суду від 21 квітня 2022 року.

Особлива увага у 2021 році з боку Уповноваженого та громадськості була приділена реалізації статей 6 та 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», які набули чинності 16 липня 2021 року та передбачають іспитування на рівень володіння державною мовою для посадовців та осіб, які мають намір набути громадянство України.

Запровадження з липня 2021 р. процедури складання іспитів потребувало розробки та затвердження низки актів Кабінету Міністрів України та інших державних органів щодо порядку проведення таких іспитів, вирішення пов'язаних із цим організаційних та фінансових питань. Однак проведення іспитів на рівень володіння державною мовою у визначені Законом терміни опинилося під загрозою через низку факторів: відтермінування на чотири місяці запуску роботи самої Національної комісії зі стандартів державної мови, яка відповідно до Закону організовує іспити, та світову пандемію COVID-19.

Доволі гостро стояло питання не лише самого порядку проведення іспитів, але й критеріїв визначення установи, відповідальної за організацію та проведення таких іспитів, фінансування їх проведення за рахунок коштів державного бюджету, затвердження форм відповідних сертифікатів за результатами складання іспитів, порядку ведення Реєстру державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою тощо.

У зв'язку з цим з лютого і протягом 2021 року Уповноважений наголошував на необхідності:

- прийняття невідкладних нормативно-правових актів та рішень з боку органів державної влади задля забезпечення реалізації заходів з організації та проведення іспитів;
- забезпечення роботи Комісії, зокрема збільшення граничної чисельності її апарату, що впливає на можливість проведення та оцінювання результатів

- іспитів, а також на виконання інших повноважень, зокрема щодо напрацювання та затвердження стандартів державної мови;
- збільшення кількості спеціально уповноважених установ, які проводять іспити на рівень володіння державною мовою. Адже через їх недостатню кількість претенденти не завжди мали можливість вчасно скласти іспит та отримати державний сертифікат, що могло стати формальною підставою не лише для непризначення на відповідну посаду, але й навіть для недопущення такої особи як кандидата до конкурсу або добору на цю посаду.

Також негативну оцінку було надано змінам, які були внесені Кабінетом Міністрів без погодження з Уповноваженим та з порушенням Регламенту КМУ, до Порядку проведення іспитів на рівень володіння державною мовою щодо письмової та усної частини іспиту, зокрема щодо скорочення загальної тривалості іспиту та вилучення письмової частини тексту. Уповноважений спільно з представниками наукової спільноти та громадськістю наголошував на тому, що визначена постановою Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 815 загальна тривалість іспиту для осіб, які зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків, є недостатньою та такою, що не дозволяє належним чином опрацювати відповідні завдання іспиту та надати на них необхідні відповіді.

Крім того, виключення постановою Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 815 з письмової частини іспиту написання тексту на визначену тему не дає можливості в повному обсязі визначити рівень володіння особою – претендентом на посаду державної служби державною мовою. Це, своєю чергою, може негативно впливати на оцінку суб'єктом призначення здатності такої особи до написання текстів в офіційно-діловому стилі при підготовці проектів відповідних документів, можливості такої особи, у разі призначення на посаду, належним чином виконувати свої посадові обов'язки із дотриманням усіх принципів державної служби.

Протягом року Уповноважений неодноразово звертав увагу на ситуацію, що склалася довкола Комісії. Так, до Прем'єр-міністра України були скеровані листи з рекомендаціями та проханням у межах своєї компетенції вжити відповідних заходів для вирішення зазначених вище проблемних питань, напрацювати відповідні пропозиції та алгоритми щодо виконання норм у частині забезпечення складання іспитів на рівень володіння державною мовою у встановлений Законом строк.

Також увага була зосереджена на питанні необхідності якнайшвидшого прийняття Концепції Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як

державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року та самої програми. Більше про це сказано у Розділі 3 цього Звіту.

Моніторинг та державний контроль за застосуванням державної мови

На виконання пункту 2 частини четвертої статті 49 Закону Уповноваженим було забезпечено проведення моніторингу щодо застосування державної мови.

Упродовж звітнього періоду Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови здійснено 22 моніторинги виконання законодавства про державну мову у діяльності різних суб'єктів та різних сферах суспільного життя (з них – 5 виїзних). А саме:

- у сфері охорони здоров'я (діяльність медичних закладів різних форм власності);
- у сфері транспорту (діяльність Акціонерного товариства «Українська залізниця»);
- у сфері друкованих засобів масової інформації (діяльність розповсюджувачів продукції друкованих засобів масової інформації);
- у сфері туристичного та екскурсійного обслуговування (діяльність туристичних операторів);
- у сфері телебачення і радіомовлення (діяльність телерадіоорганізацій);
- у сфері спорту (діяльність суб'єктів у сфері фізичної культури і спорту під час проведення спортивних заходів);
- у судочинстві (діяльність судів);
- у сфері обслуговування споживачів (діяльність суб'єктів, які надають банківські послуги);
- у сфері культури (діяльність суб'єктів, які надають послуги з бронювання, оформлення, продажу і доставки квитків на культурно-видовищні заходи);
- у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування (обласні, районні та міські ради, районні державні адміністрації, державні службовці категорії “А”).

Виїзні (комплексні) моніторинги, які відбулись у таких містах, як Київ, Дніпро, Одеса та Харків, були спрямовані на визначення стану виконання Закону за визначеними показниками в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, судів, місцевих органів військового управління, поліції, у сферах культури, книгорозповсюдження, обслуговування, реклами та інформації для загального ознайомлення, транспорту, поштового зв'язку, а також визначених програмою суб'єктів виборчого процесу під час позачергових виборів Харківського міського голови. На жаль, проведення більшої кількості

виїзних моніторингів була неможлива у зв'язку із з карантинними обмеженнями, що діяли на території України через епідемію коронавірусу.

Загалом шляхом моніторингу Секретаріатом опрацьовано 2019 офіційних інтернет-сторінок органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій різних форм власності, громадських об'єднань, політичних партій, інших юридичних осіб, опрацьованих шляхом моніторингу виконання законодавства про державну мову. З них:

- 533** - за зверненнями громадян у різних сферах суспільного життя;
- 6** - Акціонерного Товариства “Укрзалізниця” та його філій;
- 190** - закладів охорони здоров'я;
- 251** - районних рад та районних державних адміністрацій;
- 60** - банківських установ;
- 69** - туристичних операторів;
- 3** - ТОВ «ІНТЕРНЕТ-БІЛЕТ», ТОВ «Контрамарка Україна», ТОВ «КРБС»;
- 391** - музейних установ;
- 347** - бібліотечних закладів;
- 81** - книготорговців;
- 88** - видавництв.

Моніторинг інтернет-сторінок здійснювався шляхом вивчення та аналізу текстової, графічної, аудіо-, візуальної, аудіо-візуальної інформації (контенту), розміщеної як постійна (статична інформація) в усіх основних розділах офіційних сайтів; у розділах, які регулярно оновлюються, зокрема новини, оголошення, анонси тощо (динамічна інформація); на офіційних сторінках у соціальних мережах; інструментів організації пошуку матеріалів; інтерактивної взаємодії з відвідувачами сайту (форуми, чати, опитування тощо), а також іншої інформації, що має значення для цілей заходу з моніторингу. Предметом особливої уваги та фіксації були факти використання в контенті українськомовних версій інтернет-ресурсів іншої мови, крім державної.

За результатами моніторингу інтернет-сторінок встановлено 432 порушення. Внаслідок вжитих заходів у межах компетенції Уповноваженого та Секретаріату виправлено 238 порушень вимог Закону, що складає 55,1% від усіх встановлених порушень.

При здійсненні обрахунків не враховувалися результати моніторингів, які були проведені в кінці 2021 року та передбачали здійснення у 2022 році повторного моніторингу щодо стану усунення порушень.

Відповідно до пункту 1 частини першої статті 53 Закону Уповноваженим у 2020 році було здійснено 162 заходи державного контролю за застосуванням державної мови. За результатами 147 з них встановлено порушення Закону, складено протоколи та направлено відповідні звернення для реагування, у т.ч.

винесено 35 попереджень про порушення вимог Закону у сфері обслуговування споживачів. За результатами 15 заходів державного контролю порушення Закону не встановлено.

Загалом у 2021 році здійснювалася робота щодо проведення 196 заходів державного контролю за застосуванням державної мови. З них 20 було розпочато ще у 2020 році, а протягом 2021 року Уповноважений прийняв рішення про здійснення ще 176 заходів державного контролю. Вони здійснювалися як на підставі скарг, що надійшли на адресу Уповноваженого, так і за його власної ініціативи. Відповідно до встановленого Законом порядку захід державного контролю триває 1,5-3 місяці.

У 2021 році завершено 162 заходи державного контролю, які стосуються:

- 39** – діяльності органів місцевого самоврядування;
- 35** – сфери освіти;
- 26** – сфери послуг;
- 13** – щодо інформації для загального ознайомлення;
- 11** – у сфері національної безпеки;
- 10** – у діяльності органів державної влади;
- 9** – у сфері бізнесу;
- 5** – у сфері охорони здоров'я;
- 5** – у сфері телебачення і радіомовлення;
- 3** – у сфері туризму;
- 2** – у діяльності підприємств, установ, організацій державної і комунальної форм власності;
- 2** – у сфері спорту;
- 2** – у сфері реклами.

Порушення, встановлені в рамках заходів державного контролю за статтями Закону, розподілилися таким чином:

- 47** – порушень ст. 12 (діяльність органів влади та місцевого самоврядування)
- 42** – порушення ст. 30 (у сфері обслуговування споживачів);
- 35** – порушень ст. 21 (у сфері освіти);
- 13** – порушень ст. 28 (у сфері інформації для загального ознайомлення);
- 11** – порушень ст. 16 (застосування державної мови в органах правопорядку, розвідувальних органах, державних органах спеціального призначення з правоохоронними функціями);
- 5** – порушень ст. 33 (у сфері охорони здоров'я);
- 6** – порушень ст. 23 (у сфері культури);
- 6** – порушень ст. 32 (у сфері реклами);
- 3** – порушення ст. 13 (застосування державної мови в

- нормативних актах, діловодстві та документообігу);
- 2 – порушення ст. 34 (у сфері спорту);
- 1 – порушення ст. 35 (у сфері телекомунікацій та поштового зв'язку);
- 1 – порушення ст. 41 (у географічних назвах та назвах об'єктів топоніміки).

Станом на кінець 2021 року було повністю усунуто порушення у 112 випадках, що складає 76,2% від усіх заходів державного контролю, за результатами яких було встановлено порушення.

Надання висновків та рекомендацій щодо застосування української мови як державної, інформаційно-роз'яснювальна робота

На виконання пункту 4 частини першої статті 53 Закону Уповноваженим було надано 221 висновок та рекомендації органам державної влади та органам місцевого самоврядування щодо застосування української мови як державної в їх діяльності:

- застосування державної мови у сфері культури (театри, музеї та заповідники) та науки (вимог статті 22, частин 2 – 6, 8 статті 23 Закону);
- проведення збалансованої і комплексної державної політики для утвердження українського мовнокультурного простору на території підконтрольній Уряду України і підготовки до проведення такої політики на всій звільненій території України;
- питань, зазначених у щорічному Звіті Уповноваженого із захисту державної мови, як стосуються діяльності органів влади;
- питань освіти;
- розробки та впровадження регіональних програм сприяння розвитку та функціонуванню державної мови;
- надання пропозицій до законодавчих новацій функціонування державної мови.

Рекомендації щодо застосування української мови як державної у діяльності органів місцевого самоврядування (у частині використання іншої мови, ніж державна, посадовими особами місцевого самоврядування) розміщено на офіційному вебсайті Уповноваженого із захисту державної мови за посиланням: <https://mova-ombudsman.gov.ua/informuvannya/rekomendaciyi-ta-visnovki>.

Також у 2021 році у зв'язку із набранням чинності окремими нормами Закону були проведені комплексні заходи з інформування громадськості та різних суб'єктів господарювання щодо особливостей мовного закону в окремих сферах суспільного життя. А саме:

- у сфері обслуговування споживачів була продовжена розпочата у 2020 році інформаційна кампанія щодо набрання чинності статтею 30 Закону, в рамках проведення якої надавалися рекомендації працівникам сфери обслуговування щодо змін, які відбулися з 16 січня 2021 року, а також споживачам на предмет захисту їх мовних прав. У засобах масової інформації поширювалися відповідні аудіо- та відеоролики (у т. ч. були розміщені рекламні банери на носіях зовнішньої реклами). Трансляція тривала на телеканалах «Еспресо-TV», «ICTV», «Прямий», «UA: ПЕРШИЙ», радіостанції «Країна ФМ» тощо, а також у громадському транспорті, зокрема в столичному метро. Ефективність проведених заходів оцінено в Розділі 5 звіту в частині, присвяченій сфері обслуговування;
- у сфері культури та туризму, книговидання та книгорозповсюдження спільно з громадськістю, зокрема з ГО «Український світ», були створені інформаційні аудіо- та відеоролики, рекламні банери для лайтбоксів, банери і плакати для поширені у мережі Інтернет щодо застосування державної мови з 16 липня 2021 року під час: проведення концертів, шоу-програм, культурно-мистецьких, розважальних, видовищних заходів та виконання (показів) театральних вистав; виготовлення оголошень, афіш, постерів, буклетів інших інформаційних матеріалів про культурно-мистецькі та видовищні заходи і вхідних квитків на них; туристичного та екскурсійного обслуговування; поширення та демонстрування фільмів в Україні; ведення музейної справи та проведення мистецьких виставок; здійснення видавничої справи та розповсюдження книжкової продукції (статті 23, 26 Закону). Зазначені матеріали щодо початку нового етапу втілення норм Закону, який забезпечує збільшення присутності державної мови в публічному просторі та зміцнення її статусу як державної, поширювалися телеканалами та радіостанціями національного та регіонального значення, органами державної влади та місцевого самоврядування по всій Україні, а також установами, організаціями та закладами сфери культури, книговидання та розповсюдження на своїх офіційних веб-сайтах та на сторінках соціальних мереж. До того ж на адреси найбільших торговельних мереж та мереж автозаправних станцій були скеровані листи з інформацією про вимоги законодавства щодо застосування державної мови в діяльності суб'єктів господарювання, які здійснюють розповсюдження книжкових видань.
- у сфері друкованих засобів масової інформації, напередодні набрання чинності статтею 25 Закону, засновникам (співзасновникам), видавництвам та розповсюдjuвачам друкованих ЗМІ були скеровані листи з відповідними роз'ясненнями щодо: застосування державної мови

у їх діяльності з 16 січня 2022 року; вимог до тиражу друкованого засобу інформацію, який видається іншою, ніж державна, мовою, а також до його розповсюдження за передплатою та у місцях продажу. Інформаційно-роз'яснювальна робота у цій сфері продовжується й у 2022 році.

- запровадження з липня 2021 р. процедури складання іспитів на рівень володіння державною мовою для громадян, які претендують на зайняття посад державної служби або на призначення або обрання на визначені Законом посади. У засобах масової інформації були поширені відповідні роз'яснення, а на сайті Уповноваженого та сторінках у соціальних мережах відбувалась інформаційна підтримка процесу запровадження іспитів для визначення рівня володіння державною мовою.

Проведена робота мала на меті підвищення ефективності виконання вимог Закону, яке залежить насамперед від поінформованості усіх громадян та суб'єктів, яких стосуються ці норми, про свої мовні права та обов'язки.

Опрацювання повідомлень про порушення

У 2021 році на адресу Уповноваженого із захисту державної мови надійшло 3574 звернення громадян з усіх регіонів України щодо порушення Закону України «Про функціонування української мови як державної» (далі – Закон).

Найбільше повідомлень про порушення протягом звітного періоду стосувалися міста Києва – 557, а також таких областей: Харківська – 339, Одеська – 157, Дніпропетровська – 135, Запорізька – 94, Донецька – 87, Київська – 82, Луганська – 80.

Найменше звернень щодо порушень прав громадян стосувалися Чернівецької області – 7, Рівненської – 6, Івано-Франківської – 5, Тернопільської – 5. Показники по інших областях: Чернігівська – 58, Львівська – 49, Херсонська – 47, Миколаївська – 46, Полтавська – 39, Сумська – 35, Закарпатська – 25, Черкаська – 21, Житомирська – 16, Вінницька – 15, Волинська – 12, Кіровоградська – 12, Хмельницька – 11 звернень.

Більша частина звернень надійшла до Секретаріату Уповноваженого безпосередньо від громадян України на електронну пошту та електронні форми офіційного сайту – 2913, через Укрпошту у письмовому вигляді – 341, через інформаційну лінію Секретаріату подали усні звернення 320 громадян.

За джерелом надходження частина звернень була від Урядового Контактного Центру – 54; представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – 15; через регіональні управління Національної поліції України – 15; головні регіональні управління Державної служби України з

питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів – 45 (найбільше – від Головних управлінь у Дніпропетровській та Одеській областях – по 12 звернень); Міністерства культури та інформаційної політики України – 36; Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення – 6; Апарату Верховної Ради України – 9.

Переважає більшість звернень надійшла у першому кварталі 2021 року – 1129, та третьому – 1096, тоді як у другому та у четвертому – 670 та 679 звернень відповідно.

Найбільша кількість звернень надійшла у січні – 647, липні – 412, серпні – 405; найменша у березні – 185 та у жовтні – 173.

Така динаміка пояснюється перш за все тим, що в січні та липні набрали чинності окремі статті Закону України «Про функціонування української мови як державної» та були проведені відповідні інформаційно-роз'яснювальні кампанії.

Так, з 16 січня 2021 року набула чинності ст. 30 Закону щодо обслуговування споживачів, надання інформації про товари (послуги) у тому числі через інтернет-магазини та інтернет-каталоги, державною мовою.

Найбільш масовими виявилися повідомлення щодо відсутності української версії сайтів інтернет-магазинів та вебсайтів, через які здійснюється обслуговування споживачів. Із загальної кількості 1044 таких звернень, найбільше – 446 – надійшло у першому кварталі, найменше – 162 – у другому.

858 звернень стосувалися порушень безпосередньо під час обслуговування. Більшість з них надійшли у першому та третьому кварталах – 249 та 261 звернення відповідно.

Найбільша кількість звернень щодо порушення прав на отримання послуг державною мовою надійшла з Києва – 245, Харківської – 88, Дніпропетровської – 44, Одеської – 37, Запорізької – 41 областей.

Досить актуальною протягом року залишалася проблема дотримання вимог законодавства щодо мови зовнішньої реклами та вивісок. Всього за звітний період з цього приводу надійшло 393 звернення: у першому кварталі – 128, у другому – 80, у третьому – 100 та у четвертому – 85. Найбільше зафіксовано порушень у таких областях: Харківській – 95, Луганській – 41 та місті Києві – 43.

Впродовж чотирьох кварталів майже в рівній кількості надходили звернення щодо порушення законодавства про державну мову в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Так, у першому кварталі громадяни повідомили про 71 порушення, у другому – 70, у третьому – 60 та у четвертому про 61 порушення. Усього протягом звітного періоду громадяни зафіксували 262 порушення.

Найбільше звернень щодо фактів порушення посадовими особами вимог закону про мову стосувалося Харківської області – 43, Одеської – 35, Дніпропетровської – 25, Донецької – 22, Херсонської – 17 та міста Києва – 16.

З 16 липня 2021 року набрала чинності ст. 24 Закону, якою серед іншого були встановлені нові вимоги щодо демонстрування фільмів, зокрема на телебаченні. У зв'язку з цим у третьому кварталі різко збільшилася кількість звернень щодо порушень суб'єктами телебачення і радіомовлення – 125, тоді як у першому надійшло лише 21 таке звернення, у другому – 19, а у четвертому лише 5.

Протягом звітного періоду громадяни надіслали 157 звернень щодо порушень законодавства про державну мову педагогічними працівниками закладів дошкільної, загальної середньої, вищої освіти, у тому числі Києва – 31, Одеської області – 17, Харківської області – 14. Найбільше – 55 звернень – надійшло у третьому кварталі, найменше – 29 – у другому.

Про порушення у сфері охорони здоров'я під час надання послуг окремими лікарями у лікарнях, діагностичних центрах та сімейних амбулаторіях, а також отримання інформації від лабораторних центрів недержавною мовою повідомили 57 громадян. Найбільше повідомлень стосувалося Києва – 21 та Харківської області – 10.

Про порушення своїх прав на отримання інформації українською на транспорті повідомили 53 громадянина.

Окремі інспектори патрульної поліції з Харківської, Одеської, Дніпропетровської, Луганської областей та Києва використовували недержавну мову при виконанні своїх службових обов'язків. Всього надійшло 41 повідомлення про порушення.

Протягом звітного періоду 75 звернень стосувалися прохання надати юридичні роз'яснення окремих норм Закону України «Про функціонування української мови як державної» для правильного їх застосування.

З інших питань надійшло 357 звернень.

Щодо всіх звернень, які надійшли на розгляд Уповноваженого із захисту державної мови, у межах компетенції було здійснено належні заходи реагування та надіслано відповіді заявникам.

Детальніше про зміст та характер порушень, вказаних у зверненнях, а також особливості та результати реагування на них розглянуто у відповідних частинах, присвячених окремим сферам, у Розділі 5.

Питання роботи зі зверненнями громадян знаходиться на постійному контролі Уповноваженого із захисту державної мови.

Співпраця з представниками державних органів, громадськими об'єднаннями, науковими установами та іншими юридичними особами

Уповноваженим проводилася робота із налагодження ефективної взаємодії з іншими установами та організаціями шляхом ініціювання зустрічей, заходів, експертних обговорень з питань реалізації норм Закону, а також оформлення відповідних домовленостей у вигляді угод про співпрацю. У підсумку було розроблено та укладено три важливих Меморандуми, що спрямовані на забезпечення функціонування української мови у різних сферах суспільного життя:

- Меморандум про співпрацю між Уповноваженим із захисту державної мови та Радою закладів післядипломної педагогічної освіти.

Меморандум спрямований на консолідацію зусиль стосовно захисту української мови за такими напрямками: забезпечення та захист права педагогічних працівників на отримання інформації державною мовою; поліпшення якості освітніх послуг з підвищення кваліфікації педагогічних працівників державною мовою; організація та проведення спільних заходів, реалізація спільних проєктів та/або програм, спрямованих на ефективну реалізацію державної мовної політики та захист української мови як державної; проведення спільних нарад, семінарів, конференцій, форумів, семінарів, засідань за круглим столом, експертних обговорень та інших заходів з метою поширення знань про українську мову та її роль у розвитку української та європейської культур тощо.

- Меморандум про співпрацю між Уповноваженим із захисту державної мови та Національною академією педагогічних наук України.

Співпраця передбачає розроблення та підготовку пропозицій до державних програм, проєктів законів, інших нормативно-правових актів та документів, що спрямовані на захист мовних прав громадян; видання підручників, навчальних посібників з української мови, створення української термінологічної словникової бази, у тому числі для забезпечення права на навчання жестовою мовою та на вивчення української жестової мови для осіб з порушенням слуху; задоволенню мовних потреб закордонних українців і громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за межами України, або на тимчасово окупованих територіях України; обмін науковими та іншими виданнями, інформаційними, довідковими та іншими матеріалами. Меморандумом передбачена можливість залучення до співробітництва наукових установ Національної академії педагогічних наук України.

- Меморандум про співпрацю між Уповноваженим із захисту державної мови та Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів.

Метою Меморандуму є здійснення спільних заходів задля усунення перешкод та обмежень у користуванні державною мовою; запобігання порушенню гарантованих громадянам України Конституцією та законами

України прав на отримання інформації та послуг державною мовою; моніторинг реалізації державної політики у сфері забезпечення прав громадян на отримання інформації та послуг державною мовою.

Задля захисту державної мови як важливого елементу конституційного ладу, забезпечення дотримання порядку її функціонування і застосування, визначеного Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та Законом України «Про телебачення і радіомовлення», було затверджено Порядок взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з Національною радою України з питань телебачення та радіомовлення. Документ визначає механізм взаємодії у разі надходження до Уповноваженого скарги, звернення або виявлення за результатами моніторингу порушень, які стосуються вимог до телерадіоорганізацій щодо обов'язкового (мінімального) обсягу мовлення державною мовою, а також у разі виявлення Нацрадою порушення мовних квот. Крім того, регламентується питання утворення робочих груп для підготовки пропозицій щодо вдосконалення законодавства у частині застосування державної мови у сфері телерадіомовлення.

У межах співпраці з органами влади, установами та організаціями різних форм власності було узгоджено спільні дії з керівниками:

- Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів на предмет використання української мови у сфері обслуговування;
- Національної комісії зі стандартів державної мови щодо запровадження з 16 липня 2021 року іспиту на рівень володіння державною мовою;
- Кабінету Міністрів України на предмет імплементації мовного законодавства в Україні;
- Міністерства молоді та спорту України стосовно мови навчально-тренувального процесу в ДЮСШ, державних, комунальних, приватних спортивних клубах, гуртках та секціях;
- Верховної Ради України з приводу внесення поправок до законопроекту № 5551-2 “Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік”, які, у разі ухвалення, суттєво звузили б застосування державної мови;
- Ради національної безпеки і оборони України, де серед іншого, було наголошено з боку Уповноваженого на важливості виконання телеканалами статті 23 Закону “Про забезпечення функціонування української мови як державної”, яка набула чинності з 16 липня 2021 року і стосувалася поширення та демонстрування фільмів й серіалів державною мовою;
- Міністерством соціальної політики України щодо застосування недержавної мови педагогічними працівниками при наданні послуг з

- оздоровлення та відпочинку дітей під час проведення заходів виховного характеру та заходів, спрямованих на організацію дозвілля дітей;
- Національного агентства кваліфікацій, де сторони обговорили вектори співпраці в контексті узгодження норм мовного закону та соціально-трудова відносин, визначених прикінцевими положеннями закону України «Про освіту». Зокрема, йшлося про мовні компетентності;
 - Конституційного Суду України стосовно особливостей виконання його Рішення щодо юридичного статусу української мови як державної, посягання на який порушують конституційний лад держави та загрожує національній безпеці та існуванню державності України;
 - Державної архівної служби України, де, серед іншого, відбулось ознайомлення з архівними документами різних періодів Української держави щодо захисту, функціонування та розвитку української мови;
 - Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова», під час якої досягнуто домовленості про спільну роботу над щорічним Звітом Уповноваженого в частині становища видавничої справи та друкованих ЗМІ в Україні;
 - Православної церкви України на предмет співпраці в освітніх, культурних та просвітницьких проєктах;
 - Виконавчого комітету УАФ, де обговорювалися питання дотримання Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» на спортивних заходах;
 - Онлайн-платформи «Sweet.tv» щодо коаліції проукраїнських радіо- і телемедіасил, які демонструють позитивний приклад переходу на українську мову, на відміну від окремих телеканалів, які свідомо продовжують порушувати мовний Закон і транслюють серіали та фільми недержавною мовою.

Окремо була зосереджена увага на темі створення умов для забезпечення і захисту мовних прав громадян України, які мешкають в анексованому Криму та на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Цій темі були присвячені зустрічі з:

- Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини Людмилою Денісовою, де обговорювалися питання проведення моніторингу щодо порушень мовних прав громадян України на окупованих територіях для звернень до міжнародних організацій та судів, а також запровадження санкцій та порушення кримінальних справ щодо осіб, які здійснюють політику згортання сфери використання української мови;
- представниками Крайової Ради Українців Криму (КРУК). Сторони обмінялись думками щодо проблеми доступу до вивчення предметів українською мовою дітьми з тимчасово окупованої території Кримського

- півострова та міста Севастополя, а також отримання їх мешканцями якісного інформаційного контенту державною мовою;
- Головою Меджлісу кримськотатарського народу Рефатом Чубаровим та членкинею Меджлісу кримськотатарського народу Гаяною Юксель. Темою для обговорення стала низка питань, зокрема важливість створення відповідних умов для збереження і вивчення державної української та кримськотатарської мов етнічними українцями та кримськими татарами, які проживають в умовах тимчасової окупації РФ Криму, задля збереження їхньої етнічної, мовної та культурної ідентичності;
 - Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим Антоном Кориневичем та заступником Постійного Представника Президента України в Автономній Республіці Крим Тамілою Ташевою. Сторони домовились про організацію спільних ініціатив та заходів щодо напрацювання конкретних кроків із моніторингу та захисту мовних прав українців в окупованому Криму.

Налагоджено конструктивну взаємодію з освітнім омбудсменом Сергієм Горбачовим. Низка зустрічей була присвячена обговоренню функціонування державної мови у сфері освіти та науки, а також тактичних та стратегічних кроків з формування відповідних умов для опанування державної мови громадянами через систему закладів освіти різного рівня. А саме з керівниками та представниками:

- Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя на предмет організації спільних заходів з популяризації української мови й культури;
- Херсонського державного університету щодо запровадження іспитів для державних службовців на рівень володіння державною мовою та можливості створення представництва офісу Уповноваженого у навчальному закладі;
- Національної академії педагогічних наук України, де, серед іншого, розглянуто ідею створення Музею української мови, експозиція якого буде представлена в закладах освіти, які стоять на захисті національних інтересів;
- Дипломатичної академії України імені Геннадія Удовенка при МЗС України щодо збереження української мови за кордоном, а також стосовно консолідації світового українства навколо рідної мови;
- Київського національного університету імені Тараса Шевченка на предмет створення онлайн-курсів з вивчення української мови для наукових та науково-педагогічних працівників недільних шкіл за кордоном, а також для тих, хто перебуває в анексованому Криму та на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей;

- Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки Збройних Сил України, де, серед іншого, було розглянуто питання необхідності впровадження української військової термінології в Статуту ЗСУ та інші документи, що регулюють проходження служби;
- Академії патрульної поліції стосовно подальшої співпраці та надання навчальному закладу допомоги в реалізації вимог Закону під час підготовки майбутніх поліцейських;
- Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Учасники зустрічі обговорили шляхи зміцнення та утвердження української мови в усіх сферах суспільного життя на предмет впровадження курсів з вивчення української мови для всіх категорій громадян (державних службовців, працівників освіти тощо), які формуватимуть якісне українськомовне середовище та зміцнюватимуть фундамент держави.

Крім того, у 2021 році плідною була співпраця із громадським сектором. Відбулася низка нарад та зустрічей, на яких порушувалися питання мовних прав та їх захисту, популяризації положень Закону, особливо тих норм, що набули чинності у 2021 році.

Розвиток та функціонування державної мови на регіональному рівні

В умовах відсутності Державної програми сприяння опануванню державної мови, Уповноважений ініціював ухвалення на регіональному та місцевому рівнях відповідних програм сприяння функціонуванню української мовою як державної. У зв'язку із цим було проведено зустрічі та забезпечено взаємодію з керівництвом:

- Ніжинської міської ради на предмет прийняття програми щодо підтримки української мови та питань імплементації норм мовного закону;
- Одеської обласної державної адміністрації, Одеської міської, Одеської обласної рад, де сторони домовилися про співпрацю із забезпечення в регіоні мовних прав громадян України, спільну інформаційно-просвітницьку роботу та заходи щодо реалізації мовного законодавства;
- Миколаївської обласної державної адміністрації щодо необхідності вжиття належних заходів для покращення ситуації з дотриманням Закону та створення умов для всебічного розвитку української мови в Миколаївській області;
- Херсонської обласної державної адміністрації та Херсонської обласної ради, де, серед іншого, було розглянуто проблему дотримання вимог законодавства про державну мову під час здійснення навчального процесу в закладах середньої освіти;

- Закарпатської обласної державної адміністрації, Закарпатської обласної ради, Ужгородської міської ради щодо затвердження цільової програми розвитку української мови, яка б передбачала безкоштовні курси з вивчення української мови для різних категорій населення;
- Кіровоградської обласної державної адміністрації, Кіровоградської обласної ради на предмет створення консультативно-дорадчих органів при ОДА (координаційних рад) з питань сприяння розвитку та функціонуванню української мови як державної, до складу якої повинні увійти профільні керівники ОДА, облради, міської ради обласного центру, обласного підрозділу МВС, ДПС, інших територіальних підрозділів органів державної влади, керівництво зацікавлених вишів, представників громадськості;
- Харківської обласної ради, Харківської міської ради, під час яких розглянуто питання реалізації державної мовної політики та дотримання вимог Закону у сфері послуг та інформації для загального користування у регіоні;
- Полтавської обласної ради стосовно підготовки окремої комплексної обласної програми розвитку й опанування української мови як державної та проведення круглого столу за участі всіх зацікавлених представників влади, органів місцевого самоврядування та громадських активістів для визначення основних напрямів у підготовці такої програми;
- Чернівецької обласної ради щодо програми сприяння функціонуванню української мови як державної та необхідності створення в області мережі безкоштовних курсів з вивчення української мови;
- Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, а також Закарпатської обласної державної адміністрації на предмет обговорення та роз'яснення положень Закону для представників угорської, словацької, румунської, ромської, чеської та інших спільнот, що проживають на Закарпатті.

Завдяки проведеній роботі місцевими радами у 2021 році було затверджено низку відповідних документів. Загалом прийнято 13 програм, з них: 4 – обласні; 5 – міських; 4 – сільські.

Також було скеровано десятки звернень до керівників місцевих органів влади з проханням привести у відповідність до правопису, стандартів державної мови та вимог статті 41 Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” назви населених пунктів, які не відповідають правилам і нормам українського правопису.

Більше інформації про результати взаємодії з місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування подано в Розділі 5, в

частині, присвяченій особливостям функціонування державної мови на регіональному рівні.

Публічне обговорення питань функціонування української мови як державної та інформування громадськості

У межах публічного обговорення питань функціонування української мови як державної Уповноважений взяв участь у засіданнях круглих столів, форумах, семінарах, вебінарі, конференціях та інших заходах. Серед них:

- круглий стіл «30 років Незалежності України: досягнення та перспективи розвитку державної етнонаціональної політики», який проводився Комітетом Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин спільно з ГО «Рада національних спільнот України». Учасники круглого столу обговорили нову редакцію Закону «Про національні меншини в Україні», а також висловили свої зауваження до законопроекту «Про національні спільноти України».
- форум «Освіта України 30 без бар'єрів: вектори якості та успіхи». Діалог з освітянами був присвячений, серед іншого, підтримці талановитої молоді, розвитку освітньої дипломатії, створенню сприятливих умов для підвищення кваліфікації педагогічних працівників, а також впровадженню дистанційної освіти для школярів, які мешкають на тимчасово окупованій території.
- Міжнародна конференція «Збереження української мови та культури в діаспорі», організаторами якої виступили Український культурно-освітній центр у Норвегії та Спілка українських освітян діаспори за сприяння Посольства України в Королівстві Норвегія, Тарас Кремінь надав рекомендації щодо шляхів збереження та поширення української мови в діаспорі. Було наголошено, що одним із завдань Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» є поширення української мови у світі, сприяння в задоволенні мовних потреб закордонних українців і громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за межами України. Для цього необхідно посилити роботу щодо відкриття класів з українською мовою навчання, запровадити курси з вивчення української мови як другої для тих осіб, що перебувають в іншомовних середовищах. Важливо і те, щоб педагогічні працівники, які викладають українську за кордоном, постійно підвищували свій професійний рівень та мали можливість сертифікації на рівень володіння мовою.

- круглий стіл «Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти 2019-2021: ключові досягнення, виклики та перспективи», де обговорили ситуацію із дотриманням мовного закону у закладах вищої освіти та питання інвестиції в науки, що є фундаментом зміцнення статусу української мови як державної.
- відкриття XXII Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика, який відіграє надзвичайну важливу роль для утвердження української держави, становлення державної мови, для популяризації української мови як в Україні, так і за кордоном, а також для об'єднання світового українства.
- III Міжнародна конференція для іноземних студентів «Україна і світ: освітньо-культурний простір», що відбулася в КНУ імені Тараса Шевченка, де Уповноважений наголосив на необхідності розроблення й прийняття цільової державної програми реінтеграції закордонних українців. Також озвучена необхідність обліку студентів – закордонних українців, у тому числі за регіонами, спеціальностями, освітніми програмами, умовами проживання.

Публічний обмін думками на науковому рівні з питань функціонування української мови сприяє підвищенню ефективності функціонування та виконання норм Закону, які імплементуються поступово, допомагає піднімати проблемні питання, шукати оптимальні варіанти подолання багаторічної системної русифікації та виходу української мови на позиції реально державної мови.

Висвітлення діяльності Уповноваженого у засобах масової інформації

Протягом звітнього періоду проводилась робота з інформування громадян стосовно діяльності Уповноваженого із захисту державної мови. Були підготовлені матеріали щодо основних віх утисків української мови, вдалих європейських прикладів повернення до національних мов та важливість переходу на українську мову. порушувалися питання та були поширені роз'яснення Уповноваженого щодо:

- положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»;
- набрання чинності з 16 січня 2021 року норми стосовно обслуговування споживачів українською мовою;
- рекомендацій, які допоможуть перейти на спілкування українською мовою для працівників сфери обслуговування;
- дій, у разі порушення права на отримання інформації чи послуг державною мовою;

- нового етапу втілення норм Закону з 16 липня 2021 року, які стосуються сфери культури, книговидавництва та книгорозповсюдження, демонстрування фільмів.
- набрання чинності з 16 січня 2022 року норм Закону, які стосуються сфери друкованих засобів масової інформації.

Висвітлено результати моніторинрів щодо дотримання мовного законодавства, які були проведені Секретаріатом Уповноваженого протягом 2021 року. Зокрема, оприлюднено інформацію щодо виїзних моніторинрів у чотирьох містах України (Києві, Харкові, Дніпрі та Одесі); щодо результатів моніторингу виконання мовного Закону радіостанціями; щодо результатів моніторингу Єдиного державного реєстру судових рішень; щодо результатів моніторингу виконання мовного Закону у сфері культури; щодо результатів моніторингу частки державної мови у вечірньому ефірі (прайм-тайм з 18:00 до 22:00) чотирьох українських телеканалів; щодо результатів моніторингу дотримання мовного законодавства обласними та міськими радами тощо. Підсумками проведеної роботи стало активне висвітлення вітчизняними та закордонними засобами масової інформації тематики мовного закону.

Уповноважений із захисту державної мови взяв участь в багатьох радіо- та телеефірах провідних каналів та надав 16 розгорнутих інтерв'ю великим часописам.

З нагоди Міжнародного дня рідної мови було організовано пресконференцію в «Укрінформі» щодо «Огляду щодо обмеження функціонування української мови на тимчасово окупованих територіях України». Крім того, Уповноважений взяв участь у пресконференції «Викладачі позашкільних гуртків та секцій переходять на українську мову викладання: підсумки членджу «Навчай українською» (30.11.2021) та заходах громадської ініціативи «Книжкова революція».

У другому півріччі відбулося відкриття особистого блогу Уповноваженого на «LB.ua» та його системне наповнення – вийшло 9 авторських колонок, які в подальшому були передруковані регіональними ЗМІ.

Задля сприяння поширенню інформації про дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та інформації про діяльність Уповноваженого продовжено співпрацю або були налагоджені зв'язки з представниками популярних мовних груп соціальної мережі «Фейсбук».

За 2021 рік кількість підписників сторінки Уповноваженого у Facebook з 7,5 тисяч збільшилася до 17 тисяч. За статистичними даними, Facebook дописи сторінки охопили близько 7 мільйонів осіб.

Понад сто тисяч переглядів здобули дописи, які стосувалися набуття чинності з 16 січня 2021 року норм Закону у сфері обслуговування (понад 153

тисячі) та інфографіка, яка надавала практичні поради у випадку, якщо право на отримання інформації чи послуг державною мовою порушене (понад 170 тисяч), а також щодо нового етапу втілення норм Закону з 16 липня 2021 року, які стосуються сфери культури і розваг, туристичної сфери, книговидавництва та роботи книгарень, кіновиробництва, демонстрування фільмів в кінотеатрах і на телебаченні тощо (понад 138 тисяч) та відповідна інфографіка (понад 233 тисячі). Також серед дописів з найбільшим охопленням аудиторії є повідомлення, які стосуються результатів моніторингу діяльності телевізійних каналів на предмет дотримання норм мовного закону (більше 129 тисяч).

За результатами моніторингу засобів масової інформації щодо діяльності Уповноваженого та Секретаріату зафіксовано близько 4 тисяч згадувань Уповноваженого з посиланням на заяви Уповноваженого з офіційної FB-сторінки, сайту та/або повідомлення пресслужби Уповноваженого.

Підготовлені матеріали щодо основних віх утисків української мови, вдалих європейських прикладів повернення до національних мов, важливість переходу на українську мову, основні напрямки роботи Уповноваженого із захисту державної мови, а також інструкція стосовно того, що робити, коли твої мовні права порушені, увійшли до книги А. Мухарського та Єлизавети Бельської «Як перейти на українську».

Міжнародне співробітництво

Зважаючи на важливість європейського досвіду щодо формування та реалізації мовної політики, Уповноваженим розширювалися міжнародні партнерські зв'язки. У рамках цього завдання організовано та проведено зустрічі Уповноваженого, а також представників Уповноваженого:

- з керівництвом групи спостерігачів СММ ОБСЄ. Сторони обговорили широке коло питань, пов'язаних із функціонуванням української мови як державної, зокрема: перехід сфери обслуговування на українську мову із 16 січня 2021 року; необхідність ухвалення державної програми з розвитку та опанування державної мови та створення безкоштовних курсів із вивчення української; розгляд Конституційним Судом України справи за поданням 51 народного депутата України щодо конституційності Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»; тестування на рівень володіння державною мовою з 16 липня 2021 року. Окремо Тарас Кремень зупинився на питанні порушення мовних прав українців на окупованих територіях;
- з директором Британської Ради в Україні Ніколасом Томасом. Головними темами зустрічі стало питання співпраці в освітньому секторі, а також взаємини в рамках діяльності Європейської федерації національних

- мовних інституцій (EFNIL) та підтримки членства України у цій організації;
- з Надзвичайним і Повноважним Послом Фінляндії в Україні пані Пяйві Лайне, де відбулось обговорення особливостей розвитку мовної політики країн. Під час зустрічі Уповноважений зупинився на важливості запозичення досвіду Фінляндії, зокрема Інституту мов Фінляндії (Institute for languages of Finland), в контексті вивчення та впровадження мовних практик в рамках функціонування Європейської федерації національних мовних інституцій (EFNIL), членство в якій прагнула обійняти Україна. Пані Лайне у поділилася думками щодо впровадження онлайн-курсу «Викладання української в класах із навчання мовами національних меншин» в рамках проекту «Навчаємось разом», що фінансується МЗС Фінляндії, Європейським Союзом і спрямований на підтримку Нової української школи;
 - із заступницею Голови Офісу Ради Європи в Україні Оленою Литвиненко, де сторони висловили готовність до співпраці в розрізі експертної і консультативної підтримки з боку Офісу Ради Європи в Україні в тих проектах, які складають спільний інтерес, а також в окремих питаннях, пов'язаних з моніторингом дотримання мовних прав громадян, у т. ч., представників національних меншин та корінних народів України, зокрема і на тимчасово окупованій території.
 - з Головою Державної Комісії з питань литовської мови Аудрісом Антанайтісом щодо мовного законодавства в Литві, інститутів контролю за його виконанням, важливості розробки для України державної мовної стратегії на довгострокову перспективу, яку, зокрема має Литовська Республіка. Серед іншого, пан Антанайтіс поділився досвідом запровадження мережі мовних спеціалістів в регіонах, які інтегровані в систему місцевого самоврядування і дають поради щодо виконання мовного законодавства;
 - з керівництвом Української Центральної Репрезентації в Аргентинській республіці – активістами української громади в Аргентині – з нагоди 100-ліття встановлення дипломатичних відносин між нашими країнами. Учасники обговорили важливість кращого доступу молоді Аргентини українського походження, яка входить до складу близько 30 різних культурних товариств та організацій держави, до дистанційних курсів із вивчення української мови, спільних наукових проєктів між провідними університетами наших країн, літніх мовних таборів тощо;
 - з Надзвичайним і Повноважним Послом Румунії в Україні Крістіан-Леонем Цуркану щодо імплементації мовного та освітнього законодавства України в розрізі реалізації прав національних меншин,

- зокрема, румунської громади в місцях її компактного проживання в Україні. Сторони також обговорили можливість налагодження співпраці між Секретаріатом Уповноваженого та Румунською Академією (Academia Română), що є повноправним членом Європейської федерації національних мовних інституцій (EFNIL);
- із головою Українсько-Бразильської Центральної Репрезентації Віторіо Соротюком, заступником Міністра закордонних справ України Василем Боднарем, Надзвичайним і Повноважним Послом України в Бразилії Ростиславом Троненком, проректором з міжнародних відносин НПУ імені Драгоманова Володимиром Лавриненком, представником Уповноваженого із захисту державної мови Андрієм Вітренком, директором Українського державного центру міжнародної освіти Оленою Шаповаловою, третім секретарем Посольства України в Бразилії Ігорем Торшиним, заступником Голови УБЦР, почесним консулом України в м. Куритиба Мар'яном Чайковським, головою Українсько-Бразильського Товариства Мірною Волошен, почесною директоркою українського Інституту катехиток Серця Ісусового Філоменою Процек, Почесним консулом Бразилії у місті Дніпро Олегом Василенком. Одним з головних питань зустрічі стало обговорення доступу молоді Бразилії українського походження до дистанційних курсів із вивчення української мови, спільних наукових проєктів між провідними університетами обох країн, літніх мовних таборів тощо. Тарас Кремень відзначив важливість співпраці між Україною та Бразилією із пошуку та відкриття архівних даних щодо історії міграції українців до Бразилії, яка налічує вже 130 років;
 - щодо діяльності Європейської федерації національних мовних інституцій (European Federation of National Institutions for Language), на запрошення керівництва організації та за сприяння представництва Британської Ради в Україні. Вона була присвячена новим проєктам у галузі дослідження мовного законодавства та використання мови у діяльності урядових організацій і публічної адміністрації. Вперше в історії EFNIL Україну було запрошено до участі у подібному зібранні як спеціального гостя;
 - з Надзвичайним і Повноважним Послом України в Португальській Республіці пані Інною Огнівець, головою Співки українців у Португалії паном Павлом Садохю, представником Співки української молоді в Португалії паном Андрієм Іваночком, іншими громадськими організаціями Португалії, представниками наукових закладів України, а також заступником міністра закордонних справ України Василем Боднарем. На зустрічі обговорили питання посилення взаємодії з організаціями закордонних українців, розробки державної стратегії

- роботи з українцями за кордоном та підтримки українських шкіл за кордоном, зокрема щодо вивчення української мови, співпраці наукових інституцій обох країн, створення глобальної платформи “Українці у світі” задля пропагування української мови, збереження української ідентичності та культурної спадщини;
- з директоркою Центру інформації та документації НАТО в Україні Вінетою Кляйне на предмет співпраці обох інституцій. Також Уповноважений ознайомив директорку Центру зі складовими Огляду щодо обмеження функціонування державної мови на тимчасово окупованих територіях;
 - з представниками Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ (OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights) щодо імплементації зобов’язань держав-учасниць у людському вимірі. Участь у заході взяли близько 200 представників країн-учасниць ОБСЄ, які зосередились на питаннях забезпечення участі органів влади та громадянського суспільства у процесах демократичної законотворчості. Тарас Кремінь виступив з рекомендаціями щодо важливості організації і проведення в найближчій перспективі спеціальних слухань або окремої зустрічі на майданчику БДПЛ ОБСЄ з питань стану обмеження функціонування української мови на тимчасово окупованих територіях України;
 - із Спікером Сейму Латвійської Республіки Інарою Мурнієце, що була присвячена обміну досвідом у питаннях імплементації мовного законодавства, реалізації механізмів державного контролю, функціонування мережі старших мовних інспекторів, ради громадських помічників (соціальних асистентів), які допомагають попередити порушення мовного законодавства або сигналізувати про них. Важливим для України є набуття досвіду у функціонуванні Центру в питанні перекладу нормативно-правових документів ЄС і НАТО, забезпечення функціонування латиської мови в установах ЄС;
 - із Надзвичайним та Повноважним Послом Литовської Республіки в Україні Вальдемарасом Сарапінасом, де була зосереджена увага на питанні продовження співпраці та обміну досвідом Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови з Державною Комісією з питань литовської мови та Інститутом литовської мови, котрі є членами Європейської федерації національних мовних інституцій (EFNIL). Під час обміну думками вкотре було наголошено на важливості інтеграції України до родини європейських мовних інституцій, що сприятиме отриманню українською мовою статусу офіційної мови європейського співтовариства у майбутньому;

- зі старшим радником Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин Елеонорою Лотті. Під час зустрічі сторони обговорили актуальні питання імплементації Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” та особливості його втілення в місцях компактного проживання національних меншин, а також розробки закону про національні меншини та його особливостей в мовному аспекті;
- з директором Представництва Світового Конгресу українців в Україні Сергієм Кас'янчуком, виконавчим директором СКУ Марією Купріяною, під час якої обговорили питання публічної, в тому числі спортивної дипломатії під час майбутніх Олімпійських ігор, реінтеграції закордонних українців та можливої сертифікації на рівень володіння державною мовою викладачів українських освітніх закладів за кордоном;
- з Надзвичайним і Повноважним послом України у Федеративній Республіці Бразилія Ростиславом Троненком, де, серед іншого, порушене питання щодо розроблення навчальних програм та підручників для дітей, що перебувають в іншомовних середовищах. Відбулось обговорення важливої ініціативи стосовно відкриття загальноосвітніх шкіл з українською мовою викладання в інших країнах, а також наявність пільгових умов (для власників посвідчення закордонного українця) для вступу до вітчизняних закладів вищої освіти;
- з представниками Корпусу миру в Україні та партнерами проєкту «Розвиток громад», на предмет нового етапу імплементації мовного Закону, який розпочався з 16 липня 2021 року. Зокрема, говорили про нові норми, які стосуються сфери культури – музеїв, театрів, книгарень, обов'язкового дубляжу українською мовою фільмів та серіалів. Окрім того, Уповноважений розповів про початок іспитування на рівень володіння державною мовою для майбутніх держслужбовців та осіб, які претендують на українське громадянство;
- з Головою Офісу Ради Європи в Україні, Представником Генерального секретаря Ради Європи з питань координації програм співробітництва Ради Європи Стеном Ньорловим. Учасники зустрічі обговорили питання співпраці щодо моніторингу дотримання мовних прав громадян та консолідації зусиль із запобігання та протидії дискримінації за мовною ознакою. Тарас Кремінь також ознайомив Стена Ньорлова з ключовими складовими спеціальної доповіді Уповноваженого щодо обмеження функціонування української мови на окупованих територіях, що розроблена у співпраці з органами влади та представниками громадськості;

- з Верховним Комісаром ОБСЄ у справах національних меншин Кайратом Абдрахмановим стосовно питань регіональної мовної політики, катастрофічного становища української мови та мов корінних народів на окупованих територіях, а також питання вивчення досвіду та запозичення кращих практик інших країн у сфері захисту державної мови. Уповноважений підкреслив, що мовний закон імплементується за принципом «лагідної українізації», що передбачає поступову імплементацию норм та надає достатньо часу для підготовки до впровадження вимог законодавства;
- з Послом Федеративної Республіки Німеччина в Україні Анкою Фельдгузен щодо ролі мовного питання в Україні та поглиблення співпраці з такими важливими мовними інституціями ФРН, як Goethe-Institut, Інститут німецької мови ім. Лейбніца (Leibniz-Institut für Deutsche Sprache) і Німецька академія мови та поезії (Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung) в контексті вивчення та впровадження кращих мовних практик в рамках функціонування Європейської федерації національних мовних інституцій (EFNIL).

Проведена протягом року робота, що передбачала налагодження співпраці, обмін досвідом та інформацією щодо мовної політики з представниками дипломатичних установ та міжнародних організацій, закордонних українців, була спрямована на:

- утвердження української мови як об'єднуючого фактора українських громад за межами країни;
- мовну інтеграцію України до родини європейських мовних інституцій.

За результатами численних зустрічей вдалося налагодити співпрацю з українськими громадами Бразилії, Аргентини, Португалії, Іспанії, країнами Балтії на предмет реінтеграції закордонних українців до України. Зокрема, згідно з рішенням місцевої влади від 5 жовтня 2021 року українська мова стала офіційною мовою муніципалітету Прудентополіс (штат Парана, Бразилія). Проект відповідного рішення ради муніципалітету підготувала Українсько-бразильська центральна репрезентація (провідна українська організація в Бразилії) на чолі з Віторіо Соротюком. Як відомо, у Прудентополісі понад 75% мешканців мають українське походження, тому місто обґрунтовано вважається столицею української громади в Бразилії. Визначений законом статус української за кордоном – це гарантія збереження та розвитку української етнічної ідентичності, культури, звичаїв та традицій.

Важливим кроком на міжнародному напрямку стала участь України в конференції Європейської федерації національних мовних інституцій (European Federation of National Institutions for Language) “Роль національних мовних інституцій в епоху цифровізації”, яка відбулася 7-8 жовтня у м. Цавтат

(Хорватія) і на яку в якості спеціального гостя було запрошено і Уповноваженого із захисту державної мови Тараса Кременя. Представники Європейської Комісії, уряду Хорватії, а також 41-ї мовної інституції країн Європи, що є членами EFNIL, поділилися своїм баченням і практиками щодо мовних ресурсів і технологій, політичної ролі національних мовних інституцій в час цифровізації, можливостей та нових трендів у дослідженні мови і вдосконаленні мовної політики держав.

Запрошення України до участі у конференції вище згаданої європейської мовної платформи, співпраця з європейськими партнерами, яка розпочалась у 2020 році і продовжувалась протягом всього 2021 року, стали передумовами інтеграції України у 2022 році до Європейської федерації національних мовних інституцій (EFNIL), яка об'єднує найкращі установи Європи. Так, 21 березня 2022 року на позачерговому засіданні Генеральної асамблеї Європейської федерації національних мовних інституцій (EFNIL) одноголосно прийнято рішення про надання Україні статусу асоційованого члена EFNIL – Організації, яка забезпечує обмін досвідом та інформацією щодо мовної політики, заохочує вивчення офіційних європейських мов, сприяє мовному та культурному розмаїттю в Європейському Союзі.

Завдяки налагодженню у 2021 році тісної взаємодії з керівництвом EFNIL та окремими її організаціями-членами 21 березня 2022 року, на позачерговому засіданні Генеральної асамблеї Європейської федерації національних мовних інституцій (EFNIL) одноголосно прийнято рішення про надання Україні статусу асоційованого члена EFNIL. Членство в EFNIL надасть Україні можливість формувати стратегію законодавчого захисту української мови як майбутньої мови Європейського Союзу.

Таким чином, протягом звітного року Уповноважений здійснював передбачені Законом повноваження із захисту державної мови та прав громадян на отримання інформації та послуг державною мовою, зокрема шляхом проведення моніторингу та державного контролю. Уповноваженим було надано необхідні експертні висновки на всі законопроекти та інші нормативно-правові акти, що надійшли від комітетів Верховної Ради України та ЦОБВ. Скарги та звернення громадян, які надходять на адресу Секретаріату Уповноваженого, розглядаються Уповноваженим із захисту державної мови відповідно до норм чинного законодавства.

У 2021 році Уповноваженим із захисту державної мови спільно з командою однопумців була продовжена робота з кадрового та матеріально-технічного забезпечення Секретаріату. Вдалося перевиконати планові показники щодо заходів з моніторингу, державного контролю, надання висновків та рекомендацій органам влади та органам місцевого самоврядування, реагування на порушення законодавства про державну мову,

інформування ключових суб'єктів в різних сферах публічного життя з питань застосування законодавства про державну мову. Також до досягнень можна віднести високі показники присутності Уповноваженого та інформації про його діяльність в медіа, соціальних мережах, загалом в інформаційному полі не лише в Україні, але й за кордоном.

Попри те, що Законом передбачений тривалий період адаптації та перед кожним новим етапом його реалізації штучно створювалась напруга в інформаційному просторі щодо складнощів втілення його норм та нав'язування ілюзії несприйняття нововведень з боку громадян, вдається протистояти цим міфам і загрозам відтермінування чи скасування принципових положень Закону. Зокрема, успішною була роз'яснювальна та інформаційна кампанія щодо набрання чинності статтею 30 Закону у сфері обслуговування споживачів,

Також завдяки принциповій публічній позиції Уповноваженого та активній роботі вдалося запобігти відтермінуванню впровадження з липня 2021 року іспитів на рівень володіння державною мовою для громадян, які претендують на зайняття посад державної служби або на призначення або обрання на визначені Законом посади. Незважаючи на те, що процедурна та організаційна складові процесу складання іспиту має низку недоліків, про які Уповноважений неодноразово наголошував, набуття чинності цією нормою Закону є надзвичайно важливим кроком у подоланні наслідків багатовікової політики мовно-культурної асиміляції.

Додатково про ефективність роботи Уповноваженого та Секретаріату може свідчити кількість та результати зустрічей, обговорень, конференцій, круглих столів, спільних заходів за участі посадових осіб державних органів та установ, представників бізнесу, громадського та експертного середовища, дипломатичних представництв, іноземних партнерів тощо.

Оглядаючи результати роботи інституту Уповноваженого із захисту державної мови, які були здобуті протягом 2021 року, варто констатувати, що головна боротьба за збереження української мови, національної ідентичності і загалом за право жити і бути українцем розпочалася 24 лютого 2022 року.

РОЗДІЛ 5. ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ У СФЕРАХ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

5.1. ДЕРЖАВНА МОВА В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Відповідно до статті 12 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у здійсненні повноважень органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності використовується державна мова. Статтею 13 Закону визначено, що державна мова є мовою нормативно-правових актів і актів індивідуальної дії, діловодства і документообігу органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування.

Згідно зі статтею 29 Закону мовою публічних заходів, зокрема зборів, конференцій, мітингів, виставок, навчальних курсів, семінарів, тренінгів, дискусій, форумів, інших заходів, доступних або відкритих для учасників таких заходів вільно чи за запрошенням, за плату чи безоплатно, постійно, періодично, одноразово або час від часу, що організуються повністю або частково органами державної влади, органами місцевого самоврядування, державними установами, організаціями, а також суб'єктами господарювання, власниками (засновниками, учасниками, акціонерами) яких є держава або територіальна громада незалежно від частки цієї власності, є державна мова. У разі застосування під час публічного заходу іншої мови, ніж державна, його організатор зобов'язаний забезпечити синхронний або послідовний переклад державною мовою, якщо цього вимагає хоча б один учасник публічного заходу.

Огляд стану дотримання зазначених норм Закону відбувався шляхом аналізу різних джерел інформації.

Усього впродовж 2021 року на адресу Уповноваженого із захисту державної мови надійшло 262 звернення щодо порушення законодавства про державну мову в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, що складає 7,3% від загальної кількості всіх звернень громадян.

Найбільше звернень щодо фактів порушення посадовими особами вимог закону про мову стосувалося Харківської області – 43, Одеської – 35, Дніпропетровської – 25, Донецької – 22, Херсонської – 17 та міста Києва – 16.

Найбільша кількість заходів державного контролю, що була завершена у 2021 році, а саме 39, стосувалася діяльності органів місцевого самоврядування.

Щодо діяльності органів державної влади, то у 2021 році було завершено 10 заходів державного контролю.

За підсумками заходів державного контролю у діяльності органів влади та місцевого самоврядування було встановлено 47 випадків порушення статті 12 Закону.

Крім того, з метою дослідження стану функціонування української мови як державної, виявлення ознак, що можуть свідчити про порушення норм, встановлених чинним законодавством, Секретаріатом протягом року було здійснено низку моніторингів на предмет дотримання норм мовного законодавства у діяльності органів державної мови та органів місцевого самоврядування. Серед них:

- моніторинг офіційних інтернет-сторінок районних рад та районних державних адміністрацій;
- моніторинг діяльності державних службовців, які обіймають посади державної служби категорії «А» в центральних органах виконавчої влади, у частині дотримання Закону під час виконання службових обов'язків (обстеження наявного відеоконтенту на інтернет-ресурсах Youtube та Facebook);
- моніторинг діяльності обласних рад та міських рад територіальних громад з кількістю населення 75 тисяч і більше стосовно дотримання вимог частини першої статті 12 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» під час пленарних засідань (не менше одного засідання кожної з рад у першому та другому півріччі 2021 року);
- виїзні (комплексні) моніторинги, які відбулись у таких містах, як Київ, Дніпро, Одеса та Харків, та, серед іншого, були спрямовані на визначення стану виконання Закону за визначеними показниками в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

Також було здійснено вибірковий огляд пленарних засідань Верховної Ради України, брифінгів народних депутатів України та звернень Президента України Володимира Зеленського.

Були досліджені відкриті джерела інформації органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У підсумку встановлено, що мовою нормативно-правових актів, актів локальної та індивідуальної дії, діловодства, документообігу та звітності у 2021-му, як і у 2020 році, була переважно державна мова. Зауважимо, що чинне законодавство допускає винятки – звернення громадян у порядку Закону України «Про звернення громадян», де в листуванні з іноземними адресатами може застосовуватися інша мова, ніж державна.

Державна мова в діяльності Президента України

За результатами вибіркового огляду розміщених на офіційних інтернет-ресурсах виступів та звернень Президента України до українського народу або до Верховної Ради України встановлено, що мовою викладу його позиції з основних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики, інформування про рішення, прийняті ним відповідно до його конституційних повноважень, була державна. Разом з тим, зафіксований випадок використання недержавної мови під час пресконференції «30 запитань Президенту України» для українських і закордонних ЗМІ, яка відбулася 26 листопада 2021 року. Зокрема, Президент України, надаючи відповіді на питання журналіста С. Шустера та інших представників ЗМІ, послуговувався російською мовою.

У зв'язку із цим та іншими подібними випадками Уповноваженим на адресу Офісу Президента України було скеровано роз'яснення щодо використання Президентом України, а також окремими радниками Президента України та посадовими особами Офісу Президента України, які здійснюють інформування громадян про діяльність Президента України, іншої мови, ніж державна.

Серед іншого, Уповноважений звернув увагу на рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», в якому КСУ наголошує на тому, що володіння державною мовою на відповідному кваліфікаційному рівні й обов'язковість її застосування кожною посадовою та службовою особою органів державної влади й органів місцевого самоврядування є однією з необхідних умов для зайняття відповідних посад. Особи, які не зважають на цю умову, мають бути свідомими того, що їхній власний вибір може спричинити для них несприятливі наслідки, пов'язані з вимогами, що їх встановлено законом.

Пресконференції Президента України, на яких висвітлюються актуальні та суспільно важливі теми, зокрема проведення реформ в Україні, ситуація на Сході країни та досягнення миру, енергетична безпека та питання тарифів, економічна стабільність, боротьба з пандемією коронавірусу тощо, є офіційними заходами. Відтак ці заходи відносяться до однієї зі сфер публічного життя (діяльність органів державної влади, до яких згідно з розділом III Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» віднесено Президента України як інститут глави держави), використання державної мови в яких регулюється Законом. А тому відповідно до вимог статті 9 Закону та з урахуванням висновків Конституційного Суду України під час таких пресконференцій та інших офіційних заходів має застосовуватися

державна мова як така, що «має юридичний статус обов'язкового засобу спілкування в публічних сферах усередині країни» та «є важливим інструментом упорядкування діяльності всієї державної влади та місцевого самоврядування, їй належить вирішальна роль у забезпеченні політичної єдності держави та суспільної згуртованості».

Зауважимо, що згідно з висновком Конституційного Суду України застосування режиму двомовності в публічному просторі шляхом змішування української мови з будь-якою іншою не відповідає конституційному статусу української мови як єдиної державної та не тільки становить порушення прав громадянина України на отримання інформації державною мовою (який, між іншим, не зобов'язаний володіти іншими мовами, ніж державна), а й спричиняє зовнішнє звуження простору вживання української мови, підриває зсередини саму її систему, спотворює її структуру, створює ґрунт для її внутрішнього розкладу, зумовлюючи її занепад.

Державна мова в діяльності Верховної Ради України

Частиною третьою статті 2 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України від 10.02.2010 № 1861-VI (далі – Регламент Верховної Ради), передбачено, що мовою роботи ВРУ, її органів та посадових осіб є державна мова. Таким чином, відповідно до законодавства застосування державної мови у роботі Верховної Ради, її органів та посадових осіб є обов'язковим.

Вибірковий аналіз пленарних засідань Верховної Ради України засвідчив, що робочою мовою законодавчого органу була переважно державна мова.

Поза тим було зафіксовано використання російської мови деякими народними депутатами України під час сесій місцевих рад. Так, під час пленарного засідання 5 сесії Мелітопольської міської ради Запорізької області VIII скликання, яке відбулося 26 березня 2021 року, народний депутат України, член депутатської групи «Партія «За майбутнє» С. Мінько виступав російською мовою. У 2020 році він також послуговувався російською мовою під час вітального слова до міських депутатів під час першої сесії Мелітопольської міської ради. Використовував у своєму виступі недержавну мову і народний депутат України А.Дмитрук (не входить до складу жодної з фракцій, обраний за списками політичної партії «Слуга Народу») під час пленарного засідання XI сесії Одеської міської ради VIII скликання, яке відбулося 8 грудня 2021 року.

У 2021 році також був проведений вибірковий огляд брифінгів народних депутатів України, який повторно зафіксував принципове послуговування російською мовою членами депутатської фракції політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» під час коротких публічних виступів щодо поточного перебігу справ та позиції фракції.

Державна мова в діяльності державних службовців, які обіймають посади державної служби категорії «А»

У 2021 році був здійснений моніторинг діяльності державних службовців, які обіймають посади державної служби категорії «А» в центральних органах виконавчої влади (керівників та їх заступників), у частині дотримання ними Закону під час виконання службових обов'язків. Моніторинг здійснювався шляхом огляду офіційних сторінок центральних органів виконавчої влади у соціальних мережах Youtube та Facebook, а також через пошук за ключовими запитами із прізвищами керівників органів та їх заступників у мережі Youtube. Загалом було охоплено 61 центральний орган виконавчої влади (служби, агентства, інспекції, ЦОВВ зі спеціальним статусом, колегіальні органи та інші ЦОВВ) відповідно до переліку, який розміщено на офіційному сайті Кабінету Міністрів України. Увага була зосереджена на застосуванні іншої мови, ніж державна, під час інформування посадовими особами про діяльність центрального органу виконавчої влади та під час виконання ними службових обов'язків.

За результатами моніторингу встановлено 7 випадків застосування державними службовцями категорії «А» іншої мови, ніж державна, під час інформування про діяльність центрального органу виконавчої влади.

6 із 7 випадків використання іншої мови, ніж державна, під час інформування про діяльність органу не містять ознак порушень Закону. Це стосується:

- виступів російською мовою голови Державної митної служби України П.Рябікіна та голови Державної податкової служби України О. Любченка на ток-шоу «Шустер-онлайн», які відбулися після 22.00, тобто в неробочий час;
- інтерв'ю російською мовою, які були надані головою Державної архівної служби України А. Хромовим, головою Державного агентства з питань кіно М. Кудерчук та головою Фонду державного майна України К.Кошеленком телеканалу «Дом», який здійснює іномовлення;
- виступу англійською мовою голови Державної служби геології та надр України Р. Опімаха, який був здійснений під час міжнародної конференції щодо партнерства між Україною та ЄС у сфері критичної сировини і відповідає вимогам частини третьої статті 12 Закону, згідно з якою робочою мовою міжнародних заходів, засідань, зустрічей є державна та/або інша мова, визначена організаторами чи міжнародним договором.

Натомість порушення вимог Закону зафіксовано у діяльності голови Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку Р. Магомедова, який 16 березня 2021 року послуговувався російською мовою під час пресконференції щодо випуску акцій ФК «Верес». Виступ відбувався у робочий

час та безпосередньо стосувався питань емісії (випуску) та обігу цінних паперів в Україні.

Відповідно до підпунктів 1 та 5 пункту 3 Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР), затвердженого Указом Президента України від 23 листопада 2011 року № 1063/2011, основним завданням НКЦПФР є формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку і функціонування ринку цінних паперів та похідних (деривативів) в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів; сприяння розвитку ринку цінних паперів та похідних (деривативів). Відповідно до підпункту 7 пункту 10 зазначеного Положення голова НКЦПФР здійснює в установленому порядку представницькі функції щодо діяльності Комісії.

Враховуючи наведене, виступ російською мовою голови Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку Р. Магомедова на пресконференції щодо випуску акцій ФК «Верес» є порушенням вимог абзацу першого частини першої статті 9 Закону, відповідно до якої члени Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків, а також порушенням частини першої статті 12 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», відповідно до якої робочою мовою діяльності органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності, у тому числі мовою засідань, заходів, зустрічей та мовою робочого спілкування, є державна мова.

Моніторинг офіційних інтернет-сторінок районних рад та районних державних адміністрацій

На виконання положень статті 49 Закону у 2021 році було здійснено моніторинг 251 офіційної інтернет-сторінки районних рад та районних державних адміністрацій.

Моніторинг здійснювався шляхом вивчення та аналізу текстової, графічної, аудіо-, візуальної, аудіовізуальної інформації (контенту), розміщеної як постійна (статична інформація) в усіх основних розділах офіційних сайтів; у розділах, які регулярно оновлюються, зокрема новини, оголошення, анонси тощо (динамічна інформація); на офіційних сторінках у соціальних мережах; інструментів організації пошуку матеріалів; інтерактивної взаємодії з відвідувачами сайту (форуми, чати, опитування тощо). Предметом особливої уваги та фіксації були факти використання в контенті українськомовних версій інтернет-ресурсів мови, відмінної від державної.

За результатами моніторингу суттєвих порушень законодавства про державну мову не виявлено. Прослідковується позитивна динаміка щодо

оновлення офіційних вебсайтів державною мовою, наявності англійської версії сайтів, а також версії для людей з порушенням зору.

Державна мова в діяльності обласних державних адміністрацій

Дослідження діяльності обласних державних адміністрацій у 2021 році на предмет відповідності нормам Закону здійснювалися вибірково в рамках виїзних моніторингових заходів до таких міст, як Харків, Одеса, Дніпро та Київ. Моніторинг проводився методом безпосереднього спостереження, контакту зі співробітниками установ та шляхом дослідження інформації, яка знаходиться у загальному доступі.

За результатами моніторингу порушення зафіксовано лише у діяльності Харківської обласної державної адміністрації. Вони стосувалися вимог частини першої статті 28 Закону, відповідно до якої інформація для загального ознайомлення подається державною мовою, якщо інше не встановлено Законом (частина інформації для загального ознайомлення у приміщенні адміністрації була виконана недержавною мовою), а також вимог частини першої статті 12 Закону, згідно з якою робочою мовою діяльності органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності, у тому числі мовою засідань, заходів, зустрічей та мовою робочого спілкування, є державна мова (працівники державної адміністрації у спілкуванні з відвідувачами послуговувалися недержавною мовою).

Державна мова в діяльності органів місцевого самоврядування

На підставі Плану моніторингу виконання законодавства про державну мову у 2021 році було здійснено загальний моніторинг інтернет-ресурсів, що спрямований на визначення стану дотримання вимог частини першої статті 12 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» під час проведення пленарних засідань обласних рад та міських рад територіальних громад з кількістю населення 75 тисяч і більше (не менше одного засідання кожної обласної та міської рад у першому та другому півріччі 2021 року).

Перевірці підлягала діяльність 22 обласних рад⁴³ (Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської обласних

⁴³ Перші місцеві вибори до Луганської та Донецької обласних рад не відбулись з питань безпеки.

рад) та 50 міських рад з кількістю населення 75 тисяч і більше⁴⁴ (Вінницької, Луцької, Дніпровської, Криворізької, Кам'янської, Нікопольської, Павлоградської, Маріупольської, Краматорської, Слов'янської, Покровської, Бахмутської, Житомирської, Бердичівської, Ужгородської, Мукачівської, Хустської, Запорізької, Мелітопольської, Бердянської, Івано-Франківської, Калуської, Білоцерківської, Броварської, Бориспільської, Кропивницької, Олександрійської, Львівської, Дрогобицької, Стрийської, Червоноградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Кременчуцької, Рівненської, Сумської, Шосткинської, Конотопської, Тернопільської, Харківської, Лозівської, Херсонської, Хмельницької, Кам'янець-Подільської, Черкаської, Уманської, Чернівецької, Чернігівської, Київської міських рад).

Моніторинг здійснювався шляхом дослідження інформації, яка знаходиться у загальному доступі (поширюється в мережі Інтернет), за наступним показником - “мова, відмінна від державної”.

За результатами моніторингу послуговування мовою, відмінною від державної, представниками органів місцевого самоврядування на обласному рівні під час проведення пленарних засідань зафіксовано у діяльності 6 з 22 рад, що становить 27%. До переліку обласних рад, де були зафіксовані порушення, входять: Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Харківська, Чернігівська обласні ради. Найбільшу кількість депутатів, які послуговувалися недержавною мовою, зафіксовано під час пленарних засідань Миколаївської (7 депутатів) та Одеської обласних рад (6 депутатів).

Використання представниками органів місцевого самоврядування під час проведення пленарних засідань мови, відмінної від державної, зафіксовано у діяльності 19 з 50 міських рад, що становить 38%. До переліку міських рад, де були зафіксовані порушення, належать: Дніпровська, Криворізька, Нікопольська, Павлоградська, Маріупольська, Краматорська, Слов'янська, Покровська, Бахмутська, Запорізька, Мелітопольська, Бердянська, Кропивницька, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Лозівська, Херсонська міські ради. Найбільшу кількість депутатів, які послуговувалися недержавною мовою, зафіксовано під час пленарних засідань Одеської (30 депутатів) та Маріупольської міських рад (16 депутатів). Під час засідання Павлоградської міської ради був зафіксований виступ депутата Дніпропетровської обласної ради недержавною мовою. З боку депутата міської ради пролунало зауваження з цього приводу.

Під час виїзного моніторингу до міста Харкова також були зафіксовані порушення норм Закону у діяльності Харківської міської ради. Так, у приміщенні міської ради оголошення поза стаціонарними інформаційними

⁴⁴ В переліку не представлені міста Луганської області, оскільки в містах з кількістю населення 75 тисяч і більше (м. Сєвєродонецьк та м. Лисичанськ) діють військово-цивільні адміністрації.

стендами виконані мовою, відмінною від державної, що суперечить вимозі частини першої статті 28 Закону, відповідно до якої інформація для загального ознайомлення подається державною мовою. Також зафіксовані факти спілкування працівників міської ради з відвідувачами недержавною мовою, що не відповідає вимогам частини першої статті 12 Закону, згідно з якої робочою мовою діяльності органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності, у тому числі мовою засідань, заходів, зустрічей та мовою робочого спілкування, є державна мова. Загалом недотримання вимог частини першої статті 12 Закону помічено під час пленарних засідань 25 з 72 обласних та міських рад (35%), які переважно належать до південних і східних регіонів України.

Зауважимо, що недержавною мовою на засіданнях послуговуються не лише міські голови та представники депутатського корпусу, а й посадові особи комунальних підприємств та працівники виконавчих органів місцевих рад.

Ведення пленарних засідань (офіційна їх частина, яка здійснюється відповідно до заздалегідь підготовленого сценарію та містить стандартні фрази згідно з процедурою та регламентом (наприклад: «розглядається питання порядку денного», «ставлю на голосування», «рішення прийнято» тощо)) відбувається державною мовою. Застосування недержавної мови членами ради відбувається здебільшого під час виступів, обговорення питань, надання пропозицій та зауважень.

Також дотримання норм мовного законодавства суттєво залежить від позиції голови місцевої ради, який подає приклад і впливає на інших у питанні визначення мови спілкування під час роботи ради. Показовою в цьому плані є позиція Миколаївського міського голови О.Сенкевича, який почав синхронно перекладати російськомовний виступ депутата від політичної партії «Опозиційна платформа - За життя» В.Чайки, який всупереч нормам Закону під час пленарного засідання «залишив за собою право говорити тією мовою, якою хоче».

Партійна приналежність депутатів обласних та міських рад (членство в партії, суб'єкт висування або членство у фракції), які виступають під час засідань недержавною мовою, пов'язана з політичними силами, які протягом звітного періоду були представлені як у парламенті, так і з тими, що мають локальну підтримку в певних регіонах країни. Зокрема, це такі політичні партії: «Слуга народу»; «Опозиційна платформа - За життя»; «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»; «За майбутнє»; «Громадська сила»; «Сила людей»; «Блок Вілкула «Українська перспектива»; «Партія Шарія»; «Блок Вадима Бойченка»; Молодіжна партія України; «Порядок»; «Нова політика»; «Команда Сергія Мінька»; «Опозиційний Блок»; «Наш край»; «Пропозиція»; «Довіряй

ділам»; «Блок Кернеса — успішний Харків!»; «Блок Світличної «Разом!»; «Блок Володимира Сальдо»; «Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити!»).

Отже, прослідковується взаємозв'язок між партійною приналежністю депутата та мовою, якою він спілкується в сесійній залі. Сили національно-патріотичного спрямування виступають переважно українською мовою, і значно менше спілкуються державною мовою їх ідеологічні опоненти. Більшість випадків порушення вимог Закону зафіксовано у депутатів, що пов'язані з «проросійськими» політичними силами (їх місцевими осередками), зокрема, політичною партією «Опозиційна платформа - За життя». Дехто з них в умовах воєнного стану у 2022 році відразу став колаборантом, окремі депутати місцевих рад від ОПЗЖ були агентами російських спецслужб та передавали їм інформацію та координати для ведення вогню.

Попри зафіксовані факти порушення Закону виявлено позитивні тенденції щодо мови ведення засідань сесій:

- голови та депутати більшості місцевих рад, діяльність яких аналізувалась під час моніторингу, послуговувалися державною мовою;
- виступи недержавною мовою на засіданнях деяких місцевих рад супроводжувалися негативною реакцією з боку колег, вимогою виступати українською мовою та закликом до дотримання норм Закону і цитуванням його положень;
- фіксувалося зменшення випадків використання недержавної мови в діяльності окремих місцевих рад у другому півріччі.

Згадані позитивні тенденції можуть бути пов'язані з наданням Уповноваженим із захисту державної мови протягом року висновків та рекомендацій та здійсненням ним заходів (у т. ч. робочі візити та зустрічі з представниками місцевого самоврядування), спрямованих на підвищення рівня виконання вимог мовного закону в регіонах. Зокрема, була проведена копітка робота, наслідком якої стало затвердження місцевими радами низки програм з розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя відповідних громад.

Таким чином, протягом року порушення вимог Закону спостерігається як з боку окремих чиновників, так і депутатів всіх рівнів. Хтось відверто послуговувався російською мовою під час виконання своїх обов'язків як інструментом ведення гібридної війни в Україні й поширення проросійських наративів. Хтось нехтував нормами мовного законодавства через свою обмеженість та відсутність чітких світоглядних та ідеологічних орієнтирів. Хтось підтримував ліберальний підхід у питанні мовного самовизначення, залишаючи поза увагою національну ідентичність. Причини використання

російської мови представниками різних щаблів влади були різні, а наслідок один - загроза існуванню української нації та державності.

Проте, коли 24 лютого 2022 року російськими окупантами були порушені державні кордони України, саме мовний кордон чітко вказав на ворога і нагадав, що українська мова є засадничим елементом української ідентичності, національної єдності та національної безпеки.

5.2. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В СУДОЧИНСТВІ

Статтею 10 Конституції України визначено, що державною мовою в Україні є українська мова.

Відповідно до статті 14 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в судах України судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою. У судовому процесі може застосовуватися інша мова, ніж державна, у порядку, визначеному процесуальними кодексами України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою у порядку, встановленому законом. Текст судового рішення складається з урахуванням стандартів державної мови.

Детальніші вимоги щодо застосування державної та інших мов у судочинстві визначаються Законом України «Про судоустрій і статус суддів», а також процесуальними кодексами України – Цивільним процесуальним кодексом України (ЦПК України), Господарським процесуальним кодексом України (ГПК України), Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України), Кодексом адміністративного судочинства України (КАС України) та Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП).

Згідно зі статтею 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

Стаття 9 ЦПК України визначає, що цивільне судочинство в судах провадиться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право учасникам судового процесу на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють. Учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача, в порядку, встановленому ЦПК України.

Аналогічні норми містяться у статті 10 ГПК України та статті 15 КАС України.

Статтею 29 КПК України передбачено, що кримінальне провадження здійснюється державною мовою. Сторона обвинувачення, слідчий суддя та суд складають процесуальні документи державною мовою. Особі повідомляється

про підозру у вчиненні кримінального правопорушення державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вона достатньо володіє для розуміння суті підозри у вчиненні кримінального правопорушення. Слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК України. Судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, надаються сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у перекладі на їхню рідну або іншу мову, якою вони володіють. Переклад інших процесуальних документів кримінального провадження, надання копій яких передбачено КПК України, здійснюється лише за клопотанням зазначених осіб. Переклад судових рішень та інших процесуальних документів кримінального провадження засвідчується підписом перекладача.

Слід також звернути увагу, що нормами КУпАП не передбачено окремих вимог щодо застосування у судочинстві державної або інших мов, а передбачене лише право особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача (ст. 268).

Позиція та висновки Конституційного Суду України щодо застосування державної мови у судочинстві

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її в навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) зазначив, що положення частини першої статті 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (частина п'ята статті 10 Конституції України)».

В іншому рішенні від 14 липня 2021 року у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції

України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Конституційний Суд України зазначив, що загроза українській мові рівносильна загрозі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави, оскільки мова – це своєрідний код нації, а не лише засіб спілкування. Без повноцінного функціонування української мови в усіх ділянках публічного життя суспільства на всій території України українській нації загрожує втрата статусу й ролі титульної й державотвірної нації, що є рівнозначним загрозі зникнення Української держави з політичної карти світу. Українська мова – доконечна умова (*conditio sine qua non*) державності України та її соборності. Україна – це єдиний у світі ареал, де може бути гарантовано збереження, існування й усебічний розвиток української мови і, відповідно, української нації як державотвірної, тому будь-які зазіхання на юридичний статус української мови як державної на території України неприпустимі, оскільки порушують конституційний лад держави, загрожують національній безпеці та самому існуванню державності України.

Інші положення Закону щодо функціонування державної мови, які поширюються на органи судової влади

З огляду на позицію та висновки Конституційного Суду України, положення статті 6 Конституції України та норми Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, відповідно до яких суди належать до органів державної влади, на них окрім вимог статті 14 Закону поширюються також інші норми Закону, якими встановлюються вимоги до застосування державної мови у роботі органів державної влади.

Це положення статті 12 (мова засідань, заходів, зустрічей та мова робочого спілкування), частини першої, другої, п’ятої – восьмої статті 13 (мова актів індивідуальної дії, діловодства та документообігу), статті 20 (державна мова у сфері трудових відносин), частин третьої, четвертої та сьомої статті 27 (державна мова у сфері користувацьких інтерфейсів комп’ютерних програм), частини першої статті 28 (державна мова у сфері інформації для загального ознайомлення), статті 29 (державна мова у сфері публічних заходів).

Застосування державної мови у судочинстві та діяльності органів судової влади у 2021 році

У 2020 році Уповноваженим із захисту державної мови направлялися на адресу Державної судової адміністрації України та окремих судів висновки і рекомендації щодо застосування української мови як державної у судочинстві та у діяльності органів судової влади.

Однак упродовж 2021 року до Уповноваженого із захисту державної мови продовжували надходити звернення, скарги та повідомлення від громадян, які

стосувалися порушень вимог Закону у діяльності органів судової влади. Такі повідомлення стосувалися як випадків здійснення судочинства (ведення судового процесу, складання та оприлюднення судових рішень іншою мовою, ніж державна), так і решти інших порушень вимог Закону у діяльності судів (використання іншої мови, ніж державна, у діловодстві, під час розміщення інформації для загального ознайомлення).

Для перевірки зазначених фактів, а також захисту порушених прав громадян Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови у 2021 році проведено моніторинг судових рішень, а Уповноваженим здійснено 2 державних контролі за застосуванням державної мови судами України.

Також з метою усунення виявлених порушень або вжиття заходів щодо недопущення таких порушень у майбутньому Уповноваженим направлялись листи із рекомендаціями до окремих судів та Державної судової адміністрації України.

Моніторинг судових рішень

Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови було проведено моніторинг судових рішень, які були складені та оприлюднені у Єдиному державному реєстрі судових рішень у період з 1 січня по 31 жовтня 2021 року, у частині мови складання таких рішень.

За результатами моніторингу встановлено 49 фактів порушень Закону щодо застосування державної мови у судочинстві під час складання та оприлюднення текстів судових рішень. З них 12 випадків стосувалися кримінального, а 37 випадків – цивільного судочинства. Випадків складання та оприлюднення текстів судових рішень іншою мовою, ніж державна, в адміністративному судочинстві, а також під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, не виявлено.

Випадки порушень Закону виявлено у 13 з 25 регіонів України. При цьому найбільше випадків порушень Закону в частині мови складання та оприлюднення текстів судових рішень іншою мовою, ніж державна, зафіксовано у Харківській області (19), м. Києві (11) та Одеській області (7), окремі порушення виявлено також у Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Київській, Луганській, Миколаївській, Херсонській, Черкаській та Чернігівській областях.

Переважна більшість (майже 40) судових рішень, оприлюднених у Єдиному державному реєстрі судових рішень іншою мовою, ніж державна, стосувалися виконання на території України рішень іноземних судів (Республіки Білорусь, Республіки Казахстан та Російської Федерації). Менша частина судових рішень стосувалися випадків розгляду кримінальних проваджень, по яких остаточне судове рішення не було винесено або яке було

скасовано судом касаційної інстанції із направленням справи на новий розгляд відповідно до положень раніше чинного Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року.

Виявлені за результатами моніторингу факти порушень Закону були визнані деякими судами України, які листами поінформували Уповноваженого про те, що ними надалі вживатимуться необхідні заходи для недопущення подібних порушень.

Разом з тим, низка судів поінформували про те, що, на їхню думку, прийняття та оприлюднення текстів судових рішень у Єдиному державному реєстрі судових рішень іншою мовою, ніж державна, відповідає чинному законодавству з огляду на положення статті 17 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, яка ратифікована Законом України від 10.11.1994 № 240/94-ВР.

З цього приводу слід зауважити, що згідно зі статтею 9 Конституції України зазначена Конвенція є частиною національного законодавства України і згідно з відповідними положеннями процесуальних кодексів України є обов'язковою для застосування судами під час розгляду відповідних справ. Однак стаття 17 Конвенції передбачає лише право установ юстиції (у тому числі судів) у відношеннях один з одним при виконанні цієї Конвенції використовувати державні мови договірних сторін або російську мову. Водночас ані ця, ані інші положення Конвенції не регламентують та не визначають мову здійснення національного судочинства у державах – учасниках Конвенції, а також мову ведення діловодства і, зокрема, мову складання і оприлюднення судових рішень. Таким чином, зазначені питання регулюються виключно положеннями актів національного законодавства України, а саме: статтею 14 Закону, статтею 12 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, а також положеннями процесуальних кодексів України, відповідно до яких судові рішення складаються та оприлюднюються виключно державною мовою, однак при цьому в разі якщо відповідна особа не володіє державною мовою, їй в установленому порядку надається переклад тексту такого судового рішення її рідною або іншою мовою, якою особа володіє. Виконання судами обов'язку щодо надання у визначених законодавством випадках відповідній особі перекладу тексту судового рішення не скасовує та не може скасовувати обов'язок суду щодо прийняття і подальшого оприлюднення тексту судового рішення саме державною мовою.

Потрібно також відмітити, що відповідно до статей 2 та 3 Закону України “Про доступ до судових рішень” судові рішення в Україні є відкритими та підлягають обов'язковому оприлюдненню в електронній формі. Для забезпечення доступу до оприлюднених судових рішень Державна судова адміністрація України забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових

рішень. Таким чином, оскільки відповідно до Закону кожен громадянин України має право отримувати інформацію державною мовою і не має обов'язку володіти іншою мовою, ніж державна, то оприлюднення окремими судами текстів судових рішень іншою мовою, ніж державна, є не лише порушенням статті 14 Закону, а й з огляду на позицію Конституційного Суду України⁴⁵ є наданням громадянам України поза їх волею інформації іншою мовою, ніж державна, а отже, порушенням їх прав, що є несумісним із законодавством України. Застосування режиму двомовності (українсько-російської) в будь-якій ділянці публічного спілкування, у публічному просторі згідно з висновком Конституційного Суду України не відповідає конституційно-правовому статусу української мови як єдиної державної, спричиняє звуження застосування української мови, що є неприпустимим для суверенної, незалежної, демократичної та соціально-правової держави.

Державний контроль за застосуванням державної мови судами України

У 2021 році на підставі скарг громадян Уповноваженим було здійснено 2 заходи державного контролю за застосуванням державної мови органами судової влади.

На підставі скарги адвоката С. Уповноваженим із захисту державної мови здійснювався державний контроль за застосуванням державної мови Солом'янським районним судом міста Києва, за результатами якого встановлено факт порушення судом статті 14 Закону, а саме: використання іншої мови, ніж державна, головуючим суддею О. Куровою під час проведення судових засідань у кримінальному провадженні, про що було складено відповідний акт і протокол. Факт використання головуючим суддею у судовому процесі іншої мови, ніж державна, став однією з підстав для скасування Київським апеляційним судом вироку в цьому кримінальному провадженні. Солом'янський районний суд міста Києва поінформував Уповноваженого, що факти, встановлені за результатами державного контролю, було розглянуто та доведено до відома суддів та працівників суду з метою забезпечення неухильного дотримання норм Закону, та зазначив, що встановлені випадки є поодинокими і не притаманними цьому суду при здійсненні ним правосуддя та веденні діловодства. Слід, однак, зауважити, що у 2020 році у Солом'янському районному суді міста Києва так само мав місце випадок проведення головуючим суддею А. Педенко судових засідань у кримінальному провадженні та складання вироку іншою мовою, ніж державна. Зазначений випадок детально описаний у Річному звіті про стан дотримання Закону

⁴⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>

України «Про забезпечення функціонування української мови як державної у 2020 році» (стор. 59-60)⁴⁶.

У травні 2021 року до Уповноваженого надійшла скарга громадянина К., у якій йшлося про випадки можливого використання іншої мови, ніж державна, під час розміщення інформації для загального ознайомлення в приміщенні Орджонікідзевського районного суду міста Маріуполя, а також застосування іншої мови, ніж державна, працівниками апарату цього суду під час спілкування із заявником. Разом з тим, за результатами здійснення державного контролю за застосуванням державної мови зазначені обставини не знайшли свого підтвердження.

Інші порушення вимог Закону у діяльності судів

У 2021 році до Уповноваженого надійшло 8 скарг, звернень та повідомлень від громадян, які стосувалися недотримання вимог Закону щодо застосування державної мови у діяльності судів. Зокрема, йшлося про випадки використання іншої мови, ніж державна, у діловодстві окремих судів, а також використання такими судами комп'ютерних програм із користувацьким інтерфейсом іншою мовою, ніж державна.

До прикладу, до Уповноваженого надійшло звернення громадянина З., в якому йшлося про отримання заявником автоматичної відповіді з електронної скриньки Одеського окружного адміністративного суду, яка містила частину інформації іншою мовою, ніж державна (російською). Аналогічні випадки отримання громадянами автоматичних відповідей з електронних скриньок судів із використанням іншої мови, ніж державна, мали місце у 2021 році в низці інших регіонів України.

У зв'язку з цим Уповноваженим було направлено відповідні рекомендації на адресу відповідних судів та Державної судової адміністрації України.

⁴⁶ <https://mova-ombudsman.gov.ua/storage/app/sites/14/Report%202020/zvit-2021-web.pdf>

5.3. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ, ОРГАНАХ ПРАВОПОРЯДКУ, ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ ТА ДЕРЖАВНИХ ОРГАНАХ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ З ПРАВООХОРОННИМИ ФУНКЦІЯМИ

Збройні сили України, органи правопорядку та інші силові структури – це наша міць та бойовий кістяк, який зі зброєю у руках не просто охороняє наш спокій, захищає кордони та відвойовує наші території, а й боронить українську мову як одну зі складових національної безпеки України, запоруку збереження української нації та її державності.

У 2021 році до Уповноваженого надійшло 41 звернення громадян на предмет дотримання вимог Закону у силових та правоохоронних структурах. За результатами розгляду повідомлень Уповноваженим було здійснено 10 заходів державного контролю за застосуванням державної мови у сфері національної безпеки. За результатами проведення державних контролів в усіх випадках були встановлені порушення вимог статті 16 Закону.

Застосування державної мови у Збройних Силах України

Відповідно до пункту 6 частини першої статті 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» особи офіцерського складу, які проходять військову службу за контрактом, зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків.

Відповідно до статті 15 Закону мовою нормативних актів, документації, діловодства, команд, навчання, виховних заходів, іншого статутного спілкування та службової діяльності у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до закону, є державна мова.

Дослідження застосування державної мови у діяльності Збройних сил України відбувалося через аналіз діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки у містах Києві, Харкові, Дніпрі та Одесі в межах виїзних моніторингів у 2021 році.

За результатами перевірки ознак порушення Закону не зафіксовано у діяльності центрів комплектування та соціальної підтримки у містах Харкові та Одесі. У службовій діяльності працівники послуговуються українською мовою. Інформація для загального ознайомлення, бланки, оголошення та інша інформація виконані українською мовою. Уповноваженим із захисту державної мови не зафіксовано порушення вимог норм закону щодо мови нормативних актів, документації, діловодства у ЗСУ та інших військових формуваннях.

Разом з тим у діяльності працівників Шевченківського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки у місті Дніпро

та Шевченківського районного у місті Києві територіального центру комплектування та соціальної підтримки зафіксовано порушення вимог частини першої статті 16 Закону, відповідно до якої мовою нормативних актів, документації, діловодства, службової діяльності та спілкування з громадянами України в органах правопорядку, розвідувальних органах, державних органах спеціального призначення з правоохоронними функціями є державна мова. Зокрема, було зафіксовано, що мова спілкування працівників центру з відвідувачами інша, ніж державна.

Також зауважимо, що у співробітників Приморського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки у м. Одеса спостерігалися труднощі у спілкуванні українською мовою. Зазначене може свідчити про відсутність відповідної мовної практики та послуговування під час службової діяльності та у спілкуванні з відвідувачами (громадянами) переважно недержавною мовою.

Крім того, Уповноваженому стало відомо з публікацій і відео, розміщених на сторінках соціальної мережі Фейсбук, про подію, яка сталася 18 лютого 2021 року в комунальному закладі освіти «Середня загальноосвітня школа № 11» Дніпровської міської ради. В цей день у зазначеному закладі освіти за участі військовослужбовців Збройних Сил України проводився патріотичний профорієнтаційний захід за участі військовослужбовців від закладів вищої військової освіти з міст Львова, Києва, Харкова та Дніпра. Організатором цього заходу був Самарський районний військовий комісаріат міста Дніпра. У публікаціях було зазначено, що під час проведення заходу військовослужбовці намагалися перейти на спілкування недержавною мовою, але це викликало заперечення учня 11 класу, що обурило військовослужбовців.

На звернення Уповноваженого до Міністра оборони України з приводу такої ситуації було отримано листа від Міністерства оборони України від 08.04.2021 № 398/4.2-04/21, в якому зазначалося, що за даним інцидентом було призначено службове розслідування, яке підтвердило факти, висвітлені в засобах масової інформації. За результатами проведення службового розслідування офіцеру Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, який взяв безпосередню участь у суперечці через проведення заходу російською мовою, оголошено «про неповну службу відповідність», по іншим винним посадовим особам прийнято кадрові рішення. З метою додаткового роз'яснення вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо обов'язкового застосування державної мови в службовій діяльності в Збройних Силах України у період з 27 лютого по 11 березня 2021 року проведено цільове інформування для всіх категорій військовослужбовців: просвітницький захід на тему: «Українська мова як чинник національної безпеки».

Застосування державної мови в органах правопорядку, інших військових формуваннях та державних органах з правоохоронними функціями

Відповідно до статті 16 Закону мовою нормативних актів, документації, діловодства, службової діяльності та спілкування з громадянами України в органах правопорядку, розвідувальних органах, державних органах спеціального призначення з правоохоронними функціями є державна мова.

З особою, яка не розуміє державної мови, працівник органу правопорядку, розвідувального органу, державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями може спілкуватися мовою, прийнятною для сторін, а також за допомогою перекладача.

У 2021 році аналіз виконання норм мовного Закону з боку правоохоронних органів, серед іншого, передбачав перевірку діяльності одного зі структурних елементів Національної поліції України, який займається підтримкою публічного порядку і контролю на вулицях міст та дорогах, а саме – Патрульної поліції України. За результатами перевірки, яка здійснювалася в межах виїзних моніторингів, у діяльності працівників департаменту патрульної поліції у місті Дніпрі було зафіксовано послуговування недержавною мовою під час спілкування з громадянами, що є порушенням вимог частини першої статті 16 Закону.

Зауважимо, що у місті Дніпрі в різних районах було опитано близько 10 співробітників Управління патрульної поліції у Дніпропетровській області. Всі опитані співробітники, надаючи відповідь на питання працівників Секретаріату, відповідали виключно російською мовою. Лише після зауважень та прохання надати відповідь державною мовою вони послуговувались українською. Перехід на спілкування українською мовою (відповіді на буденне питання: «як кудись пройти?») відбувався вкрай складно. Тривалий пошук відповідників в українській мові може свідчити про відсутність відповідної мовної практики, що, ймовірно, пов'язано з системним використанням недержавної мови працівниками патрульної поліції у Дніпрі під час службової діяльності (спілкуванні з громадянами). Складнощі у спілкуванні українською мовою та довгий пошук українськомовних відповідників відзначено і у працівників патрульної поліції Одеси.

Загалом протягом 2021 року до Уповноваженого із захисту державної мови надійшли звернення від громадян, в яких зазначалося, що працівники патрульної поліції в Одеській, Донецькій, Черкаській, Дніпропетровській, Луганській, Миколаївській, Харківській, Сумській областях та в м. Києві застосовують недержавну мову при спілкуванні з громадянами України. Також надійшло звернення про застосування недержавної мови під час спілкування з громадянами працівниками Управління Державної міграційної служби України

в Хмельницькій області.

За результатами опрацювання зазначених звернень громадян були направлені листи на адресу Національної поліції України та її відповідних структурних підрозділів, а також здійснено заходи державного контролю за застосуванням державної мови.

Крім того, Уповноваженому стало відомо про випадок застосування російської мови на щорічних відкритих слуханнях Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності за темою: «Діяльність Державного бюро розслідування, стан виконання покладених на Державне бюро розслідувань завдань та додержання ним законодавства, прав і свобод громадянина».

У відповідь на звернення Уповноваженого Голова Національної поліції України Ігор Клименко повідомив про проведену роз'яснювальну роботу та зроблені акценти на необхідності неухильного послуговування під час службової діяльності винятково державною мовою. Також він зауважив, що положення норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» доводяться до особового складу з відповідними роз'ясненнями Уповноваженого щодо застосування його вимог під час виконання службових обов'язків. З метою підвищення рівня професійної підготовки працівників Національної поліції України впродовж 2021 навчального року в системі службової підготовки проводилися додаткові заняття з української мови, зокрема інтерактивні заняття з ділової української мови.

Зважаючи на факти порушення норм Закону, які були виявлені за результатами виїзних моніторингів та розгляду звернень громадян, а також на випадки недостатньої мовної компетенції деяких працівників патрульної служби, протягом року була здійснена низка кроків щодо упередження фактів порушення норм Закону в діяльності правоохоронних органів. Зокрема, були організовані та проведені зустрічі Уповноваженого з керівництвом Академії патрульної поліції, а саме: начальником закладу Вадимом Лісничуком та його заступником Павлом Кулішенком на предмет надання допомоги в реалізації вимог Закону. Відзначимо, що за короткий період в Академії зуміли реалізувати цікаві й корисні ініціативи, а також демонструють готовність впроваджувати й інші новації у систему освіти та підготовки нових поліцейських. Однією з таких новацій стала ідея керівництва Академії щодо визначення відповідальної особи за дотримання вимог законодавства про державну мову. Зауважимо, що увага до мовного питання з боку освітнього закладу, який забезпечує професійну підготовку та підвищення кваліфікації поліцейських, сприятиме в подальшому дотриманню вимог мовного закону з боку представників правоохоронних органів під час виконання ними службових обов'язків.

Уже в 2022 році Національна поліція України, приводячи Положення про Національну поліцію у відповідність до низки нормативно-правових актів, передбачила, серед іншого, важливі зміни. Вони стосуються захисту мовних прав громадян щодо забезпечення з боку Національної поліції здійснення Уповноваженим своїх повноважень, зокрема збору фактичних даних про наявність або відсутність у діях (бездіяльності) певних осіб ознак порушення вимог Закону.

Застосування державної мови під час перетину державного кордону

Відповідно до статті 17 Закону під час перетину громадянами України державного кордону України прикордонний, митний та інші види контролю здійснюються державною мовою. Під час перетину державного кордону України іноземцями або особами без громадянства прикордонний, митний та інші види контролю здійснюються державною мовою або іншою мовою, якою володіє посадова чи службова особа, яка здійснює контроль.

Протягом 2021 року на адресу Уповноваженого надійшло кілька звернення від громадян щодо порушення їхніх мовних прав під час перетину державного кордону. Заявники у повідомленнях звертають увагу на спілкування працівників Державної прикордонної служби України недержавною мовою.

Зокрема, до Уповноваженого надійшло звернення від громадянина про порушення положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» під час здійснення паспортного контролю працівниками прикордонної служби у КП «Міжнародний аеропорт Запоріжжя», де спілкування з пасажиром відбувалося російською мовою, незважаючи на те, що пасажир звертався до працівників прикордонної служби державною мовою.

Таким чином, мова нормативних актів, документації та діловодства у Збройних Силах України та органах правопорядку відповідає нормам Закону та є державною. Разом з тим, аналіз результатів моніторингу та звернень громадян засвідчують непоодинокі випадки порушення вимог Закону в частині спілкування з громадянами України та статутного спілкування, а саме послуговування недержавною мовою під час виконання службових обов'язків.

Відзначимо, що силові структури дедалі більше приділяють уваги випадкам порушення вимог Закону з боку своїх співробітників, а також заходам у сфері їх професійної підготовки, підвищенню мовних компетенцій. Однак проблема потребує системного вирішення протягом наступного звітного періоду.

5.4. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ВИБОРІВ

Стаття 18 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначає державну мову як таку, що є мовою виборів, референдумів, діяльності комісій, виборчої документації, документації референдумів, викладу бюлетенів, передвиборної агітації, у тому числі матеріалів політичної реклами, яка розповсюджується на телебаченні, радіо, в Інтернеті й друкованим способом. Відповідні норми містяться також у Виборчому кодексі України, Законі України «Про вибори народних депутатів України», Законі України «Про Центральну виборчу комісію», постановах Центральної виборчої комісії.

У 2021 році вибори в Україні не мали всеохоплюючого характеру і стосувались окремих виборчих округів та населених пунктів, де з різних причин були достроково припинені повноваження окремих народних депутатів України, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Так, Центральна виборча комісія призначила проміжні вибори народних депутатів України в чотирьох одномандатних виборчих округах (№ 50 (Донецька область), № 87 (Івано-Франківська область), № 184 (Херсонська область), № 197 (Черкаська область). Верховна Рада України прийняла рішення про позачергові вибори сільських, селищних та міських голів. Також рішення про проведення повторних та проміжних виборів депутатів місцевих рад були прийняті відповідними територіальними виборчими комісіями у різних регіонах країни.

З огляду на суспільний резонанс увага була зосереджена на позачергових виборах Харківського міського голови. Аналіз виборчого процесу здійснювався як шляхом дослідження інформації, яка знаходиться у загальному доступі (поширюється в мережі Інтернет, розміщувалась на офіційних сайтах), так і методом безпосереднього спостереження, контакту з суб'єктами виборчого процесу в межах виїзного моніторингу до міста Харкова.

Аналізувалася мова діяльності виборчих комісій, які організують підготовку та проведення виборів, та складання ними виборчої документації, а також мова виконання матеріалів передвиборної агітації, що розміщувалися на носіях зовнішньої реклами, поширювалися у вигляді листівок і газет або в мережі Інтернет.

У межах виїзного моніторингу перевірячі підлягала діяльність таких суб'єктів виборчого процесу:

- Харківської міської територіальної виборчої комісії;
- дев'яти районних у місті територіальних виборчих комісій;
- дев'яти дільничних виборчих комісій;

- трьох партій, які висунули кандидатів на відповідних виборах. А саме: Політична партія «Партія Шарія»; Політична партія «Європейська солідарність»; Політична партія «Блок Кернеса – успішний Харків!»;
- десяти кандидатів, зареєстрованих для участі у відповідних виборах. А саме: В. Величков; М. Добкін; О. Кондрусик; М. Кукуріка; Д. Маринін; А. Мустафаєва; К. Немічев; В. Плетньов; С. Ряполов; О. Скорик; І. Терехов; Д. Ярославський.

Також на предмет дотримання норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» був здійснений огляд проміжних виборів народних депутатів України у 2021 році.

Мова діяльності виборчих комісій, виборчої документації та бюлетенів для голосування

Відповідно до абзацу другого частини першої статті 14 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» мова звернень до Центральної виборчої комісії та їх розгляду визначається Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», і, відповідно, це є державна мова. Норми Виборчого кодексу України містять вимогу обов'язкового володіння українською мовою для секретаря виборчої комісії (частина шоста статті 34). Також згідно з пунктом 5 абзацу другого частини другої статті 84, пункту 5 частини п'ятої статті 140, пункту 5 частини десятої статті 203 Кодексу у поданні стосовно кандидатур до складу виборчих комісій обов'язково мають міститися відомості про володіння ними державною мовою. Подібні вимоги перераховані і в Законі України «Про вибори народних депутатів України» (абзац другий частини сьомої статті 26; пункт 5 частини п'ятої статті 27). Проте норми виборчого законодавства не містять положень щодо необхідності засвідчення даного факту. Перелік документів, які додаються до подання щодо кандидатур до складу виборчих комісій, не передбачає надання відповідних підтверджених дипломів або сертифікатів.

У діяльності виборчих комісій, які організували підготовку та проведення позачергових виборів Харківського міського голови, використання мови, відмінної від державної, не зафіксовано. Аналізу підлягали протоколи та інша документація територіальних та дільничних виборчих комісій, які поширювалися у мережі Інтернет або розміщувалися у відкритому доступі в приміщенні комісії, а також результати спостережень громадських організацій, які стежили за виборчим процесом.

Позитивна тенденція щодо дотримання норм Закону прослідковується також у діяльності виборчих комісій з підготовки та проведення виборів народних депутатів України в чотирьох одномандатних виборчих округах. Протоколи виборчих комісій про підсумки голосування, які містяться у

відкритому доступі на сайті Центральної виборчої комісії, виконані державною мовою. Також передвиборні програми кандидатів у депутати в одномандатних округах, які оприлюднені на офіційному веб-сайті Центральної виборчої комісії, викладені державною мовою, що відповідає частині третій статті 55 Закону України «Про вибори народних депутатів України» і є умовою реєстрації кандидатів у депутати.

Зауважимо, що Центральна виборча комісія протягом виборчого процесу здійснює постійний методичний супровід діяльності комісій нижчого рівня, надаючи їм відповідні форми та зразки документації, що спонукає виборчі комісії до послуговування українською мовою. Це стосується як документування комісіями своєї діяльності, так і мови ведення засідання. У тому числі в регіонах, де на побутовому рівні переважає російська мова, складання порядку денного, постанов, інших матеріалів та документів державною мовою сприяє веденню засідань державною мовою.

Разом з тим, можна припустити, що спілкування між членами комісії, яке виходить за межі протоколу, відбувається іншою мовою, ніж державна. Зокрема, деякі члени дільничних виборчих комісій з підготовки та проведення позачергових виборів Харківського міського голови проінформували про такі випадки, однак це не відображено в протоколах та не має інших форм підтвердження.

Виборчий кодекс України, Закон України «Про вибори народних депутатів України», як і Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», звертає увагу на текст виборчого бюлетеня, який відповідно до частини п'ятої статті 114, абзацу четвертого частини другої статті 168, частини третьої статті 240 Кодексу, а також абзацу другого частини третьої статті 80 Закону України «Про вибори народних депутатів України» має бути надрукований державною мовою. Ця норма також знайшла своє відображення у постанові Центральної виборчої комісії від 24 вересня 2020 року № 295 «Про затвердження форми та кольору виборчих бюлетенів з виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у місті, сільських, селищних рад, сільських, селищних, міських голів». Чітке унормування цього питання в межах виборчого законодавства обмежили можливі випадки викладу тексту бюлетеня недержавною мовою.

Мова передвиборної агітації

Під час процесу виборів мова передвиборної агітації (у т. ч. політичної реклами, яка є однією з форм передвиборної агітації) регулюється частиною першою статті 6 Закону України «Про рекламу» та частиною четвертої статті 18 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як

державної». Згідно з цими двома нормами мовою політичної реклами і передвиборної агітації повинна бути державна мова. Водночас частина п'ята статті 18 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» допускає поширення в окремих населених пунктах матеріалів передвиборної агітації, виконаних державною мовою та дубльованих мовами відповідних корінних народів, національних меншин України в порядку і на умовах, визначених законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України.

У 9 з 13 суб'єктів виборчого процесу у місті Харкові були зафіксовані випадки порушення вимог Закону під час здійснення передвиборної агітації, зокрема під час проведення зборів громадян, інших зустрічей з виборцями, розповсюдження агітаційних матеріалів та продукції з відповідною символікою та гаслами, політичної реклами в мережі Інтернет тощо.

Відмінну від державної мову виконання передвиборної агітації, що поширюються в мережі Інтернет (соціальні мережі та платформи, які пов'язані з кандидатами та партіями, а саме: ТікТок, Ютуб, Телеграм, Інстаграм, Фейсбук), зафіксовано у таких кандидатів на посаду Харківського міського голови: В. Величкова (самовисування); М. Добкіна (самовисування); Д. Мариніна (самовисування); А. Мустафаєвої (самовисування); В. Плетньова (суб'єкт висування Політичної партії «Партія Шарія»); І. Терехова (суб'єкт висування політичної партії «Блок Кернеса – успішний Харків!»); Д. Ярославського (самовисування), а також у суб'єктів висування: політична партія «Партія Шарія»; Політична партія «Блок Кернеса – успішний Харків!».

Виконання матеріалів передвиборної агітації, що поширюються у вигляді листівок і газет, іншою мовою, ніж державна, зафіксовано у таких кандидатів на посаду Харківського міського голови, як:

- М. Добкін (самовисування), на користь якого поширювалися листівки щодо комплексного розвитку Харкова, опису програми «Турбота», запрошення на зустріч з кандидатом, листівки у формі лінійки та листівка у формі закладки з рекомендованою до читання літературою, а також газети;
- А. Мустафаєва (самовисування), на підтримку якої була розповсюджена газета під назвою «Спецвипуск «Дійте» 2021»;
- В. Плетньов (суб'єкт висування Політичної партії «Партія Шарія»), який поширював листівку з «альтернативною позицією» та листівку-запрошення на зустріч з кандидатом;
- І. Терехов (суб'єкт висування політичної партії «Блок Кернеса – успішний Харків!»), на користь якого в газеті КП «ХАРЬКОВСКИЕ ИЗВЕСТИЯ» опубліковано привітання кандидата з Днем вчителя.

Зауважимо, що на деяких агітаційних матеріалах кандидата на посаду Харківського міського голови М. Добкіна вся інформація, що виконана російською мовою, дублюється державною мовою (дрібним шрифтом внизу). . Відповідно до частини п'ятої статті 18 Закону у порядку і на умовах, визначених законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України, в окремих населених пунктах допускається поширення матеріалів передвиборної агітації, виконаних державною мовою та дубльованих мовами відповідних корінних народів, національних меншин України. Оскільки закон щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України відсутній, то подібне дублювання не відповідає вимогам абзацу першого частини четвертої статті 18 Закону.

Під час виборчої кампанії були використані матеріали передвиборної агітації, що поширюються у вигляді, який не передбачений абзацом першим частини четвертої статті 18 Закону, та виконані іншою мовою, ніж державна. Так, кандидати на посаду Харківського міського голови М. Добкін та В.Плетньов розташовували на вулицях міста Харкова намети у формі куба, що містять інформаційні повідомлення агітаційного характеру. На фасаді будівлі ТРЦ «Платинум Плаза» за адресою: вул. Сумська, 70, м. Харків був розміщений великий банер із зображенням М. Добкіна з написом «Харків наш дім». Крім цього, кандидат заохочував виборців до вибору на свою користь блокнотами, силіконовими браслетами, ручками та пакетами з відповідними агітаційними написами.

Випадки поширення агітаційних матеріалів та іншої продукції з символікою кандидатів, виконаних мовою, відмінною від державної, були зафіксовані спостерігачами Всеукраїнської громадської організації «Громадська мережа «Опора» на проміжних виборах народних депутатів України в одномандатному виборчому окрузі № 50 (Донецька область). Зокрема, від імені кандидата у народні депутати А. Аксьонова (політична партія «Порядок») розповсюджувалися друковані агітаційні матеріали, інша продукція з символікою та гаслом кандидата, виконання яких здійснювалося недержавною мовою, а саме: газети, листівки, пакети, захисні маски, магніти, ручки тощо. Російською мовою були виконані гасло та написи на наметі, де відбувалась агітаційна робота на підтримку кандидата. Також мовою, відмінною від державної, поширювалися плакати кандидата у народні депутати від політичної партії «Опозиційний блок» Н. Масло та газети на підтримку А. Марчевського, висунутого політичною партією «Опозиційна платформа – За життя».

Крім того, російською мовою були виконані друковані матеріали передвиборної агітації на підтримку А. Аксьонова, які розміщувалися на бордах та сіті-лайтах у містах Покровськ, Мирноград та Добропілля Донецької області.

Борди та сітілайти із зображенням та гаслом кандидата не містили відомостей про установу, яка здійснила друк, тираж та інформацію про осіб, відповідальних за випуск, що порушує вимоги частини 23 статті 74 Закону України «Про вибори народних депутатів України». Відзначимо, що агітація за окремих кандидатів та політичні партії російською мовою на носіях зовнішньої реклами у місті Мирноград здійснювалася і під час чергових місцевих виборів, які відбулись 25 жовтня 2020 року. Зокрема, недержавною мовою була виконана реклама кандидата на посаду Мирноградського міського голови від політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» Л. Ревви.

Зауважимо, що під час моніторингу виборчого процесу у місті Харкові в жодного суб'єкта виборчого процесу не зафіксовано виконання матеріалів передвиборної агітації недержавною мовою, що розміщуються на стаціонарних носіях зовнішньої реклами, а саме на бордах та сітілайтах. Можна припустити, що рекламодавці, які надають послуги з розміщення реклами на відповідних конструкціях, дотримуючись норм чинного законодавства, стежили за мовою викладу політичної реклами.

Мовне питання під час виборчої кампанії

В агітаційних матеріалах двох кандидатів на посаду Харківського міського голови питання мови використано як чинник мобілізації електорату. У листівці кандидата на посаду Харківського міського голови В. Плетньова у темі «Політичні питання» поруч із протестом проти радикалізму та націоналізму міститься речення такого характеру: «...Ми виступаємо за право говорити на рідній для нас мові! Ми проти насильницького обслуговування в сфері послуг ...». Попри те, що листівка на пряму не апелює до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», подібна згадка про сферу обслуговування вказує на негативне ставлення до його норм, зокрема до статті 30, яка з 16 січня 2021 року визначила державну мову мовою обслуговування споживачів.

Також зауважимо, що подача інформації у такому форматі (згадки про радикалізм, використання багатозначного поняття «рідна мова») носить вкрай маніпулятивний характер та спрямована не лише на т. зв. російськомовне населення, а й на представників національних меншин. Повідомлення латентно містить необґрунтовані твердження про утиски за мовною ознакою та насильницький характер мовної політики, яка реалізується з боку держави.

Риторика кандидата на посаду Харківського міського голови М. Добкіна теж апелює до поняття «рідна мова», але акцент зміщено зі сфери обслуговування на сферу освіти. У випусках щонайменше двох газет «Час Добкіна» (випуски газет здійснено до реєстрації Добкіна Михайла Марковича кандидатом, а саме в серпні-вересні 2021 року) порушено питання вивчення

російської мови в закладах середньої освіти та наведена позиція кандидата, що має характер передвиборної обіцянки: «Я хочу повернути в наші школи обов'язкове вивчення російської мови, не як іноземної, а як рідної...». Деталей втілення цієї ініціативи в життя немає, проте перехід шкіл з російською мовою викладання на українську, зменшення кількості годин на вивчення російської мови або вивчення російської на рівні факультативного курсу подано як недолік існуючої системи освіти. Таким чином, таку позицію можна розцінювати як висловлювання на підтримку внесення змін не лише до Закону України «Про освіту», а й до мовного закону на користь російської мови у сфері освіти. Зокрема, до частини першої статті 21 Закону, відповідно до якої мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова; частини четвертої статті 21 Закону, відповідно до якої держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови; частини п'ятої статті 21 Закону, згідно з якою в закладах освіти відповідно до освітніх програм одна або декілька дисциплін можуть викладатися двома чи більше мовами - державною, англійською, іншими офіційними мовами Європейського Союзу.

Також у відеоролику кандидата, який поширено напередодні виборчої кампанії (3 вересня 2021 року)⁴⁷, чітко прослідковується ідея поділу на «своїх» і «чужих» за мовною ознакою: «... Нас змушують обирати – «язик» або «мова». Крім того, виокремлення свого електорату відбувається на основі звернення до таких тем, як війна (поняття «патріотизм» та «націоналізм» несуть негативне забарвлення), церква (поділ за конфесійною приналежністю і звинувачення в утисках за цією ознакою), історична пам'ять (протиставлення радянського нарративу про Другу світову війну європейському).

Варто зауважити, що ролик містить сюжети та вирази, що можуть бути віднесені до «мови ворожнечі», коли на підставі пропагованих у ролику «спільних цінностей та ідентичності» лунає прихований заклик до насильства або дискримінації: «Настав час вирішувати: або ми їх, або вони нас».

Загалом позиції кандидатів стосовно застосування української мови в освітньому процесі та під час надання послуг у 2021 році можна розцінювати як заклик до обмеження функціонування української мови як державної у сфері освіти та обслуговування.

Інклюзивність виборчого процесу

Чинне мовне та виборче законодавство також містить норми, які покликані забезпечити інклюзивність виборчого процесу. Серед іншого, інформація про вибори (матеріали передвиборної агітації з використанням електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації) для виборців з вадами слуху має надаватися в адаптованому форматі – титруватися та/або

⁴⁷ Покликання на відео М. Добкіна: <https://www.youtube.com/watch?v=xmPQVzGNKKE>

перекладатися українською жестовою мовою. Згідно з частиною сьомою статті 55 Виборчого кодексу України дотримання вимог закону щодо доступності матеріалів передвиборної агітації для людей з інвалідністю повинно відбуватися з урахуванням вимог, встановлених Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення.

Під час чергових місцевих виборів у 2020 році Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення звертала увагу ліцензіатів та наголошувала на необхідності виконання норм чинного законодавства. Разом з тим, у повідомленні вказувався той факт, що «чинним медійним законодавством не передбачено повноваження регулятора щодо здійснення нагляду за діяльністю телерадіоорганізацій у контексті вимог до програм, які перекладаються на жестову мову або супроводжуються субтитруванням»⁴⁸. Відсутність відповідних контролюючих функцій вплинуло на ефективність та дієвість цього правового регулювання. Як зазначено у звіті Національного демократичного інституту, «...захисники прав людей з інвалідністю відзначили брак агітаційних матеріалів у доступних форматах»⁴⁹.

З огляду на це в грудні 2021 року Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення винесла на громадське обговорення проєкт Правил титрування та/або перекладу на українську жестову мову матеріалів передвиборної агітації з використанням електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації

На початку 2021 року отримані від Національної асоціації медіа та Індустріального телевізійного комітету пропозиції до Правил були обговорені спільно з представниками Українського товариства глухих, медіагруп «StarLightMedia» та «1+1 media». Серед розглянутих питань: розмір шрифту титрів передвиборної агітації, їх розміщення на екрані, кількість рядків, колір одягу сурдоперекладачів з урахуванням міжнародних стандартів та особливості титрування під час прямого ефіру.

Як зазначається в повідомленні Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення, «оскільки ця тема потребує поглибленої роботи, учасники зустрічі домовились про можливість продовження терміну громадського обговорення зазначених Правил»⁵⁰.

Таким чином, результати моніторингу застосування державної мови під час позачергових виборів Харківського міського голови та спостережень

⁴⁸ Повідомлення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення. Покликання: <https://www.nrada.gov.ua/natsionalna-rada-nagaduye-movnykam-pro-neobhidnist-tytruvannya-ta-abo-perekladu-na-ukrayinsku-zhestovu-movu-materialiv-peredvybornoyi-agitatsiyi/>

⁴⁹ «Спостереження за виборами в Україні» НДІ, 30 жовтня 2020 року. Посилання: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/ndi-ukraine-local-elections-statement-october-2020-ukr-final_v2.pdf

⁵⁰ Покликання на повідомлення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення: <https://www.nrada.gov.ua/zrozumila-agitatsiya-v-media-dlya-vsih/>

Всеукраїнської громадської організації «Громадська мережа «Опора» за проміжними виборами народних депутатів України у 2021 році засвідчили, що на виборах найпоширенішими були порушення вимог Закону в частині проведення передвиборної агітації. Зокрема, це виконання матеріалів передвиборної агітації, що поширюються у вигляді листівок і газет або в мережі Інтернет мовою, відмінною від державної. Зазначене є порушенням вимоги абзацу першого частини четвертої статті 18 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Це порушення було найбільш поширеним і під час проведення чергових місцевих виборів у 2020 році.

Традиційно одним із елементів передвиборної боротьби в арсеналі проросійських політичних сил було «мовне» питання та мобілізація електорату всупереч нормам Закону шляхом послуговування російською мовою у східних регіонах України. Виборчий цикл характеризується використанням проросійських наративів щодо утисків частини громадян та штучним поділом на «ми» і «вони» за мовною ознакою.

Також зафіксовані випадки виконання недержавною мовою написів на агітаційній продукції, що поширювалися у вигляді, який не передбачений абзацом першим частини четвертої статті 18 Закону (намети, блокноти, силіконові браслети, ручки, маски, магніти тощо), та вказували на потребу додаткового унормування цього питання шляхом розширення переліку форм передвиборної агітації, які мали виконуватися державною мовою.

Крім того, у зв'язку зі зростанням ролі соціальних мереж та збільшенням їх популярності як каналу донесення інформації до виборця та частими випадками проведення агітації недержавною мовою саме в Інтернеті вважається доцільним рекомендувати внести законодавчі зміни, що спрямовані на формування ефективних інструментів контролю за здійсненням агітації та інформуванням за допомогою різних онлайн-платформ з боку кандидатів та політичних партій.

5.5. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Відповідно до частини першої статті 20 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» ніхто не може бути примушений використовувати під час перебування на роботі та виконання обов'язків за трудовим договором іншу мову, ніж державна, крім випадків:

а) обслуговування споживачів та інших клієнтів, які є іноземцями чи особами без громадянства;

б) створення юридичних, технічних, інформаційно-реklamних текстів та інших повідомлень і документів (у тому числі усних), адресатами яких є іноземці чи особи без громадянства, юридичні особи, органи і посадові особи іноземних держав і міжнародних організацій.

Частиною другою статті 20 Закону передбачено, що трудові договори в Україні укладаються державною мовою, що не перешкоджає використовувати сторонам трудового договору його переклад.

Зауважимо, що норми Закону регулюють саме трудові відносини, які виникають в результаті укладення трудового договору, внаслідок чого між працівником та роботодавцем виникають відповідні правові зв'язки.

У 2021 році на адресу Уповноваженого надійшло 10 звернень громадян стосовно порушення їх прав у сфері трудових відносин. Незначна кількість звернень, що надійшла у попередньому році, може бути пов'язана з небажанням громадян провокувати конфліктні ситуації з працедавцем, що можуть призвести до створення з боку останнього некомфортних умов праці, небажаних змін в оцінці результатів роботи підлеглого, системі заохочень та преміювання.

Центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю, є Державна служба України з питань праці.

Правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю) визначає Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності».

З метою дослідження стану виконання вимог Закону у сфері трудових відносин Уповноважений звернувся до Державної служби України з питань праці щодо надання інформації стосовно кількості скарг, які надійшли у 2021 році, та здійснених у 2021 році заходів державного контролю за дотриманням законодавства про працю у частині:

- примушення громадян до використання під час перебування на роботі та виконання обов'язків за трудовим договором іншої мови, ніж державна;
- укладання трудових договорів іншою мовою, ніж державна.

На жаль, Державна служба України з питань праці проінформувала Уповноваженого із захисту державної мови, що реєстрація скарг в установі здійснюється на загальних підставах і не виокремлюється в певні групи, а відтак окремий облік запитуваних скарг не проводиться. З огляду на це надання запитуваної інформації Державною службою України з питань праці є неможливим.

Огляд функціонування української мови на інтернет-платформах для розміщення реклами про прийом на роботу (вакансії)

Разом з тим, у 2021 році Секретаріатом був здійснений огляд інтернет-платформ для розміщення реклами про прийом на роботу (вакансії).

Мета огляду – визначення загальних особливостей застосування української мови під час розміщення реклами та оголошень про прийом на роботу, а також можливих ознак порушення мовних прав громадян. Перевірці підлягали такі вебсайти, як work.ua (ТОВ «Ворк Україна»), rabota.ua (ТОВ «Робота Інтернешнл»), grc.ua (ТОВ «Хедхантер»). Аналіз оголошень здійснювався за наступними пошуковими параметрами: «вся Україна», «всі вакансії». Для вибірки використано по 100 останніх оголошень на кожному із сайтів. При здійсненні огляду увага була спрямована на такі показники: мова оголошення, місто, наявність вимог щодо володіння мовами.

За результатами дослідження встановлено, що вебсайти work.ua, grc.ua мають версії українською, російською, англійською мовами. Вебсайт rabota.ua має версії українською та російською мовами. Разом з тим, наявність версії сайту означає лише, що розробники забезпечують можливість розміщення оголошення кількома мовами, а не встановлюють таку вимогу. Самі ж адміністратори сайту не здійснюють перекладу оголошень з однієї мови на іншу. Тобто, користувач сайту після зміни версії отримує зміну мови функцій сайту, які встановлені розробником, однак це не впливає на зміну мови оголошень, якщо роботодавець розмістив оголошення лише однією мовою.

На всіх трьох українськомовних версіях сайтів більшість оголошень, які бралися за вибірку, виконано російською мовою без дублювання державною. А саме:

- Work.ua: 53 – російською; 41 – українською; 6 – англійською;
- Rabota.ua: 61 – російською; 35 – українською; 4 – англійською;
- Grc.ua: 59 – російською; 34 – українською; 7 – англійською.

З них у розрізі міст:

- Work.ua: Київ – 69 (з них 37 російською, 27 українською, 5 англійською); Харків – 9 (7 російською, 2 українською); Одеса – 7 (5 російською, 2 англійською); Дніпро – 5 (4 російською, 1 англійською); Львів – 4 (3 українською, 1 англійською); інші міста – 6 (всі українською);
- Rabota.ua: Київ – 71 (4 англійською, 42 російською, 25 українською); Дніпро – 7 (4 російською, 3 українською); Харків – 7 (всі 7 російською); Одеса – 4 (3 російською, 1 українською); інші міста – 11 (6 українською, 5 російською);
- Grc.ua: Київ – 62 (33 російською, 22 українською, 7 англійською); Миколаїв – 8 (всі 8 російською); Дніпро – 7 (6 російською, 1 українською); Одеса – 5 (3 російською, 2 українською); Харків – 5 (всі 5 російською); інші міста – 13 (8 українською, 5 російською).

У деяких оголошеннях роботодавці встановлювали вимоги до володіння мовами. У більшості випадків така вимога стосується англійської мови. Так, зі 100 оголошень таку вимогу висунули у 25 вакансіях на сайті grc.ua, 13 на сайті rabota.ua та 12 на work.ua. Також присутні вимоги одночасного володіння українською та російською мовами (у 4 оголошеннях на сайті work.ua, у 6 – на сайті rabota.ua та 4 – на сайті grc.ua). Вимоги щодо володіння лише російською мовою наявні у 2 оголошеннях на сайті grc.ua. Окрім того, у поодиноких випадках наявні вимоги щодо володіння іншими мовами (польська, іспанська, італійська, арабська, хінді).

Роботодавець має право на власний розсуд встановлювати обґрунтовані вимоги до компетенції працівників. Разом з тим, статтею 2¹ Кодексу законів України про працю України забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, у тому числі за мовними ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання. Випадки, в яких працедавець має право вимагати використання працівником іншої мови, ніж державна, чітко визначені Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Слід врахувати, що з тексту оголошення неможливо повною мірою з'ясувати наявність потреби обслуговування іноземців чи осіб без громадянства або створення текстів та інших повідомлень і документів (у тому числі усних), адресатами яких є іноземці чи особи без громадянства, юридичні особи, органи і посадові особи іноземних держав і міжнародних організацій.

Застереження щодо можливого обмеження мовних прав громадян викликають оголошення з вимогою володіння російською мовою на вакансії менеджера з продажу⁵¹ чи охоронника⁵². В одному з таких оголошень була встановлена пряма вимога спілкування з клієнтами російською мовою⁵³. Встановити в цих випадках наявність чи відсутність порушення Закону можна

⁵¹ https://grc.ua/vacancy/50574302?from=vacancy_search_list

⁵² <https://www.work.ua/jobs/4687089/>

⁵³ https://grc.ua/vacancy/50153158?from=vacancy_search_list

лише після встановлення трудових відносин за результатами державного контролю за дотриманням законодавства про державну мову.

Загалом встановлено, що російська мова є домінуючою в оголошеннях про працевлаштування на найбільш популярних вебсайтах з пошуку роботи. Можливими факторами, які впливають на такий стан, є більший відсоток населення з російською мовою спілкування у великих містах та штучний стереотип про російську як загальнозрозумілу мову спілкування.

Зауважимо, що відповідно до статті 24¹ Закону України «Про рекламу» реклама послуг з працевлаштування (реклама про вакансії, прийом на роботу) є одним із видів реклами. Відповідно до частини першої статті 32 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» мовою реклами в Україні є державна мова.

Наявність оголошень про роботу лише іншою мовою, ніж державна, є порушенням Закону і проявом непрямой дискримінації громадян, які володіють або послуговуються виключно українською мовою. Адже навіть за відсутності прямої вимоги про володіння іншою мовою, ніж державна, такий громадянин може не зрозуміти змісту оголошення, а отже, його право на працю певною мірою обмежене.

Важливо звернути увагу на те, що суб'єкти господарювання, які надають послуги з розміщення повідомлень на своїх інтернет-платформах, мають зважати на той факт, що з 16 липня 2022 року відповідно до частини шостої статті 27 Закону інтернет-представництва (у тому числі вебсайти, вебсторінки у соціальних мережах) повинні виконуватися державною мовою. Поряд з версією державною мовою можуть існувати варіанти іншими мовами, однак базова версія інтернет-представництва державною мовою повинна завантажуватися для користувачів з України за замовчуванням та мати не менше за обсягом та змістом інформації, ніж варіанти іншими мовами.

Таким чином, попри відсутність значної кількості звернень громадян та інформації від Державної служби України з питань праці, результати огляду свідчать про суттєві обмеження мовних прав громадян у сфері трудових відносин. Подальше детальне вивчення питання потребує змін до підходу Державної служби України з питань праці щодо реєстрації та обліку скарг, що дасть можливість виокремити ті з них, які стосуються порушення вимог статті 20 Закону.

Так само, як і в попередньому році, вважаємо за доцільне проведення з боку Міністерства культури та інформаційної політики України роз'яснювальної кампанії щодо права громадян не використовувати іншу мову, ніж державна, у трудових відносинах (крім випадків, передбачених Законом) та

їх можливість оскаржувати до Уповноваженого дії працедавців, що спрямовані на порушення їх мовних прав.

5.6. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ОСВІТИ

У статті 21 Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” визначено, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова.

Це положення вперше було закріплено на законодавчому рівні в Законі України «Про освіту» (стаття 7), ухваленому у 2017 році. Проте шлях до утвердження цього важливого для подальшого утвердження української мови як державної документа, що пройшов горнила зауважень та критики, був нелегким. Пригадаймо рекомендації Венеційської комісії, яка, звернувши увагу на викладання державною мовою та мовами нацменшин, пропонувала відредагувати ст. 7 та зробити її збалансованою. Було й конституційне подання 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про освіту”. Рішенням Конституційного Суду України № 10-р/2019 від 16.07.2019 остаточно підтверджено відповідність Закону Конституції України. Також ця норма зафіксована у статті 48 Закону України “Про вищу освіту”, статті 46 Закону України “Про фахову передвищу освіту”, статті 5 Закону України “Про повну загальну середню освіту”, в інших нормативних актах.

Для правильного застосування законодавчих норм щодо мови освіти важливо розуміти, що означає поняття “освітній процес”. В статті 1 Закону України “Про освіту” визначено, що це - система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей.

Відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України (від 01.02.2018 № 1/9-74 “Щодо застосування української мови в освітній галузі” та від 17.09.2019 № 1-9-581 “Про застосування державної мови в освітньому процесі”) державна мова повинна використовуватися в межах освітнього процесу, під час проведення навчальних занять (крім занять із навчальних предметів, які згідно з освітньою програмою закладу освіти викладаються іноземними мовами або мовами корінних народів і національних меншин), у спілкуванні вчителів, викладачів, іншого персоналу закладів освіти як зі здобувачами освіти (вихованцями), так і між собою. Під час організації освітнього процесу незалежно від його форми (урок, лекція, практичне, семінарське заняття, гурткова робота тощо) необхідно використовувати навчальні матеріали, підготовлені державною мовою (крім занять з навчальних предметів, які згідно з освітньою програмою закладу освіти викладаються іноземними мовами або мовами корінних народів і національних меншин).

2021 рік, як і попередній, підтвердив, що практична реалізація вимог щодо обов'язкового застосування державної мови в освітньому процесі

загалом, тобто не лише під час навчального процесу, але й на перервах, у позакласній роботі, під час неформального спілкування педагогів і здобувачів освіти потребує додаткових спільних зусиль органів управління освітою на всіх рівнях, а також педагогічних працівників, батьків, здобувачів освіти, активної участі громадськості. На жаль, необхідність постійного нагадування про застосування на практиці зазначеного вище роз'яснення МОН, особливо в нинішніх умовах, не втрачає своєї актуальності.

Важливим фактором, який вплинув на процеси українізації в освіті у 2021 році, стало те, що відповідно до пункту 18 частини третьої Розділу XII Закону України «Про освіту» особи, які належать до корінних народів, національних меншин України і розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовою відповідного корінного народу чи відповідної національної меншини України (крім осіб, визначених підпунктом 19 цього пункту), до 1 вересня 2020 року продовжують здобувати таку освіту відповідно до правил, які існували до набрання чинності цим Законом, з поступовим збільшенням кількості навчальних предметів, що вивчаються українською мовою. Тобто з 1 вересня 2020 року зазначена категорія осіб здебільшого продовжує здобуття загальної середньої освіти вже державною мовою.

Ще одним нововведенням, що вплинуло на утвердження державної мови у сфері освіти, стало набрання чинності частини другої та третьої статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». З 16 липня 2021 року кандидати на посади керівників закладів освіти усіх форм власності зобов'язані підтверджувати рівень володіння державною мовою державним сертифікатом про рівень володіння державною мовою, що видається Національною комісією зі стандартів державної мови. А кандидати на посади педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, крім іноземців чи осіб без громадянства, які запрошені до закладів освіти та/або наукових установ та працюють на тимчасовій основі як наукові, педагогічні, науково-педагогічні працівники або викладачі іноземної мови, мають засвідчувати рівень володіння державною мовою документом про повну загальну середню освіту за умови, що такий документ підтверджує вивчення особою української мови як навчального предмета (дисципліни), або державним сертифікатом про рівень володіння державною мовою.

Також важливо згадати, що відповідно до пункту 13 частини третьої Розділу XII Закону України «Про освіту» переоформлення установчих документів закладів освіти з метою приведення їх у відповідність із цим Законом здійснюється протягом п'яти років з дня набрання чинності цим Законом. Відповідно до 1 вересня 2022 року всі заклади освіти повинні завершити процес переоформлення статутів закладів освіти, ліцензій на провадження освітньої діяльності та інших установчих документів. Практика

підтверджує, що чим впевненіше відбуваються зміни в статутах навчальних закладів щодо мови освітнього процесу, тим якісніше проходять реальні реформи.

Загалом у 2021 році на адресу Уповноваженого надійшло 155 звернень громадян та громадських організацій, які стосувалися порушення вимог законодавства щодо застосування державної мови в закладах освіти. Найбільше звернень надійшло з Києва – 31, Одеської – 17 та Харківської – 14 областей.

Більшість звернень стосувалися питання використання недержавної мови педагогічними працівниками та керівництвом закладів освіти під час освітнього процесу, мови ведення офіційних сайтів, сторінок у соціальних мережах закладів освіти, використання навчальної літератури та матеріалів недержавною мовою.

За зверненнями громадян та з власної ініціативи Уповноваженого у 2021 році проведено 35 заходів державного контролю щодо застосування державної мови в діяльності органів управління освітою, закладів загальної середньої освіти, закладів вищої освіти, дитячих закладах оздоровлення та відпочинку дітей, а також в діяльності фізичних осіб-підприємців, що надають освітні послуги.

Тісною була співпраця з контролюючими органами. Серед них – Державна служба якості освіти України (ДСЯО), що є органом, який відповідно до покладених завдань здійснює у межах повноважень, передбачених законом, державний нагляд (контроль) за діяльністю закладів освіти щодо дотримання ними вимог законодавства про освіту, зокрема щодо мови освітнього процесу, та видає обов'язкові до виконання ними розпорядження щодо усунення виявлених порушень у визначені строки.

На звернення Уповноваженого ДСЯО повідомила, що під час проведення у 2021 році перевірок у закладах дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти встановлено більше 1000 порушень вимог чинного законодавства. Частка порушень, встановлених з питань дотримання закладами освіти вимог законодавства щодо мови освітнього процесу, складає не більше 5% від загальної кількості, встановлених у 2021 році.

Дошкільна освіта

За даними Державної служби статистики України, на початок 2021 року в Україні функціонувало 15 335 закладів освіти різних типів і форм власності, що забезпечували здобуття дошкільної освіти дітьми відповідного віку. Це на 572 заклади більше, ніж у попередньому році. У закладах освіти виховувалося 1 150 545 дітей, що на 80 000 менше, ніж на початок 2020 року. Зменшення кількості дітей у дошкільних закладах напряду пов'язано з впровадженням карантинних заходів, викликаних пандемією. У 2020 році дошкільних закладів освіти з

українською мовою навчання налічувалося 14 839, російською – 110, угорською – 78, румунською – 60, молдовською – 12, англійською – 3.

За даними, опублікованими МОН у серпні 2021 року на Всеукраїнському серпневому форумі «Освіта України 30 без бар'єрів: вектори якості та успіху», в закладах дошкільної освіти здійснюється виховання кримськотатарською (окремі групи, 60 дітей), молдовською (13 закладів, 1091 дитина), польською (1 заклад, 131 дитина), російською (128 закладів, 22508 дітей), румунською (61 заклад, 3487 дітей), словацькою (окремі групи, 113 дітей), угорською (76 закладів, 5140 дітей) мовами.

За даними Інституту освітньої аналітики, в Україні станом на 01.01.2022 року налічувалося 15 456 закладів дошкільної освіти. При цьому питома вага дітей, які навчаються українською мовою у дошкільних навчальних закладах протягом останніх років в усіх регіонах, стабільно сягала більше 95%.

Високі статистичні показники частки дитячих садочків, де мовою виховання є державна мова, на жаль на практиці не означають, що всі діти, які в них виховуються, потрапляють в цілком українськомовне середовище і мають належні умови для опанування української мови на достатньому рівні. Навіть у Києві, за свідченнями багатьох батьків та громадських активістів, є великою проблемою знайти садочок, де українськомовна дитина не зазнає впливу російщення. Очевидно, що попри багатофакторність впливу на процес українізації в дошкільній освіті, виправлення ситуації залежить, насамперед, від дотримання завідувачами та вихователями вимог законодавства про обов'язкове застосування державної мови в освітньому процесі, а також від принциповості управлінців, що відповідають за стан освіти. Тому важливо забезпечити ефективний інституційний контроль як всередині системи освіти, так і з боку незалежних інституцій, яким є Уповноважений із захисту державної мови.

Так, на адресу Уповноваженого у 2021 році надійшло 10 звернень щодо застосування недержавної мови в дошкільних закладах. На жаль, вони не містили інформації, за якою можна було встановити конкретні факти та порушників. Але, реагуючи на такі звернення, а також з власної ініціативи Уповноважений звертався до місцевих органів управління освітою та безпосередньо до керівництва дошкільних закладів з роз'ясненням норм законодавства та проханням вжити додаткових заходів для забезпечення їх дотримання. Зокрема, таке звернення було скеровано усім районним управлінням освіти в м. Києві, які у відповідь інформували про посилення контролю та вжиті ними заходи.

Загальна середня освіта

Частиною першою статті 5 Закону України “Про повну загальну середню освіту”, який був прийнятий у 2020 році, визначено, що мовою освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти є державна мова.

Як уже зазначалося, з 1 вересня 2020 року в закладах загальної середньої освіти мають діяти 1-4 класи з державною мовою навчання, а також додатково відповідно до законодавства можуть створюватися окремі класи (групи) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою.

Відповідно до частини першої статті 6 Закону України «Про повну загальну середню освіту» особи, які належать до національних меншин України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, та реалізують право на навчання відповідними мовами в державних, комунальних чи корпоративних закладах освіти, здобувають: базову середню освіту державною мовою в обсязі не менше 20 відсотків річного обсягу навчального часу у 5 класі із щорічним збільшенням такого обсягу (не менше 40 відсотків у 9 класі); профільну середню освіту державною мовою в обсязі не менше 60 відсотків річного обсягу навчального часу.

Особи, які належать до інших національних меншин України, здобувають у державних, комунальних чи корпоративних закладах освіти базову та профільну середню освіту державною мовою в обсязі, не менше 80 відсотків річного обсягу навчального часу.

Відповідно до пункту 13 статті 39 Закону України «Про повну загальну середню освіту» керівник закладу загальної середньої освіти звільняється з посади у зв’язку із закінченням строку трудового договору або достроково відповідно до вимог законодавства та умов укладеного трудового договору. Однією з підстав для дострокового звільнення керівника закладу загальної середньої освіти, які повинні бути передбачені у трудовому договорі, є порушення вимог Закону щодо мови освітнього процесу.

За даними Інституту освітньої аналітики, у 2021 році зберігалася тенденція збільшення кількості учнів при скороченні загальної кількості закладів середньої освіти. Так, у порівнянні з 2020 роком у 2021 році в Україні стало на 814 шкіл менше, але при цьому кількість учнів зросла на 39,2 тис. – до 4,188 млн. Як вже згадувалося, з 1 вересня 2020 року здобувачі освіти, що раніше навчалися мовою національних меншин, продовжили навчання державною мовою. Тому в 2020 році відбулося різке збільшення у порівнянні з попереднім роком класів з навчанням державною мовою (+8665 класів) і, відповідно, зменшилася кількість класів з російською мовою навчання (-6142).

2021 року при зменшенні кількості шкіл з українською мовою навчання (-564) кількість учнів в них збільшилася (+158 тис.) до 3,887 млн. Важливим показником процесів українізації в середній школі є динаміка збільшення

кількості класів з українською мовою навчання і, відповідно, зменшення кількості російськомовних класів. Після великого минулорічного стрибка кількість класів з державною мовою продовжує зростати (+1665), а з російською – скорочуватися (-1949). Ці статистичні дані свідчать про тектонічні зсуви в українській освіті внаслідок впровадження нових законодавчих норм щодо мови освітнього процесу.

Однак, як і в дошкільній освіті, формальні зміни в системі загальної середньої освіти, про які свідчить статистика, не повною мірою відображають реальний стан. На шляху повного втілення в життя законодавчих норм щодо обов'язкового застосування державної мови в освітньому процесі Україні ще потрібно подолати багато перешкод і вирішити немало проблем. Ефективне застосування правових інструментів, наданих Уповноваженому із захисту державної мови, як, скажімо, й освітньому омбудсмену, з яким налагоджено тісну співпрацю, має максимально сприяти цьому процесу.

Так, у 2021 році Уповноваженим із захисту державної мови фіксувалися порушення законодавства у школах, які формально перейшли на українську мову викладання, проте навчання в них фактично здійснювалося російською мовою. Переважна більшість повідомлень про недотримання вимог щодо мови освітнього процесу стосувалася саме закладів загальної середньої освіти.

Наприклад, у грудні 2021 року, Уповноважений із захисту державної мови розпочав заходи державного контролю за застосуванням державної мови у двох столичних школах: Ліцеї № 303 суспільно-природничого профілю Дарницького району та Спеціалізованій школі I-III ступенів № 152 з поглибленим вивченням англійської мови Деснянського району. Відповідне рішення прийнято на підставі наявної інформації та відеоматеріалів, оприлюднених у соціальних мережах, що набули широкого суспільного резонансу.

Зокрема, йдеться про відмову вчительки німецької мови ліцею № 303 застосовувати державну мову під час освітнього процесу та про її емоційну реакцію на відповідне зауваження учня, а також про застосування недержавної мови вчителем історії та образи на адресу учнів спеціалізованої школи № 152.

З ініціативи Уповноваженого вказані факти стали предметом розгляду і на засіданні Комісії Київської міської ради з питань освіти і науки, сім'ї, молоді та спорту, яке відбулося 8 грудня 2021 р. Комісія прийняла рішення вжити додаткових заходів Департаментом освіти і науки виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) та управліннями освіти районних в місті Києві державних адміністрацій щодо посилення відповідальності педагогічних працівників закладів дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти всіх форм власності за порушення вимог законодавства про державну мову.

За результатами заходів державного контролю встановлено наявність фактів порушення ч. 1 ст. 21 Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” в частині застосування державної мови в освітньому процесі. Застосування недержавної мови педагогічним працівником ліцею в освітньому процесі під час проведення заняття з німецької мови підтверджено. Вчительці оголошено догану, вона свою провину визнала та прийняла рішення про звільнення з ліцею за власним бажанням.

Адміністрація школи № 152 повідомила, що факт застосування недержавної мови також підтвердився. Вчителю історії було оголошено догану, в тому числі, за порушення чинного законодавства з питань дотримання педагогічної етики, а також вчинення проступків, несумісних з роботою на посаді педагогічного працівника. За заявою педагогічного працівника було звільнено з роботи.

Загалом у 2021 році Уповноваженим було здійснено 15 заходів державного контролю за застосуванням державної мови у закладах середньої освіти міст Києва, Одеси, Херсона, Дніпра, Маріуполя, Черкас, Запоріжжя, Олександрії Кіровоградської області та Ізмаїлу Одеської області. В усіх випадках встановлено наявність фактів порушення частини першої статті 21 Закону – застосування недержавної мови в освітньому процесі. В одній зі шкіл (спеціалізованій школі № 27 I-III ступенів ім. М.К. Путька Черкаської міської ради Черкаської області) відповідне порушення було встановлено двічі протягом року. Зазначені дані свідчать про те, що проблема недотримання педагогічними працівниками закладів середньої освіти норм мовного законодавства має, на жаль, системний характер.

Виявилось, що однією із суттєвих проблем переходу навчальних закладів на українську мову навчання є недостатнє забезпечення їх підручниками українською мовою. Щодо цієї ситуації на адресу Секретаріату Уповноваженого надійшло чимало звернень громадян.

Уповноважений із захисту державної мови звернувся до Міністра освіти й науки України Сергія Шкарлета щодо гострої потреби в підручниках українською мовою низки закладів загальної середньої освіти Півдня України. Так, на Херсонщині, Одещині, а також у місті Миколаєві склалася критична ситуація саме в тих школах, які до 1 вересня 2020 року навчали недержавною мовою.

Також відповідні звернення про необхідність вжиття заходів для забезпечення шкіл підручниками та усунення порушення положень частини першої статті 21 Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" щодо державної мови освітнього процесу, а

також прав громадян на отримання державною мовою інформації та освітніх послуг були скеровані до місцевих громад.

У відповідях від органів місцевого самоврядування зазначено, що цю проблему не вдається вирішити лише перерозподілом підручників між школами, адміністративно-територіальними одиницями чи за рахунок спеціального резервного бібліофонду. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23.01.2019 № 41 видання підручників (крім електронних) та посібників, а також придбання прав на використання електронних підручників здійснюються за результатами конкурсних відборів, що організовуються МОН.

У своєму роз'ясненні на звернення Уповноваженого із захисту державної мови Інститут модернізації змісту освіти МОН України (далі - ІМЗО) стверджує, що проблема нестачі підручників у школах Півдня України пов'язана із безпідставним блокуванням проведення освітнього процесу державною мовою деякими місцевими органами управління освітою. Уявити собі освітній процес державною мовою, а підручники – недержавною важко!

В ІМЗО розповіли, що у 2018-2021 роках за кошти державного бюджету здійснено додаткове та повторне видання підручників українською мовою для учнів 5, 6, 7, 8, 10 і 11 класів ЗЗСО з урахуванням переходу на навчання державною мовою. Учні цих класів стовідсотково забезпечені підручниками українською мовою, крім випадків, коли органи управління освітою саботували замовлення підручників українською мовою, сподіваючись на скасування мовної норми Закону України “Про освіту”. За інформацією ІМЗО, підручники відсутні лише в тих регіонах, де не виявили достатньої зацікавленості і не замовили своєчасно підручники державною мовою.

Для виправлення ситуації, яка стала відомою Уповноваженому із захисту державної мови, були вжиті додаткові заходи реагування. Так, були підготовлені звернення департаментів освіти і науки Миколаївської та Одеської обласних державних адміністрацій на адресу Міністерства освіти і науки України. З резервного фонду МОН на початку лютого 2022 року було виділено максимально наявну кількість підручників, а саме: 4 748 примірників для 5-11 класів та 10 145 примірників для 1-11 класів ЗЗСО відповідно. Варто віддати належне Міністру освіти, який тримав питання на особистому контролі, а також групі народних депутатів України. На жаль, через неприховану недбалість керівництво органів управління освітою до цього часу так і не доставило підручники до шкіл.

Також виявлено, що далеко не всі заклади освіти на четвертому році дії норм статті 7 Закону України “Про освіту” щодо мови освітнього процесу забезпечили приведення своїх нормативних актів у відповідність із цим

законом та Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Так, пунктом 1.11 Статуту гімназії № 178 м. Києва, затвердженого наказом Управління освіти Солом'янської районної в місті Києві державної адміністрації від 23.08.2012 № 396, передбачено, що «у гімназії визначена російська мова навчання». У 1-4 класах Гімназії мовою навчання є російська мова. Тобто, станом на 2021 рік у початковій школі Гімназії немає жодного класу з державною мовою навчання.

Під час здійснення державного контролю за застосуванням державної мови виявлено порушення організації застосування державної мови в освітньому процесі Гімназії № 178 м. Києва, що підтверджується документами, які регулюють діяльність Гімназії, а саме організацію освітнього процесу:

- у розділі I Річного навчального плану закладу загальної середньої освіти Гімназії № 178 міста Києва на 2021-2022 навчальний рік, схваленого протоколом засідання педагогічної ради гімназії № 178 м. Києва 30.08.2021 № 01 та затвердженого директором Гімназії № 178 міста Києва (наказ № 184 від 01.08.2021), зазначено, що «учні 1-4 класів здобувають початкову освіту мовою національних меншин (російською)»;
- у наказі Гімназії від 01.09.2021 № 220 «Про виконання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» подано посилання на Закону України «Про засади державної мовної політики» (цей Закон втратив чинність як такий, що не відповідає Конституції України, є неконституційним), Рішення Конституційного Суду № 2-р/2018 від 28.02.2018).

Листом Гімназії № 178 м. Києва від 29.11.2021 № 196 (вх. № 1651/4.2-12/21 від 08.12.2021) підтверджено, що учні 1-4 класів здобувають початкову освіту лише недержавною мовою, а саме мовою національних меншин (російською), в цьому листі не вказано, що зазначені 1-4 класи створені поряд з початковими класами з навчанням державною мовою. Також у листі підтверджено, що не всі педагогічні працівники володіють державною мовою.

Загалом, як з'ясувалося, процес внесення змін до статутних документів закладів освіти і приведення їх у відповідність із законодавством положень щодо мови освітнього процесу є критично повільним, а це стримує втілення законодавчих норм у реальне життя.

Зовнішнє незалежне оцінювання

У 2021 році частка випускників шкіл, які обрали українську мову мовою складання ЗНО, залишилася стабільно високою. Так, при складанні ЗНО з фізики українську мову в 2021 році обрали майже 92% випускників шкіл, з математики та хімії – більше 94%, з географії – майже 96%, з біології – майже

96%, з історії України – понад 97%. Більше інформації про результати проведення у 2021 році зовнішнього незалежного оцінювання подано у звіті Українського центру оцінювання якості освіти (https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/ZVIT-ZNO_2021-Tom_1_-1.pdf)

Слід нагадати, що з 1 січня 2030 року набуде чинності частина третя статті 21 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», якою передбачається, що мовою зовнішнього незалежного оцінювання за результатами здобуття повної середньої освіти та вступних випробувань є державна мова, крім зовнішнього незалежного оцінювання з іноземних мов.

Позашкільна освіта

Окремою освітньою підсистемою є позашкільна освіта, яка включає державні, комунальні, приватні гуртки, секції, клуби та інші заклади. Відповідно до статті 7 Закону України “Про позашкільну освіту” мовою позашкільної освіти є державна мова.

Однак варто констатувати, що випадки використання у діяльності гуртків та секцій іншої мови, ніж державна, є більш частими, ніж під час здобуття шкільної освіти. Значна частина освітнього процесу, особливо в приватних закладах позашкільної освіти, здійснюється російською мовою.

З 16 січня 2021 року набула чинності стаття 30 Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної”, згідно з якою всі послуги, у тому числі в освітній сфері, повинні надаватися державною мовою. Це є додатковим фактором, який має стимулювати перехід на українську мову також і приватні позашкільні заклади.

За даними опитування ініціативи “Навчай українською” у 2020 році у п’яти найбільших містах України (Києві, Харкові, Дніпрі, Одесі, Запоріжжі) серед спортивних секцій, танцювальних студій, художніх, вокальних гуртків тощо – лише 16% у Києві і 8% у Харкові вели усі заняття виключно українською мовою, у той час як 56% гуртків і секцій для дітей у згаданих вище містах України вели заняття виключно російською (а в Харкові та Дніпрі – 79% і 74% відповідно). І хоча подібне опитування у 2021 році не проводилося, активісти громадської ініціативи стверджують, що ситуація, на жаль, не змінилася.

У листопаді 2021 року напередодні Дня української писемності та мови розпочався III Всеукраїнський челендж «Навчай українською» з популяризації викладання державною мовою у сфері позашкільної освіти, що проводився за підтримки Уповноваженого із захисту державної мови і тривав три тижні. Організатори спостерігали надзвичайно високий інтерес до участі в ньому серед викладачів та тренерів позашкільних спортивних секцій та творчих

гуртків. Ця та інші ініціативи – реальна допомога для забезпечення освітнього процесу державною мовою.

Вища освіта

У статті 48 Закону України “Про вищу освіту” визначено, що мовою освітнього процесу у закладах вищої освіти є державна мова. При цьому заклад вищої освіти має право прийняти рішення про викладання однієї, кількох або всіх дисциплін, виконання індивідуальних завдань та проведення контрольних заходів англійською мовою, за умови що всі здобувачі освіти, які вивчають відповідні дисципліни, володіють англійською мовою. У разі якщо є письмове звернення від одного чи більше студентів, заклад вищої освіти забезпечує переклад державною мовою.

За даними Державної служби статистики України, на початку 2019/2020 навчального року 99,8% студентів коледжів, технікумів, училищ та 98,5% студентів університетів, академій, інститутів навчалися українською мовою. На жаль, такі дані за 2020/2021 навчальний рік відсутні.

Разом з тим, фіксуються випадки порушення Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” у частині мови викладання в закладах вищої освіти, що підтверджується зверненнями громадян, які надходили на адресу Уповноваженого із захисту державної мови.

У 2021 році Уповноважений прийняв рішення про здійснення 15 заходів державного контролю за застосуванням державної мови у закладах вищої освіти Києва та Київської області, Запоріжжя, Дніпра, Харкова та Одеси.

Результатами проведених заходів державного контролю є встановлення фактів застосування недержавної мови ректором Одеського національного морського університету С.В.Руденком як керівника закладу освіти під час участі у телепрограмі з метою висвітлення роботи та інформування громадськості про діяльність Університету; під час вітання випускників; під час участі у радіопередачі з метою висвітлення роботи та інформування громадськості про діяльність Університету. Також встановлено застосування недержавної мови директором Чорноморського морського фахового коледжу Одеського національного морського університету Л.І.Жухою під час проведення Дня знань, видання недержавною мовою актів, що регулюють діяльність Чорноморського морського фахового коледжу Одеського національного морського університету, зокрема розкладу проведення занять для викладачів і розкладу занять для учнів (розміщено на вебсайті Коледжу).

За результатами здійснення державного контролю встановлено наявність фактів порушення Одеським національним морським університетом частини першої статті 12, частини п’ятої статті 13 та частини першої статті 21 Закону

України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Про це складено відповідні акт і протокол.

У двох університетах – Запорізькому державному медичному університеті та Одеському національному медичному університеті – встановлено наявність фактів порушення частини першої статті 21 Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної”. Про це складено відповідні акти та протоколи.

Зміст зафіксованих порушень полягає в тому, що у 2020 році набір іноземців та осіб без громадянства на навчання у цих двох університетах проводився на акредитовані спеціальності з викладанням навчальних дисциплін російською мовою, а відповідно до норм чинного законодавства з 2020 року навчання студентів має здійснюватися державною, англійською або іншими офіційними мовами Європейського Союзу.

Запорізький державний медичний університет у 2020 році здійснив набір на навчання за спеціальністю “226 Фармація” з викладанням навчальних дисциплін російською мовою 67 громадян Болгарії, а Одеський національний медичний університет здійснив набір на навчання з викладанням навчальних дисциплін російською мовою громадян Азербайджану, Білорусі, Ємену, Марокко, Молдови, Нідерландів, Росії, Сирії, Туреччини – всього 78 осіб.

Разом з тим, як зазначено в листах цих університетів, у 2021 році набір іноземців та осіб без громадянства на навчання з викладанням навчальних дисциплін російською мовою припинено.

Також у 2021 році дотримання норм законодавства щодо мови освітнього процесу в закладах вищої освіти було предметом перевірок Державної служби якості освіти України. У 10 закладах вищої освіти міст Харкова, Києва, Дніпра, Запоріжжя, Сум та Миколаєва (28,6 % від усіх перевірок, здійснених в 2021 році у сфері вищої освіти) було встановлено порушення вимог законодавства щодо мови освітнього процесу в частині підготовки іноземних громадян (наявність освітніх програм, навчально-методичного та інформаційного забезпечення російською мовою).

Згадані порушення були встановлені Службою під час здійснення протягом жовтня – грудня 2021 року 18 позапланових заходів державного нагляду (контролю) з питань підготовки закладами вищої освіти України здобувачів з числа іноземних громадян (на виконання доручення Прем’єр-міністра України від 05.08.2021 № 1975/28/1-21).

ДСЯО поінформувало, що протягом 2021 року до служби надійшло сім звернень громадян щодо можливих порушень закладами вищої освіти вимог законодавства про освіту, зокрема щодо мови освітнього процесу (здебільшого з питань викладання окремими науково-педагогічними працівниками навчальних дисциплін недержавною мовою, а також недостатньої кількості

україномовних видань для забезпечення дисциплін). Інформація про використання в освітньому процесі російської мови окремими науково-педагогічними працівниками університетів частково підтвердилася. До цих науково-педагогічних працівників були застосовані відповідні заходи впливу та дисциплінарні стягнення (відібрано пояснення, проведені роз'яснювальні бесіди та винесено догани). За результатами розгляду звернень Службою наголошено керівництву закладів на неприпустимості порушень вимог законодавства у сфері вищої освіти, зокрема частини першої статті 7 Закону України «Про освіту», частин першої – третьої статті 48 Закону України «Про вищу освіту», а серед можливих шляхів вирішення ситуації запропоновано здійснити додаткові заходи із забезпечення умов для покращення якості викладання державною мовою.

Отже, протягом 2021 року спостерігалися позитивні тенденції розширення сфери функціонування державної мови в системі освіти. Чинні на сьогодні законодавчі норми загалом доводять свою ефективність. Головною проблемою є забезпечення контролю за їх виконанням під час всього освітнього процесу, а не лише на уроках і заняттях. Найбільш проблемною в цьому питанні є позашкільна освіта і, зокрема, приватні заклади, що продовжують надавати освітні послуги російською мовою. Однак набрання чинності у січні 2021 року статті 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо мови обслуговування, а також адміністративна відповідальність за їх порушення мають у подальшому стимулювати застосування української мови під час надання освітніх послуг.

Основними видами порушень, встановлених у 2021 році Уповноваженим із захисту державної мови у сфері освіти, є ті, що стосуються частини першої статті 12, частини п'ятої статті 13 та частини першої статті 21, частини першої статті 28, частини другої статті 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Посилення інституційного контролю за забезпеченням виконання вимог законодавства щодо застосування державної мови в рамках виховного процесу як невід'ємної складової освітнього процесу та під час виконання службових обов'язків керівниками та педагогічними працівниками закладів освіти має стати одним з пріоритетів державної політики у сфері функціонування державної мови.

Приведення у відповідність до мовного законодавства як статутних документів, так і практичної діяльності усіх закладів освіти на території України, також має стати одним із першочергових завдань для освітян у 2022 році.

У 2022 році виповнюється п'ять років набранню чинності Закону України «Про освіту», і це може бути вдалим приводом для проведення моніторингу

виконання у закладах загальної середньої освіти положень цього Закону. Відповідні звернення Уповноваженого із захисту державної мови надіслано в Міністерство освіти і науки України, а також Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій.

5.7. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ НАУКИ

Частина перша статті 22 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначає державну мову як таку, що є мовою науки. Зазначена стаття, яка набула чинності в повному обсязі 16 липня 2020 року, зосереджує увагу на мові наукових видань, публікацій (монографій) та дисертацій, авторефератів та відгуків опонентів, публічних захистів дисертаційних досліджень та наукових досягнень, а також інших публічних наукових заходів. Окрім цього, питання застосування державної мови у зазначеній сфері регулюється низкою нормативних документів, які унормовують наукову діяльність в Україні.

Мова, якою публікуються наукові видання

Частина друга статті 22 Закону передбачає такий перелік мов, якими можуть публікуватися наукові видання: українська, англійська та/або інші офіційні мови Європейського Союзу. У разі публікації результатів дослідження недержавною мовою відповідні матеріали мають супроводжуватися анотацією та переліком ключових слів українською мовою.

Наявність певної кількості зарубіжних наукових праць, опублікованих у періодичних виданнях, включених до наукометричних баз Scopus або Web of Science, є одним з інструментів оцінювання результатів наукового дослідження, а також присвоєння вченого звання. Якщо наукове періодичне видання індексується у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, то йому присвоюється категорія «А». Категорія «Б» присвоюється тим виданням, які відповідають низці вимог, зокрема щодо наявності вебсайту наукового видання з українським та англійським інтерфейсами.

Український інститут науково-технічної експертизи та інформації, відповідаючи на запит Уповноваженого із захисту державної мови, повідомив, що загальна кількість всіх видань, які містяться у довідково-інформаційній системі «Реєстр наукових видань України», становить 2056 видань, з них 124 належить до категорії «А», 1316 – до категорії «Б», поза категоріями – 616 видань (видання, які складають потенційний резерв для отримання статусу «фаховий»). Кількісні показники відрізняються від минулорічних. Зокрема, збільшилася кількість фахових видань (минулого року становила 108). Також збільшилася кількість видань категорії «Б» (у 2020 році складала 1205). Натомість зменшилася кількість видань поза категоріями (нефахові), яка у 2020 році налічувала 688 найменувань.

У результаті аналізу інформації з сайтів видань, здійсненого Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації, зі 124 видань категорії «А» виокремлено:

- 35 видань (28,2%), статті в яких подано змішаними (різними) мовами, у тому числі російською (у 2020 році цей показник склав 30,5%);
- 18 видань (14,6%), статті в яких публікуються, як правило, англійською мовою та в яких відсутня анотація українською мовою (у 2020 році цей показник склав 13,8%);
- 33 видання (26,6%), які публікують анотації змішаними (різними) мовами, у тому числі російською (попередній рік – 26,8%).

У групі «А» порівняно з 2020 роком спостерігаються позитивні зрушення. Проте збільшився відсоток видань, які публікуються, як правило, англійською мовою та в яких відсутня анотація українською мовою.

У межах категорії «Б» з 1316 видань виокремлено:

- 755 видань (57,4%), які публікуються змішаними (різними) мовами, серед яких є російська мова (у 2020 році цей показник склав 73%);
- 16 видань (1,2%), які публікуються, як правило, англійською мовою та в яких відсутня анотація українською мовою (у 2020 році цей показник склав 2%);
- 588 видань (44,7%), які публікують анотації змішаними (різними) мовами, у тому числі російською (у 2020 році показник не був виокремлений).

Доступні для порівняння показники в категорії «Б» вказують на зменшення відсотка видань, у діяльності яких містяться ознаки порушення норм Закону.

Серед нефахових видань з 616 видань виокремлено:

- 453 видання (73,5%), які публікуються змішаними мовами, серед яких є російська мова (у 2020 році показник не був виокремлений);
- 23 видання (3,7%), які публікуються, як правило, англійською мовою та у яких відсутня анотація українською мовою (у 2020 році цей показник склав 3,7%);
- 517 видань (83,9%), які публікують анотації мовами, серед яких є російська (у 2020 році – 81,25%).

Доступні для порівняння показники в категорії нефахових видань вказують як на відсутність змін, так і на незначне збільшення видань, у діяльності яких містяться ознаки порушення норм Закону.

Стосовно наведеної інформації Український інститут науково-технічної експертизи та інформації зауважує, що статистичні дані мають похибку. Це пов'язано з питанням вчасної актуалізації з боку представників видань інформації щодо своєї періодики, яка міститься у довідково-інформаційній системі «Реєстр наукових видань України». Також у наданій відповіді наголошується, що на сайтах видань не завжди вказані дані про мову видання або є розбіжності в джерелах. А саме: на сторінках веб-сайтів вказано мови, якими видання публікується, у вимогах для авторів – інший спектр мов, у

реєстраційному свідоцтві видання – інший. Також деякі видання мають кілька сайтів з різними даними, або сайт знаходиться у режимі доопрацювання.

Таким чином, спостерігається незначне зменшення частки фахових видань, які передбачають можливість друку російською мовою як статей, так і анотацій.

Мова виконання дисертацій, наукових доповідей у разі захисту наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії або сукупності статей, а також авторефератів та відгуків опонентів

Відповідно до частини третьої статті 22 Закону державною або англійською мовами можуть виконуватися дисертації на здобуття ступеня доктора філософії, доктора мистецтва, доктора наук, наукові доповіді у разі захисту наукових досягнень (монографії, статті у вітчизняних та/або міжнародних фахових виданнях), а також автореферати та відгуки опонентів. У разі публікації статті у фахових міжнародних виданнях іншими, ніж англійська, мовами спеціалізована вчена рада може зобов'язати надати переклад або анотацію статті державною мовою.

Норма мовного закону щодо застосування англійської мови при виконанні дисертацій уточнюється у Вимогах до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40, відповідно до розділу I яких: «Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук, доктора філософії (кандидата наук) готується державною мовою... За бажанням здобувача дисертація може бути перекладена англійською мовою або мовою, що пов'язана з предметом дослідження, з поданням перекладу до спеціалізованої вченої ради». Згідно з пунктами 2 та 3 розділу III Вимог узагальнений короткий виклад основного змісту дисертації (анотація) та перелік ключових слів також подаються державною та англійською мовами і надається можливість застосування третьої мови, пов'язаної з предметом дослідження.

Відповідно до частини четвертої статті 22 Закону публічний захист дисертації на здобуття ступеня доктора філософії, доктора мистецтв, захист наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії, присудження ступеня доктора наук за сукупністю статей здійснюється українською або англійською мовами.

За даними Українського інституту науково-технічної експертизи та інформації, у 2021 році (як і у 2020 році) всі 8711 зареєстрованих несекретних дисертаційних досліджень (кандидатських, докторських та докторів філософії) були подані виключно державною мовою.

Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» мовою у сфері наукової та науково-технічної діяльності також є

державна мова (частина перша статті 3¹). Протягом 2021 року Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації було зареєстровано 7066 облікових карток зі звітами за етап або повну науково-дослідну або дослідно-конструкторську роботу. Відповідальні особи, що проводять реєстрацію наукових робіт, не зафіксували жодної спроби реєстрації облікових документів недержавною мовою. Нагадаємо, що у 2020 році з боку Акціонерного товариства «Український науково-дослідний інститут вогнетривів ім. А.С.Бережного» (м. Харків) були спроби подати 4 звіти про роботу недержавною мовою (російською). Проте ці роботи не були прийняті на реєстрацію через їх невідповідність нормам чинного законодавства.

Мова публічних наукових заходів

Мова публічних наукових заходів (наукових конференцій, круглих столів, симпозіумів, семінарів, наукових шкіл тощо), яка регулюється частиною п'ятою статті 22 Закону, може бути державною та/або англійською. Якщо науковий захід відбувається на тему певної іноземної мови або літератури, то мовою публічного заходу може бути відповідна іноземна мова. На організаторів також покладається обов'язок попередити учасників щодо застосування іноземної мови як робочої, що знімає необхідність здійснення синхронного перекладу державною мовою. За особою, незважаючи на обставини, зберігається право послуговуватися державною мовою під час наукового заходу, що закріплено частиною шостою статті 22 Закону.

За наданою інформацією, Національною академією наук України у 2021 році як організатором та співорганізатором було проведено близько 400 наукових заходів, переважна частина яких проходила в онлайн-режимі через складну епідеміологічну ситуацію. Результати досліджень науковців Академії було представлено на майже 1000 наукових форумах в Україні та за кордоном. За даними Академії, головною робочою мовою публічних наукових заходів в Україні у 2021 році була державна мова. Проте, як і у 2020 році, це не може бути підставою для узагальнень та висновків стосовно переважного використання державної мови під час публічних заходів у сфері науки. У 2021 році був повторно здійснений аналіз анонсів та запрошень на наукові конференції різного спрямування, який засвідчив, що випадки виокремлення як робочої мови інших мов (не передбачених мовним законодавством, зокрема російської) під час наукових заходів поза сферою мовознавства є непоодинокими.

Відзначимо, що Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації у зв'язку із набранням чинності у повному обсязі статті 22 Закону розроблено новий Порядок державної реєстрації наукових та науково-технічних заходів, куди внесено детальну інформацію як стосовно мови

доповідей, так і мови отриманих матеріалів. Вищезазначений Порядок реєстрації (у т. ч. проєкт формування відповідної електронної системи) подано до Міністерства освіти і науки України. Затвердження нового порядку дозволить здійснювати ґрунтовний аналіз дотримання норм мовного законодавства у частині публічних наукових заходів.

Співпраця з установами та організаціями у сфері науки

Задля створення умов для подальшого утвердження та розвитку української мови як державної у сфері науки протягом 2021 року було підписано два меморандуми.

Так, 9 лютого 2021 року на Партнерському форумі «Освіта України 2021: стратегічні цілі та пріоритетні напрями» Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремін та директор Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Василь Шуляр, який діяв від імені Ради закладів післядипломної педагогічної освіти, підписали Меморандум про співпрацю.

Метою Меморандуму є консолідація зусиль щодо захисту та створення умов для подальшого утвердження та розвитку української мови як державної. Відповідно до Меморандуму співпраця відбуватиметься за такими напрямками:

- забезпечення та захист права педагогічних працівників на отримання інформації державною мовою;
- поліпшення якості освітніх послуг з підвищення кваліфікації педагогічних працівників державною мовою;
- організація та проведення спільних заходів, реалізація спільних проєктів та/або програм, спрямованих на ефективну реалізацію державної мовної політики та захист української мови як державної;
- проведення спільних нарад, семінарів, конференцій, форумів, семінарів, круглих столів, експертних обговорень та інших заходів з метою поширення знань про українську мову та її роль у розвитку української та європейської культур тощо.

Підписання Меморандуму передбачає співпрацю з 26-ма закладами післядипломної педагогічної освіти, які всіляко сприяють незворотності освітніх реформ, всебічному розвитку сучасного педагогічного працівника в контексті освіти дорослих, освіти осіб з особливими освітніми потребами.

На виконання положень Меморандуму у 2021 році закладами післядипломної педагогічної освіти реалізовано низку ініціатив, які спрямовані на покращення якості освітніх послуг, підвищення кваліфікації педагогів, організацію круглих столів і наукових конференцій з питань державної мовної політики, захисту прав педагогічних працівників на отримання інформації державною мовою, проведення курсів з вивчення української мови різного

спрямування, реалізацію спільних наукових досліджень, підготовку навчально-практичних посібників, створення експозиційного простору «Українська мова» тощо.

18 лютого 2021 року Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень та Президент Національної академії педагогічних наук України академік Василь Кремень підписали Меморандум про співпрацю. Сторони домовились про співпрацю, зокрема, за такими напрямками:

1. Розроблення та підготовка пропозицій до державних програм, проєктів законів, інших нормативно-правових актів та документів, спрямованих на:

- сприяння та створення умов для опанування державної мови громадянами України, у тому числі тими, які проживають на тимчасово окупованій території України, визначеній згідно з законом, іноземцями та особами без громадянства;
- захист української мови як державної та захист права громадян України на отримання інформації та послуг державною мовою;
- забезпечення розвитку української мови, її функціонування і застосування у відповідних сферах суспільного життя, а також пов'язаної з цим аналітичної та іншої інформації, рекомендацій, інформаційно-довідкових, методичних, інших матеріалів, коментарів.

2. Сприяння опануванню української мови шляхом видання підручників, навчальних посібників з української мови, створення української термінологічної словникової бази, у тому числі для забезпечення права на навчання жестовою мовою та на вивчення української жестової мови для осіб з порушенням слуху.

3. Сприяння поширенню української мови у світі та задоволенню мовних потреб закордонних українців і громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за межами України або на тимчасово окупованих територіях України.

4. Обмін відповідно до вимог законодавства України та міжнародно-правових актів у сфері охорони прав інтелектуальної власності науковими та іншими виданнями, інформаційними, довідковими та іншими матеріалами, необхідними для досягнення мети цього Меморандуму.

Для досягнення мети Меморандуму Сторони за взаємною згодою в межах узгоджених напрямів діяльності залучатимуть до співробітництва наукові установи Національної академії педагогічних наук України, а також інші установи та організації, громадські об'єднання.

17 червня 2021 р. Президія НАПН України на своєму засіданні підтримала ініціативу Уповноваженого із захисту державної мови Т. Кременя, завідувача відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України О. Горошкіної, директора Педагогічного музею

України О. Міхна, які розробили положення про створення у закладах загальної середньої освіти експозиційного простору з вивчення, утвердження і популяризації української мови.

Як зазначено у повідомленні НАПН України: «Експозиційний простір «Українська мова» – навчально-дослідницький та культурно-просвітницький осередок, розташований у закладі загальної середньої освіти з метою залучення учнівської молоді до утвердження, вивчення й популяризації української мови, формування в здобувачів освіти інтересу до мови та культури України, активізації їхньої дослідницької діяльності у царині мовознавства, а також презентації досвіду вчителів-словесників»⁵⁴.

Підсумовуючи питання, варто відзначити, що сфера вітчизняної науки зорієнтована на залучення України до прогресивного Європейського наукового середовища, яке посідає лідерські позиції у світі завдяки об'єднанню зусиль і обміну досвідом. Установи заохочуються до участі в різноманітних європейських наукових проєктах, реалізації спільних міжнародних наукових програм та проведення спільних досліджень. Очевидно, що поглиблення співпраці з науковою спільнотою передбачає низку заходів з оволодіння та послуговування англійською мовою у науковій роботі, що може нести певні загрози для «мовної стійкості» у сфері науки. Поруч із цим ще лишаються наслідки попередньої тотальної русифікації сфери науки, що підтримується зв'язками з пострадянським науковим простором, зокрема з російськими вченими, спільним проведенням досліджень та публікації їх результатів у різних галузях науки.

Тож формування сталих зв'язків та розширення співпраці із західним англomовним науковим співтовариством має супроводжуватися неухильним дотриманням норм мовного законодавства на принципових позиціях наших вчених у питанні припинення будь-якої співпраці з російськими науковцями.

⁵⁴ <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/download/165/211/>

5.8. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ КУЛЬТУРИ

Відповідно до частини першої статті 23 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» держава забезпечує застосування державної мови у сфері культури. У повному обсязі норми Закону, що стосуються культури, набули чинності 16 липня 2021 року.

Нововведення чітко визначили, що мовою проведення культурно-мистецьких, розважальних та видовищних заходів є державна мова. Застосування інших мов під час таких заходів дозволяється, якщо це виправдано художнім, творчим задумом організатора, а також у випадках, визначених законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України. Положення цієї частини не поширюються на застосування мов під час виконання та/або відтворення пісень, інших музичних творів з текстом, фонограм (частина друга статті 23 Закону).

Відповідно до абзацу другого частини другої статті 23 Закону супровід (конференс) культурно-мистецьких, розважальних та видовищних заходів в Україні також здійснюється державною мовою. В іншому випадку організатор повинен забезпечити синхронний або послідовний переклад такого виступу державною мовою. Особливості супроводу (конференсу) заходів, що проводяться на виконання міжнародних зобов'язань перед Європейською мовною спільнотою, визначаються домовленістю сторін.

Крім того, закон встановлює низку вимог з урахуванням специфіки діяльності таких закладів культури як театри, музеї, заповідники, кінотеатри тощо.

Задля ефективного впровадження у життя нових законодавчих норм і забезпечення чіткого їх виконання Уповноваженим та Секретаріатом спільно з громадськістю, зокрема ГО «Український світ», була проведена широка інформаційно-роз'яснювальна кампанія щодо суті цих положень. Були створені й поширені відео- та аудіоролики «Української стане більше!» в ефірі телеканалів та радіостанцій. Розроблено банери, які розміщувалися на носіях зовнішньої реклами місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування, а також інтернет-плакати, які поширювали заклади культури на своїх офіційних сайтах. Тема змін у сфері культури активно обговорювалась в медійному просторі, що сприяло інформуванню більшості громадян про їх мовні права та обов'язки.

Протягом року на адресу Уповноваженого надійшло 45 звернень щодо можливих порушень у сфері культури, що складає 1,2%. Зауважимо, що норми у сфері культури почали діяти у другому півріччі 2021 року, коли на території країни продовжували діяти карантинні обмеження, які з різною інтенсивністю

та в різних регіонах забороняли проведення масових культурно-мистецьких заходів.

Звернення щодо порушення норм закону надходили з усіх регіонів України і стосувалися проведення недержавною мовою концертів, фестивалів, театральних вистав, екскурсійного обслуговування, а також розміщення на офіційних вебсайтах (сторінках соціальних мереж) закладів культури інформації мовою, відмінною від державної, зокрема російською та угорською.

Крім опрацювання звернень громадян, з метою дослідження стану функціонування української мови як державної у сфері культури Секретаріатом протягом року було здійснено низку моніторинрів на предмет дотримання норм мовного законодавства у діяльності закладів культури. Серед них:

- моніторинг діяльності інформаційних платформ з розповсюдження квитків у частині дотримання вимог частини третьої статті 23 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» при розміщенні на відповідних вебсайтах оголошень, афіш, інших інформаційних матеріалів про культурно-мистецькі та видовищні заходи, які проводяться в обласних центрах України у грудні 2021 року;
- виїзні (комплексні) моніторинги, які відбулись у таких містах, як Київ, Дніпро, Одеса та Харків, які, серед іншого, були спрямовані на визначення стану виконання Закону за визначеними показниками в діяльності закладів культури.

Задля оцінки змін, що відбулись у сфері культури з впровадженням нових норм у 2021 році, до Міністерства культури та інформаційної політики України, обласних державних адміністрацій, Державного агентства України з питань кіно Уповноваженим спрямовано запити на інформацію щодо використання державної мови у своїй роботі театрами, музеями, цирками, історико-культурними заповідниками, а також стосовно мови поширення та демонстрування фільмів в Україні. На жаль, з початком повномасштабної війни Росії проти України обласні військові адміністрації та органи влади, спираючись на Укази Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» та № 68/2022 «Про утворення військових адміністрацій», тимчасово призупинили інформування (або надали не у повному обсязі) центральних органів влади з питань, що не стосуються воєнного стану, військової діяльності, надання медичної допомоги, евакуації населення тощо. У зв'язку із цим, проведення повноцінного порівняльного аналізу з наведенням статистичних даних щодо змін у сфері культури, який був розпочатий у попередньому році, стало неможливим і буде зроблено після завершення воєнного стану.

Застосування державної мови у діяльності театрів

Частиною четвертою статті 23 Закону встановлено, що з 16 липня 2021 року публічне виконання та/або публічний показ театральної вистави іншою мовою, ніж державна, у державному чи комунальному театрі мають супроводжуватися перекладом державною мовою за допомогою субтитрів, звукового перекладу чи в інший спосіб.

У вересні 2021 року Секретаріатом був здійснений попередній аналіз стану виконання норм Закону у сфері культури сімома театрами, що належать до сфери управління Міністерства культури та інформаційної політики України. Надана Міністерством інформація охоплює 8 місяців поточного року і містить дані, у тому числі, за період, коли згадана норма ще не набула чинності. Тож станом на 1 вересня 2021 року повністю проводилися вистави державною мовою лише у 2 театрах: Національному академічному драматичному театрі імені Івана Франка (Київ), в якому всі 309 вистав були виконані державною мовою, та Національним академічним українським драматичним театром імені Марії Заньковецької (Львів), де всі 306 вистав були також виконані українською.

Три національних театри дотримуються норми Закону про те, що показ театральної вистави іншою мовою повинен супроводжуватися перекладом державною мовою за допомогою субтитрів, звукового перекладу чи в інший спосіб. Так, у Національному академічному театрі опери та балету України імені Т.Г.Шевченка (Київ) зі 132 вистав, проведених за 8 місяців 2021 року, 89 виконувалися державною мовою, 43 – іншою мовою та були перекладені державною за допомогою субтитрів, звукового перекладу чи в інший спосіб.

У Львівському національному академічному театрі опери та балету імені Соломії Крушельницької зі 107 вистав 19 виконано державною мовою, інші 88 були перекладені.

У Національному академічному театрі російської драми імені Лесі Українки (Київ) 16 вистав були виконані державною мовою, іншою мовою з перекладом на державну – 318.

Водночас в Одеському національному академічному театрі опери та балету 3 вистави виконувалися державною мовою, а 45 були перекладені державною мовою за допомогою субтитрів, звукового перекладу чи в інший спосіб.

Схожа ситуація і в Харківському національному академічному театрі опери та балету імені М.В.Лисенка: з 49 вистав, виконаних недержавною мовою, лише 19 були перекладені за допомогою субтитрів, звукового перекладу чи в інший спосіб.

Усього ж у Харківському національному академічному театрі відбувся показ 132 вистав, з яких державною мовою були виконані 4 опери, 32 великі та

камерні концерти суто українською та 47 концертів, де українські твори виконувалися поряд з іншомовними.

Під час виїзних моніторингів до Києва, Харкова, Одеси та Дніпра на предмет дотримання норм Закону була проаналізована діяльність 16 закладів культури, які здійснюють показ вистав.

За результатами моніторингу порушення Закону зафіксовано у діяльності 7 з 16 об'єктів, що складає 44%. Порушення стосуються вимог: частини третьої статті 23 Закону, відповідно до якої оголошення, афіші, інші інформаційні матеріали про культурно-мистецькі та видовищні заходи і вхідні квитки виготовляються державною мовою; частини четвертої статті 23 Закону, відповідно до якої публічне виконання та/або публічний показ театральної вистави іншою мовою, ніж державна, в державному чи комунальному театрі супроводжуються перекладом державною мовою за допомогою субтитрів, звукового перекладу чи в інший спосіб; частини першої статті 28 Закону, відповідно до якої інформація для загального ознайомлення подається державною мовою, якщо інше не встановлено цим Законом; частини першої статті 30 Закону, відповідно до якої мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова. Суб'єкти, в діяльності яких зафіксовано порушення:

- Одеський академічний російський драматичний театр (порушення стосується мови виготовлення оголошень, афіш та інших інформаційних матеріалів);
- Одеський театр юного глядача імені Юрія Олеші (порушення стосується наступних показників: мова інформації для загального ознайомлення; мова виготовлення оголошень, афіш та інших інформаційних матеріалів; мова обслуговування; спосіб здійснення перекладу вистав, виконаних іншою мовою, ніж державною);
- Одеський академічний театр музичної комедії ім. М. Водяного (порушення стосується наступних показників: мова інформації для загального ознайомлення; мова виготовлення оголошень, афіш та інших інформаційних матеріалів; мова обслуговування);
- Палац культури машинобудівників (м. Дніпро) (порушення стосується наступних показників: мова інформації для загального ознайомлення; мова обслуговування);
- Харківський національний академічний театр опери і балету ім. М.Лисенка (порушення стосується наступних показників: мова інформації для загального ознайомлення; мова виготовлення оголошень, афіш та інших інформаційних матеріалів)
- Харківський державний академічний російський драматичний театру ім. О.С. Пушкіна (порушення стосується наступних показників: мова інформації для загального ознайомлення; мова виготовлення оголошень,

- афіш та інших інформаційних матеріалів);
- Харківський будинок актора ім. Леся Сердюка Національної спілки театральних діячів України (порушення стосується наступних показників: мова інформації для загального ознайомлення; мова виготовлення оголошень, афіш та інших інформаційних матеріалів).

Серед закладів культури, що здійснювали показ вистав, «рекордсменом» за кількістю зафіксованих під час моніторингу порушень вимог Закону став Одеський театр юного глядача імені Юрія Олеші (4 норми). Крім того, у репертуарі театру на сезон 2021-2022 рр. відзначені спеціальною позначкою ті вистави, які виконувалися українською мовою. Відповідне маркування навпроти вистав, які ставилися іноземною мовою (російською), відсутнє. У зв'язку із цим можна припустити, що виконання вистав українською мовою – це виняток, про який глядач має бути попереджений. З 43 вистав лише 3 вистави виконувалися українською мовою, що складає 7%. Подібна ситуація спостерігалася і в Дніпровському академічному театрі драми та комедії «Драмком», де в репертуарі на серпень-вересень 2021 року так само промарковані вистави, які ставилися державною мовою. З 22 вистав – 6 були українською мовою, що складає 27%.

Можна підсумувати, що культурно-театральний простір в таких містах, як Одеса, Харків, Дніпро, був російськомовним, а частка українськомовного культурного продукту доволі незначна. Перевага російськомовних вистав у репертуарі популярних театрів, зокрема дитячому, та порушення вимог Закону щодо застосування державної мови у сфері культури негативно впливають на формування українського культурного простору та перешкоджають подоланню наслідків тривалої русифікації населення цього регіону.

За результатами моніторингу діяльності театрів у Києві порушень вимог закону не зафіксовано. Проте до Уповноваженого із захисту державної мови протягом 2021 року надійшли звернення народного депутата України Наталії Піпи та громадян щодо публічного показу театральної вистави іншою мовою, ніж державна, без супроводу перекладом державною мовою в Національному академічному театрі російської драми імені Лесі Українки.

У відповідь на звернення Уповноваженого до Національного академічного театру російської драми імені Лесі Українки та Міністерства культури та інформаційної політики України були надані пояснення. Так, листом від 16.09.2021 Міністерство культури та інформаційної політики надало інформацію, що у зв'язку із встановленням карантину та запровадженням обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, у 2020-2021 роках і як наслідок стрімким падінням доходів від показу вистав, залучення додаткових фінансових витрат для

супроводження перекладом державною мовою публічного виконання та/або публічного показу вистав іншою мовою, ніж державна, за допомогою субтитрів або звукового перекладу унеможливилось.

Натомість у засобах масової інформації була поширена інша позиція завідувача літературно-драматичної частини театру Бориса Куріцина. За його словами, причина могла полягати в наступному: «Від облаштування субтитрів ми відмовилися відразу і не через гроші, а через те, що це не дозволяє отримувати повне враження від вистави»⁵⁵. А на виконання частини четвертої статті 23 Закону, згідно з наданою офіційною відповіддю, театром переклад вистав, виконаних недержавною мовою, здійснюється шляхом поширення друкованого тексту, де міститься переказ змісту державною мовою. Таким чином, було формально дотримано вимоги Закону задля створення комфортних умов для перегляду вистав російською мовою.

Застосування державної мови у діяльності музеїв та бібліотек

З 16 липня 2021 року згідно з частиною п'ятою статті 23 Закону мовою музейної справи та мистецьких виставок є державна мова. Музейний облік здійснюється українською мовою. Інформація про музейні предмети, що демонструються в музеях та на мистецьких виставках, подається державною мовою. Поряд з державною мовою інформація про музейні предмети може дублюватися іншими мовами. Така інформація повинна розміщуватися нижче або праворуч від напису державною мовою і бути за розміром шрифтів не більшим за напис українською мовою. Аудіовізуальна інформація про музейні предмети державною мовою має бути виконана не менш розбірливо, гучно та зрозуміло, ніж відповідна інформація іноземною мовою.

Також відповідно до частини восьмої статті 23 Закону з 16 липня 2021 року мовою туристичного та екскурсійного обслуговування є державна мова. Разом з тим, туристичне чи екскурсійне обслуговування іноземців та осіб без громадянства може здійснюватися іншою мовою.

Під час виїзних моніторингових аналізів на предмет дотримання норм Закону була проаналізована діяльність 12 музеїв. Порушення вимог закону зафіксовано у діяльності 5 з 12 об'єктів моніторингу, що складає 41%. Порушення стосуються вимог абзацу другого частини п'ятої статті 23 Закону, відповідно до якого інформація про музейні предмети, що демонструються в музеях та на мистецьких виставках, подається державною мовою; абзацу третього частини п'ятої статті 23 Закону, відповідно до якого вхідні квитки для відвідування музею виготовляються державною мовою; частини восьмої статті 23 Закону, відповідно до якої мовою туристичного та екскурсійного обслуговування є

⁵⁵ Покликання на інтерв'ю завідувача літературно-драматичної частини театру Бориса Куріцина; https://galinfo.com.ua/news/golovnyy_rosiyskyy_teatr_ukrainy_tezh_boykotuie_derzhavnu_movu_369233.html

державна мова; частини першої статті 28 Закону, відповідно до якої інформація для загального ознайомлення подається державною мовою, якщо інше не встановлено цим Законом; частини першої статті 30 Закону, відповідно до якої мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова. Суб'єкти, в діяльності яких зафіксовано порушення:

- Одеський літературно-меморіальний музей О.С. Пушкіна (порушення стосується таких показників: мова інформації для загального ознайомлення; мова туристичного та екскурсійного обслуговування; мова виготовлення вхідних квитків; мова подання інформації про музейні предмети);
- Музей Головного управління національної поліції в Одеській області (порушення стосується таких показників: мова інформації для загального ознайомлення: мова туристичного та екскурсійного обслуговування; мова подання інформації про музейні предмети; мова обслуговування);
- Харківський планетарій ім. Ю.О. Гагаріна (в тому числі Музей космосу) (порушення стосується таких показників: мова інформації для загального ознайомлення; мова подання інформації про музейні предмети);
- Морський музей (м. Харків) (порушення стосується мови інформації для загального ознайомлення);
- Харківський історичний музей ім. М.Ф. Сумцова (порушення стосується мови інформації для загального ознайомлення).

У діяльності всіх трьох музеїв у Харкові були зафіксовані порушення вимог Закону. Разом з тим, найбільшу кількість порушень норм Закону виявлено в діяльності Одеського літературно-меморіального музею О.С.Пушкіна, де ідейно-художню концепцію творів та життєвий шлях автора можна передати та оповісти під час екскурсії, що проводиться російською, англійською або французькою мовами на вибір, та аж ніяк не українською. Де дізнатися про музейні експонати можна переважно з російськомовного опису, заздалегідь придбавши квиток, виконаний недержавною мовою, згідно з графіком та правилами відвідування музею, які зазначені теж російською мовою.

Норми статті 23 Закону, що набрали чинності 16 липня 2021 року, стосуються також діяльності бібліотек. Тобто в разі проведення на території бібліотеки культурно-мистецьких заходів, виставок тощо мовою таких заходів є державна. Відповідна інформаційна продукція стосовно мистецьких виставок, зустрічей повинна виконуватися державною мовою, а за потреби – також іншими мовами. Станом на 31 грудня 2021 року до Уповноваженого із захисту державної мови не надходило звернень громадян щодо порушення мовного закону в частині публічних заходів на території бібліотек. Проте відсутність таких повідомлень не може слугувати узагальненим висновком щодо

виключного використання державної мови у бібліотеках як під час заходів, так і під час обслуговування читачів, зокрема у південно-східних регіонах України.

Застосування державної мови у діяльності інформаційних платформ з культурно-мистецьких та видовищних заходів

У 2021 році було здійснено плановий моніторинг діяльності ТОВ «ІНТЕРНЕТ-БІЛЕТ», ТОВ «Контрамарка Україна», ТОВ «КРБС» (платформами з розповсюдження квитків) у частині дотримання вимог частини третьої статті 23 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» при розміщенні на відповідних вебсайтах оголошень, афіш, інших інформаційних матеріалів про культурно-мистецькі та видовищні заходи, які проводилися у 22 обласних центрах України у грудні 2021 року (аналіз не проводився щодо заходів у тимчасово окупованих містах Донецьку та Луганську).

Показник, за яким здійснювався моніторинг, – відмінна від державної мова виконання оголошень, афіш, інших інформаційних матеріалів про культурно-мистецькі та видовищні заходи.

За результатами моніторингу загалом встановлено 83 випадки порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». З них 38 – на вебсайті <https://karabas.com>, 32 – на вебсайті <https://kontramarka.ua>, 13 – на вебсайті <https://internet-bilet.ua>. У переважній більшості випадків, де зафіксовані порушення вимог Закону, інформація виконана російською мовою, і лише подекуди – англійською мовою.

На платформі ТОВ «ІНТЕРНЕТ-БІЛЕТ» супровідний текст до всіх афіш виконаний українською мовою, однак у деяких оголошеннях присутні численні синтаксичні помилки, що може свідчити про використання сервісів з автоматичного перекладу.

У розрізі міст випадки розміщення афіш іншою мовою, ніж державна, розподілились таким чином:

- Київ – 40 (з них 32 російською, 8 англійською);
- Одеса – 21 (всі з них російською);
- Запоріжжя – 13 (всі з них російською);
- Харків – 6 (з них 4 російською та 2 одночасно російською та англійською);
- Дніпро – 2 (з них 1 російською та 1 одночасно російською та англійською);
- Полтава – 1 (англійською).

Найбільш поширеними місцями проведення заходів, вказаних у афішах, виконаних іншою мовою, ніж державна, є:

- Запорізький академічний обласний театр юного глядача – 13;

- Одеський академічний театр музичної комедії ім. М. Водяного – 8;
- Театр на Михайлівській – 7;
- Одеський академічний російський драматичний театр – 5;
- Харківський академічний театр музичної комедії – 4;
- Арт-студія «Темний софіт» – 3;
- Бочка-Pub – 7.

Хоча в інформаційних матеріалах про культурно-мистецькі та розважальні заходи вказується лише заклад, у якому проводяться культурно-мистецькі та розважальні заходи, а не організатор, можна припустити, що вони є тотожними.

Також слід врахувати, що адміністратори сайтів <https://internet-bilet.ua>, <https://kontramarka.ua>, <https://karabas.com> розміщують інформацію, надану їм організаторами культурно-мистецьких та розважальних заходів. Тобто афіші, виготовлені недержавною мовою, можуть поширюватися організаторами заходів в інший спосіб, окрім мережі інтернет. Зокрема, на місцях для розміщення оголошень, біля театральних кас тощо.

Наявність вимоги про необхідність дотримання норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» з боку організатора заходу у договорах з інформаційними платформами, які розповсюджують квитки, може стати фактором, що матиме суттєвий позитивний вплив на стан дотримання Закону.

Окремо слід зазначити, що в ході моніторингу на вебсайті <https://karabas.com> (сайт адмініструється ТОВ «КРБС») виявлено 5 оголошень про надання послуг, які виконані іншою мовою, ніж державна. А саме: «Полет на воздушном шаре в Киеве и области» (19.12.2021), «FAROLERO – ночной волшебный сити-тур» (31.12.2021), «Праздники в Одессе: Новый год. История и традиции. Автобусная прогулка вместе с гидом Екатериной Ергеевой» (30.12.2021), «Золотая подкова Львовщины и замок мушкетеров» (04.12.2021), «Тренинг «Чемпионы продаж»» (10.12.2021). Зазначені оголошення мають ознаки порушення частини другої статті 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», згідно з якою підприємства, установи та організації всіх форм власності, фізичні особи-підприємці, інші суб'єкти господарювання, що обслуговують споживачів (крім випадків, встановлених частиною третьою цієї статті), здійснюють обслуговування та надають інформацію про товари (послуги), у тому числі через інтернет-магазини та інтернет-каталоги, державною мовою.

Також порушення вимог Закону були зафіксовані у діяльності операторів з поширення квитків на культурно-видовищні заходи за результатами виїзних безпосередніх моніторингів. У місті Дніпрі зафіксовані порушення вимог частини першої статті 28 Закону, відповідно до якої інформація для загального

ознайомлення подається державною мовою, у діяльності національного квиткового оператора «Karabas.com» (ТОВ «КРБС»). У Харкові в діяльності цього ж квиткового оператора зафіксовано порушення вимог частини першої статті 30 Закону, відповідно до якої мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова.

В Одесі у діяльності квиткових сервісів «UKRTICKET» та «Concert.ua» зафіксовано порушення вимог частини першої статті 30 Закону.

Мова поширення та демонстрування фільмів в Україні

Відповідно до вимог частини шостої статті 23 Закону встановлено, що мовою поширення та демонстрації фільмів в Україні є державна мова. Фільми, вироблені як суб'єктами кінематографії України, так і суб'єктами іноземного виробництва, розповсюджуються та демонструються у країні з мовною частиною звукового ряду, виконаною державною мовою, у тому числі шляхом дублювання або озвучення. Національні фільми можуть демонструватися кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів. Репліки іншими мовами, у разі їх використання в мовній частині звукового ряду, мають бути озвучені чи субтитровані державною мовою. Сумарна кількість таких реплік не може перевищувати 10% сумарної тривалості всіх реплік у такому фільмі.

Демонстрування в кіновидовищних закладах документальних фільмів без дублювання або озвучення державною мовою, але із субтитрами, виконаними державною мовою, допускається у таких випадках: 1) якщо такий фільм набрав щонайменше 2 бали за культурними критеріями культурного тесту (інформація про що зазначається у державному посвідченні на право розповсюдження і демонстрування фільмів); 2) якщо показ такого фільму відбувається в межах заходів кінофестивалів, що проводяться в Україні за погодженням з Державним агентством України з питань кіно; 3) якщо сумарна кількість сеансів демонстрування фільмів мовою оригіналу, відмінною від державної, не перевищує 10 відсотків від загальної кількості сеансів демонстрування фільмів у кіновидовищному закладі на місяць.

При цьому інформація про демонстрування іноземних фільмів мовою оригіналу повинна завчасно доводитися до відома глядачів.

Кіноафіші та вхідні квитки для відвідування кінотеатрів, інших кіновидовищних закладів виконуються державною мовою.

Міністерство культури та інформаційної політики України повідомило, що у 2021 році з використанням бюджетних коштів, передбачених бюджетною програмою 3801180 «Виробництво (створення) та розповсюдження фільмів патріотичного спрямування», вироблено (створено) 9 фільмів і серіалів, а саме:

- просвітницькі фільми патріотичного спрямування: “Побудувати місто” («Архітектори») (ТОВ «Діджітал Реліджн»), “Серце всесвіту” (ТОВ

- «Телемир Продакшн»), «Сковорода» (ТОВ «ТТМ»), «Украдений місяць. Кум» (ПП «Кінокомпанія «МАГІКА-ФІЛЬМ»);
- телевізійні фільми, телевізійні серіали патріотичного спрямування: «Козаки» (ТОВ «Ай К'ю»), «Щедрик» (ТОВ «Ама Віжн»);
 - патріотичні серіали: «Мама, сезон 2» (ТОВ «ПРОКІНО» англ субтитри), «Хазяїн» (ТОВ «Основа Фільм Продакшн»), «Історія в історіях. Що якщо?...» (ФОП Городнича Катерина Миколаївна).

Побіжний огляд фільмів (відеороликів, що складаються з коротких уривків з фільму для його анонсування), які знаходяться у мережі Інтернет, засвідчив виконання фільмів державною мовою.

За даними Українського культурного фонду, який підтримував у межах конкурсних програм створення аудіовізуальних продуктів різного формату, у 2021 році було виготовлено 8 веб-фільмів/веб-серіалів: Анімаційний серіал «Легенди одеського лиману»; «УМ: «чуждое пролетаріату і соціалістическому іскусству»»; «Жива традиція»; «Чути класику: чому нове покоління грає музику минулого»; «Чумацькі пісні»; «Особливі митці від териконів до Карпат»; «10 Днів Незалежності України» Історичний вебсеріал; «Червоні рюкзаки»: серія науково-пізнавальних аудіовізуальних програм для медіаплатформ. Зазначені ініціативи були створені як українськомовний продукт. У тих випадках, де учасники проєкту дають коментар недержавною мовою, здійснюється переклад за допомогою субтитрів.

За результатами виїзного моніторингу кінотеатрів на предмет дотримання норм Закону, порушення зафіксовані в діяльності кінотеатру «Родина» (м. Одеса), де мова інформації для загального ознайомлення та мова обслуговування не відповідали мовному законодавству, та кінотеатру Multiplex (м. Харків), де інформація для загального ознайомлення була виконана недержавною мовою.

Черговий етап реалізації вимог Закону у сфері культури сформував юридичне підґрунтя для збільшення присутності державної мови в публічному просторі. Це безпосередньо впливає на життя всіх громадян і стосується діяльності великої кількості людей і установ, які задіяні у створенні та реалізації культурного продукту, наданні туристичних послуг.

Проте норми, що почали діяти з 16 липня 2021 року, спрямовані не просто на захист прав громадян на отримання культурного продукту, розваг та дозвілля українською мовою. Вони не мають на меті створити для закладів культури додатковий клопіт та витрати, що пов'язані із приведенням у відповідність своєї діяльності, починаючи з інформації для загального ознайомлення та закінчуючи облаштуванням приміщення технічними засобами

для відтворення субтитрів. І аж ніяк не покликані забезпечити формальне виконання норм Закону у вигляді стислого «лібрето» українською мовою.

Закон спрямований на системні зміни у сфері культури, що передбачають створення твору, вистави, музейної експозиції, фільму чи витвору мистецтва, який відповідає українській культурі. У цьому контексті простої зміни назви театру вже недостатньо для глядача, який вимагає дотримання його мовних прав. Потрібні докорінні зміни, що будуть спрямовані на відродження, збереження та розвиток українського (у т.ч. українськомовного) культурного простору, який утверджуватиме національну ідентичність.

5.9. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ТЕЛЕБАЧЕННЯ ТА РАДІОМОВЛЕННЯ

Відповідно до статті 24 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» телерадіоорганізації здійснюють мовлення державною мовою. Обов'язковий (мінімальний) обсяг мовлення державною мовою для телерадіоорганізацій окремих категорій встановлюється Законом України «Про телебачення і радіомовлення».

З метою дослідження стану функціонування української мови як державної та з'ясування реального стану використання державної мови телерадіоорганізаціями в 2021 році проводився моніторинг діяльності організацій, що здійснюють ефірне теле- та радіомовлення на території України. А саме:

- моніторинг ефірного мовлення телерадіоорганізацій на предмет дотримання норм чинного законодавства в частині загального тижневого обсягу мовлення у проміжку часу між 18.00 та 22.00;
- моніторинг діяльності телерадіоорганізацій під час здійснення демонстрування фільмів;
- моніторинг ефірного мовлення телерадіоорганізацій стосовно дотримання вимог щодо обсягу (частки) пісень державною мовою, загального обсягу (кількості пісень), поширених в ефірі радіостанцій.

Загалом протягом року Секретаріатом здійснено 6 моніторингів (первинні та повторні) у сфері телебачення та радіомовлення.

Секретаріатом було опрацьовано 171 звернення громадян щодо порушень у сфері телебачення та радіомовлення, що складає 4,8% від загальної кількості звернень та повідомлень. Найбільша їх кількість (121) надійшла у третьому кварталі 2021 року. Це пов'язано з набранням чинності 16 липня частини шостої статті 23 Закону, яка визначає вимоги до мови демонстрування фільмів.

На підставі звернень громадян та за результатами здійснених у 2021 році моніторингів Уповноваженим було проведено 5 заходів державного контролю за застосуванням державної мови українськими телеканалами щодо можливого порушення вимог Закону. За їх результатами встановлено факти порушення частини шостої статті 23 Закону такими телерадіоорганізаціями: ТОВ «ТРК «Студія 1+1», ПРАТ «Телеканал «Інтер», ТОВ «Телерадіокомпанія «Україна», ТОВ «Міжнародна комерційна телерадіокомпанія» (ICTV), ТОВ «Телеканал «МЕГА».

Нормативно-правове регулювання порядку застосування державної мови у сфері телебачення і радіомовлення

Питання використання державної мови у сфері телебачення і радіомовлення крім Закону регулюється також нормами Закону України «Про телебачення і радіомовлення».

Відповідно до частин другої та третьої статті 9 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» телерадіоорганізації при здійсненні радіомовлення повинні забезпечувати частку пісень (словесно-музичних творів) державною мовою в обсязі не менше 35 відсотків загального обсягу пісень, поширених протягом доби, а також не менше 35 відсотків загального обсягу пісень, поширених у кожному проміжку часу між 07.00 та 14.00 і між 15.00 та 22.00. А телерадіоорганізації, які поширюють музичні твори, серед яких частка пісень офіційними мовами ЄС становить не менше 60 відсотків, повинні забезпечувати частку пісень державною мовою не менше 25 відсотків.

Також відповідно до частини п'ятої зазначеної статті телерадіоорганізації при здійсненні радіомовлення забезпечують не менше 60 відсотків добового обсягу ведення передач, у тому числі новинно-аналітичних блоків, розважальних передач (дикторами, ведучими радіопередач) державною мовою.

Відповідно до частин другої – четвертої статті 10 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» в загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій загальнонаціональної і регіональної категорій мовлення, які відповідно до ліцензій здійснюють ефірне та/або багатоканальне (цифрове) мовлення з використанням радіочастотного ресурсу, передачі та/або фільми, виконані державною мовою, мають становити не менше 75 відсотків загальної тривалості передач та/або фільмів (або їх частин) у кожному проміжку часу між 07.00 та 18.00 і між 18.00 та 22.00. У загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій місцевої категорії мовлення передачі та/або фільми, виконані державною мовою, мають становити не менше 60 відсотків загальної тривалості передач та/або фільмів (або їх частин) у кожному проміжку часу між 07.00 та 18.00 і між 18.00 та 22.00. Телерадіоорганізації, які здійснюють ефірне та/або багатоканальне (цифрове) мовлення з використанням радіочастотного ресурсу та/або супутникове мовлення, забезпечують частку передач новин державною мовою в обсязі не менше 75 відсотків загальної тривалості всіх передач новин, поширених телерадіоорганізацією у кожному проміжку часу між 07.00 та 18.00 і між 18.00 та 22.00.

Також 16 липня 2021 року набрали чинності норми частини шостої статті 23 Закону, якими визначено вимоги до мови демонстрування фільмів в Україні. Згідно з цими нормами мовою поширення та демонстрування фільмів в Україні є державна мова. Фільми, вироблені суб'єктами кінематографії України, розповсюджуються та демонструються в Україні з мовною частиною звукового ряду, виконаною державною мовою, у тому числі шляхом дублювання або озвучення. У разі використання в мовній частині звукового ряду, виконаній

державною мовою, у тому числі шляхом дублювання або озвучення, реплік іншими мовами такі репліки мають бути озвучені чи субтитровані державною мовою. Сумарна тривалість субтитрованих реплік, виконаних іншими мовами у фільмі, не може перевищувати 10 відсотків сумарної тривалості всіх реплік у цьому фільмі. Інші фільми, крім зазначених вище, а також національних фільмів (щодо яких допускається їх демонстрування кримськотатарською або іншими мовами корінних народів України) розповсюджуються та демонструються в Україні дубльованими або озвученими державною мовою.

Слід також зауважити, що Конституційний Суд України у рішенні від 14.07.2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” наголосив на тому, що “громадянин України не має обов’язку володіти іншою мовою, ніж державна, тому надання йому – як споживачеві – поза його волею інформації іншою мовою, ніж державна, є порушенням його прав, що є несумісним із Конституцією України. Не відповідає конституційному статусові української мови як єдиної державної застосування режиму двомовності в публічному просторі шляхом змішування української мови з будь-якою іншою, зокрема коли телевізійне мовлення або радіомовлення в звуковій формі здійснюється одночасно двома мовами – українською та іншою, що не тільки становить порушення права громадянина на отримання інформації державною мовою, а й спричиняє зовнішнє звуження простору вживання української мови, підриває зсередини саму її систему, спотворює її структуру, створює ґрунт для її внутрішнього розкладу, зумовлюючи її занепад”. У цьому ж рішенні Конституційний Суд України зазначив, що “неділимість інформаційного простору, що впливає зі статусу української мови як державної, зумовлює недозволеність установлення обсягу (мінімального або максимального) мовлення державною мовою для телерадіоорганізацій загальнонаціонального мовлення. Обсяг мовлення може бути встановлений законом лише стосовно мовлення відповідною мовою національної меншини у належній пропорції, а також залежно від територіальної категорії мовлення й територіальної категорії каналу мовлення або багатоканальної мережі та з обов’язковою позначкою, що мовлення здійснюється відповідно до потреб тієї чи тієї національної меншини”.

Контроль та нагляд за дотриманням законодавства у сфері телерадіомовлення

Відповідно до статей 49 та 56 Закону питання захисту державної мови та захисту прав громадян України на отримання інформації державною мовою, а

також здійснення державного контролю за застосуванням державної мови відноситься до компетенції Уповноваженого із захисту державної мови.

Разом з тим, відповідно до статті 1 Закону України “Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення” та статті 7 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” нагляд за дотриманням законів України у сфері телерадіомовлення належить до компетенції Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення (далі – Національна рада), яка є єдиним органом державного регулювання діяльності у зазначеній сфері. На виконання своїх повноважень Національна рада здійснює моніторинг ефірів телерадіоорганізацій загальнонаціональної, регіональної та місцевої категорій мовлення щодо дотримання частки державної мови.

З метою захисту державної мови як невіддільного елементу конституційного ладу, забезпечення дотримання порядку її функціонування і застосування Уповноваженим із захисту державної мови та Національною радою 9 квітня 2021 р. було затверджено Порядок взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови та Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення (наказ Уповноваженого № 10-У, наказ Національної ради № 382).

Відповідно до цього Порядку у разі надходження до Уповноваженого скарги, звернення або виявлення за результатами моніторингу порушень, які стосуються вимог до телерадіоорганізацій щодо обов’язкового (мінімального) обсягу мовлення державною мовою, Уповноважений у найкоротші строки надсилає до Національної ради обґрунтоване звернення, що свідчить про наявність ознак порушень телерадіоорганізацією вимог законодавства, та/або копію акта, який складається за результатами моніторингу виконання законодавства про державну мову.

Національна рада враховує інформацію, яка міститься у зверненні Уповноваженого, при здійсненні моніторингу телерадіопрограм відповідної телерадіоорганізації та/або призначенні позапланової перевірки такого ліцензіата. За зверненням Уповноваженого Національна рада може надавати йому копію акта моніторингу телерадіопрограм та перевірки телерадіоорганізації у частині дотримання нею вимог обов’язкового (мінімального) обсягу мовлення державною мовою. У разі виявлення Національною радою порушення мовних квот вона повідомляє про це Уповноваженому та надсилає копії відповідного рішення.

Уповноважений надсилає висновки і рекомендації Національній раді щодо застосування української мови як державної у її діяльності. Також співпраця передбачає можливість утворення робочих груп для підготовки пропозицій щодо вдосконалення законодавства у частині застосування державної мови у сфері телерадіомовлення.

Державна мова у сфері радіомовлення

У 2021 році Секретаріатом було здійснено моніторинг ефірного мовлення 4-х телерадіоорганізацій (ТОВ «ТРО «Русское радио» – Україна», ТОВ «ТРК Столиця», ПрАТ «Наше радіо», ТОВ «ТРК «Шансон») на предмет дотримання вимог законодавства щодо мовлення державною мовою.

Під час проведення моніторингу було здійснено дослідження обсягу (частки) пісень державною мовою, які транслиювалися зазначеними вище телерадіоорганізаціями на території України за таким показником: обсяг (частка) пісень державною мовою загального обсягу (кількості) пісень 07 грудня 2021 року в проміжку часу між 07.00 та 14.00.

Під час аналізу відповідних аудіозаписів було встановлено загальну кількість пісень, кількість пісень державною мовою тривалістю понад 90 секунд, поширених в проміжку часу між 07:00 та 14:00 (щогодини та загалом).

Частка пісень державною мовою в загальному обсязі пісень, поширених відповідними радіостанціями в проміжку часу між 07.00 та 14.00 07 грудня 2021 року, перевищила 35%. А саме:

- ТОВ «ТРО «Русское радио» – Україна» – 41,2%;
- ПрАТ «Наше радіо» – 43,8%;
- ТОВ «ТРК «Шансон» – 49,3%;
- ТОВ «ТРК Столиця» – 46,8%.

Таким чином, за результатами моніторингу порушень вимог статті 24 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», частини другої статті 9 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» при поширенні пісень в ефірі відповідних радіостанцій не встановлено.

Разом з тим, слід зауважити, що частка пісень, поширених щогодини в проміжку часу 07.00 та 14.00, розподіляється нерівномірно. В ефірах радіомовників, стосовно яких здійснювався моніторинг, простежується тенденція трансляції найбільшої кількості пісень українською мовою в години, які не відносяться до прайм-тайму.

Моніторинг, який у 2021 році проводився Національною радою щодо 2 місцевих радіокомпаній на Харківщині, зафіксував у їхньому ефірі частку пісень українською мовою, що не відповідала вимогам законодавства⁵⁶. Зокрема, у ефірі радіостанції «Радио Класс» (телерадіоорганізація ТОВ ТРК «Арта плюс», м. Ізюм) зафіксовано частку пісень українською мовою упродовж доби у розмірі 34,88%, у тому числі у проміжку 07.00-14.00 – 28,26%, у проміжку 15.00-22.00 – 33,04%. У зв'язку з цим Національною радою було винесено попередження та накладено штраф на відповідну телерадіоорганізацію.

⁵⁶ <https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/REPORT-NC-2021.pdf>

Таким чином, можна констатувати, що більшість телерадіоорганізацій дотримуються вимог чинного законодавства стосовно частки пісень українською мовою у радіоэфірі, що, у свою чергу, позитивно впливає та стимулює появу якісного музичного продукту. Разом з тим, досі трапляються поодинокі випадки недотримання відповідної квоти з боку окремих телерадіоорганізацій, що свідчить про необхідність системного контролю за дотриманням норм законодавства з боку Національної ради як регулятора.

Державна мова у сфері телебачення

З метою з'ясування стану дотримання визначеного законодавством обсягу мовлення державною мовою Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови у 2021 році було здійснено 2 моніторинги (первинний у період з 17 по 23 травня та повторний з 1 по 11 листопада у проміжку часу з 18.00 по 22.00) ефірного мовлення 4 телерадіоорганізацій, а саме: ТОВ «Телерадіокомпанія «Студія 1+1» (телеканал 1+1), ПрАТ «Телеканал «Інтер» (телеканал «Інтер»), ТОВ «Телерадіокомпанія «Україна» (телеканал «Україна»), ТОВ «Міжнародна комерційна телерадіокомпанія (ICTV) (телеканал ICTV).

За результатами первинного моніторингу було виявлено такі порушення:

- в ефірі 3 з 4 телеканалів тривалість передач, фільмів, виконаних державною мовою, є меншою за встановлену законодавством мінімальну тривалість таких передач та/або фільмів (або їх частин) у загальному тижневому обсязі мовлення у розмірі 75%, а саме: у ефірі телеканалу “Україна” (ТОВ “Телерадіокомпанія “Україна”) – 69,9%, телеканалу 1+1 (ТОВ “Телерадіокомпанія “Студія 1+1”) – 70,9%, телеканалу “Інтер” (ПрАТ “Телеканал “Інтер”) – 72,9%;
- у ефірі 2 з 4 телеканалів – телеканал “Інтер” (ПрАТ “Телеканал “Інтер”) та ICTV (ТОВ “Міжнародна комерційна телерадіокомпанія (ICTV) – зафіксовано трансляцію реклами (у т.ч. анонсів передач, фільмів) із використанням іншої мови, ніж державна.

Повторний моніторинг знову зафіксував факти порушення законодавства у частині мінімальної тривалості передач та/або фільмів (або їх частин) у загальному тижневому обсязі мовлення, а саме: у ефірі телеканалу “Україна” (ТОВ “Телерадіокомпанія “Україна”) – 70%, телеканалу “Інтер” (ПрАТ “Телеканал “Інтер”) – 73%. Тож у порівнянні з результатами первинного моніторингу тривалість передач та фільмів державною мовою у загальному тижневому обсязі мовлення цих телерадіоорганізацій практично не змінилася.

Слід також зауважити, що відповідно до частини шостої статті 10 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” передача вважається виконаною державною мовою, якщо виступи (репліки) ведучих (дикторів) передачі, осіб,

які беруть участь у передачі, виконані, дубльовані, озвучені українською мовою, а передача, що транслюється в прямому ефірі, вважається виконаною державною мовою, якщо виступи (репліки) ведучих (дикторів) передачі виконані українською мовою. З огляду на це, більшість передач, які відповідно до законодавства вважаються виконаними державною мовою, фактично є двомовними (одночасно застосовуються російська та державна мови), через що фактична частка використання державної мови у загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій є значно нижчою за 75%. Приміром, фактична частка використання російської мови у передачі “Холостяк”⁵⁷ (телеканал СТБ (ТОВ “Телеканал СТБ”), яка формально вважається виконаною державною мовою, складає 99%; всі учасники передачі послуговуються російською мовою, і лише на початку ведучий говорить декілька слів державною мовою.

У свою чергу, Національна рада, провівши перевірку зазначених вище фактів, встановлених за результатами первинного моніторингу, не виявила порушень законодавства у діяльності відповідних телерадіоорганізацій⁵⁸. Це було пов’язано з тим, що у період до липня 2021 року для обрахунку частки україномовного контенту в ефірі телерадіоорганізацій Національна рада використовувала Методологічні роз’яснення моніторингу ефіру телерадіокомпаній щодо дотримання встановлених законом квот (версія 1.2) від лютого 2019 року, в яких у таблиці 1 зазначалося, що питання мови реклами не врегульовано, а тому щодо реклами Національна рада застосовує вимоги закону як для передачі. З огляду на це Національна рада враховувала тривалість реклами, яка за законодавством має транслюватися виключно державною мовою, у складі загальної обов’язкової (мінімальної) квоти передач та/або фільмів державною мовою у загальному тижневому обсязі мовлення.

Слід зауважити, що після звернень Уповноваженого із захисту державної мови, Національна рада розмістила на своєму вебсайті оновлені Методологічні роз’яснення у редакції від 13.07.2021, в яких скоригувала інформацію у таблиці 1, дослівно відтворивши там положення статті 32 Закону (мова реклами), а також зазначила у розділі 1 (Моніторинг ефірів радіостанцій щодо дотримання мовних квот), що рекламні ролики та анонси до мовної квоти не зараховуються⁵⁹. Натомість у таблиці 2 розділу 3 (Моніторинг ефірів телеканалів по дотриманню мовних квот) зазначено, що до категорії “передача” слід зараховувати всі змістовно завершені частини програми, у тому числі рекламу, анонси, хоча такий висновок не відповідає визначенню понять “передача”, “реклама” і “анонси передач” згідно із статтями 1, 53 та 55 Закону

⁵⁷ Покликання на запис передачі «Холостяк»: <https://www.youtube.com/watch?v=4scATYy8jL0>

⁵⁸ <https://www.nrada.gov.ua/kozhen-iz-27-zagalnonatsionalnyh-telekanaliv-zabezpechuye-v-efiri-ne-menshe-75-ukrayinskoyi-movy/>

⁵⁹ <https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/Metodologichni-rozysnennya-shhodo-kvot.pdf>

України “Про телебачення і радіомовлення” та статтями 1 та 13 Закону України “Про рекламу”.

Таким чином, можна констатувати, що у 2021 році низкою телерадіоорганізацій загальнонаціональної категорії мовлення порушувалися вимоги законодавства у частині мінімальної тривалості передач та/або фільмів (або їх частин) у загальному тижневому обсязі мовлення, а фактична частка використання державної мови у загальному тижневому обсязі мовлення усіх телерадіоорганізацій загальнонаціональної категорії мовлення є значно нижчою (майже на 7%), ніж та, яку за результатами своїх моніторингів оприлюднює Національна Рада з питань телебачення і радіомовлення.

Зазначене свідчить про необхідність подальшого удосконалення норм законодавства про телебачення і радіомовлення з урахуванням висновків Конституційного Суду України в частині уточнення поняття “передача, виконана державною мовою”. Національна Рада з питань телебачення і радіомовлення повинна забезпечити виконання норм Закону, у яких зазначено, що тривалість реклами та анонсів не повинна враховуватися при обрахунку мінімальної тривалості передач та/або фільмів (або їх частин) у загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій, та подальшого доопрацювання та удосконалення своїх відповідних методологічних роз’яснень.

Використання державної мови при поширенні та демонструванні фільмів у ефірі телерадіоорганізацій

Після набрання 16 липня 2021 року чинності норм частини шостої статті 23 Закону, якими визначено, що мовою поширення і демонстрування фільмів в Україні є державна мова, Секретаріатом Уповноваженого з метою з’ясування стану виконання законодавства щодо мови демонстрування фільмів в ефірі було здійснено 3 моніторинги (первинний у період з 16.07 по 17.07 у проміжку часу між 00.00 та 24.00 та 2 повторних) діяльності 28 телерадіоорганізацій загальнонаціональної категорії мовлення, які визначені у Додатку 2 до Плану розвитку національного телерадіоінформаційного простору, затвердженого рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 01.12.2010 № 1684 (у редакції рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 18.02.2015 № 212).

Результати первинного моніторингу засвідчили факти порушень вимог статті 23 Закону в частині демонстрування фільмів іншою мовою, ніж державна, в діяльності 6 з 28 телерадіоорганізацій, а саме: телеканал “Інтер” (ПрАТ “Телеканал “Інтер”) – 6 порушень (д/с «Слідство вели», т/с «Речдок. Особливий випадок», м/ф «Лисиця і заєць», х/ф «Гостя з майбутнього», х/ф «Шерлок Холмс і доктор Ватсон», т/с «Таїсія»); телеканал “Україна” (ТОВ

“Телерадіокомпанія “Україна”) – 5 порушень (х/ф «Помилковий лист», т/с «Німа», х/ф «Незабута», т/с «Втікачі», т/с «Дім Надії»); телеканал “Мега” (ТОВ “Телеканал “Мега”) – 2 порушення (т/с «Містична Україна», т/с «Секретні території»); телеканал ICTV (ТОВ «Міжнародна комерційна телерадіокомпанія» (ICTV) – 2 порушення (т/с «Таємні двері», т/с «На трьох»); телеканал НТН (ТОВ “Телестудія “Служба інформації”) – 1 порушення (т/с «СБУ. Спецоперація»); телеканал К1 (ТОВ “ТРО “Мульти Медіа Сервіс”) – 1 порушення (т/с «Штучки»).

Повторний моніторинг зазначених телерадіоорганізацій засвідчив факти порушень вимог статті 23 Закону в частині демонстрування фільмів іншою мовою, ніж державна, у діяльності 7 з 28 телерадіоорганізацій, а саме: Телеканал “Інтер” (ПрАТ “Телеканал “Інтер”) – 5 порушень (х/ф «Весняний призов», д/ф «1961. Таємниця кївського потопу»; т/с «Слідство вели... з Леонідом Каневським»; т/с «Речдок. Особливий випадок»; х/ф «Велика перерва»); телеканал “Україна” (ТОВ “ТРК “Україна”) – 2 порушення (т/с «Капітанша», т/с «Вікно життя»); телеканал СТБ (ТОВ “Телеканал СТБ”) – 2 порушення (т/с «Щаслива попри все»; т/с «Коли ми вдома»); телеканал “Мега” (ТОВ “Телеканал “Мега”) – 2 порушення (т/с «Речовий доказ»; т/с «Містична Україна. Оракули»); телеканал «ICTV» (ТОВ “Міжнародна комерційна телерадіокомпанія» (ICTV) – 1 порушення (т/с «Пес»); телеканал 1+1 (ТОВ ТРК «Студія «1+1») – 1 порушення (т/с «Папик»); телеканал 2+2 (ТОВ «РЄАЛ ІСТЕЙТ-ТВ» – 1 порушення (т/с «Ментівські війни. Харків-2»).

За результатами останнього моніторингу було зафіксовано факти порушень вимог статті 23 Закону в частині демонстрування фільмів іншою мовою, ніж державна, у діяльності 6 з 28 телерадіоорганізацій, а саме: телеканал “Україна” (ТОВ «Телерадіокомпанія «Україна») – 4 порушення (т/с «Місце під сонцем», т/с «Мить, вкрадена у щастя», т/с «Жити з Надією», х/ф «Чесна гра»); телеканал СТБ (ТОВ “Телеканал СТБ”) – 2 порушення (т/с «Опери за викликом 3», т/с «Козирне місце»); телеканал 2+2 (ТОВ «РЄАЛ ІСТЕЙТ-ТВ») – 2 порушення (т/с «Майор і магія»; т/с «Колір помсти»); телеканал «ICTV» (ТОВ “Міжнародна комерційна телерадіокомпанія» (ICTV) – 1 порушення (т/с «Пес»); телеканал “Інтер” (ПрАТ “Телеканал “Інтер”) – 2 порушення (т/с «Речдок. Велика справа», т/с «Жодного кроку назад 2. На лінії фронту...»); телеканал 1+1 (ТОВ «Телерадіокомпанія «Студія 1+1») – 1 порушення (т/с «Свати»).

Після встановлення фактів демонстрування фільмів в ефірі телерадіоорганізацій недержавною мовою Уповноважений звернувся до Державного агентства України з питань кіно щодо отримання копій державних посвідчень на право розповсюдження і демонстрування фільмів (прокатних посвідчень) на вказані вище стрічки. Після отримання таких копій та аналізу

зазначеної в них інформації було встановлено, що у прокатних посвідченнях частини фільмів, які демонструвалися телерадіоорганізаціями у ефірі іншою мовою, ніж державна, мовою розповсюдження таких фільмів вказано саме державну мову. А отже, такі випадки є, серед іншого, порушенням не лише вимог статті 23 Закону, але й Закону України “Про кінематографію” та статті 164⁷ Кодексу України про адміністративні правопорушення, відповідно до якої розповсюдження і демонстрування фільмів з порушенням умов, передбачених прокатним посвідченням, тягне за собою накладення адміністративного штрафу.

Варто також відзначити, що іноземні фільми (не російського та не радянського виробництва) демонструвалися в ефірі телерадіоорганізацій із звуковим рядом, дубльованим або озвученим державною мовою. Це свідчить про те, що фільми (у тому числі телесеріали або їх частини), які демонструвалися у ефірі мовою, відмінною від державної, є переважно продуктом власного виробництва телерадіоорганізацій або російського чи радянського виробництва.

Таким чином, можна констатувати, що виявлені за результатами моніторингу випадки демонстрування телерадіоорганізаціями в ефірі фільмів іншою мовою, ніж державна, мають не поодинокий, а системний характер. За результатами кожного з моніторингів Уповноважений невідкладно інформував відповідні телерадіоорганізації, але ними не було вжито необхідних та своєчасних заходів щодо усунення допущених порушень Закону. Причому Законом було передбачено 2-річний перехідний період до набрання чинності статтею 23, протягом якого телерадіоорганізації мали можливість для приведення своєї діяльності у частині мови демонстрування фільмів у відповідність до вимог цієї статті. Однак частина телерадіоорганізацій загальнонаціональної категорії мовлення (найбільш рейтингові) свідомо проігнорували вимоги Закону, мотивуючи це нібито “втратою аудиторії”. Зокрема, група «1+1 медіа» заявила, що транслюватиме фільми та серіали мовою оригіналу (тобто російською), а на українську переходитиме поступово, оскільки український дубляж нібито не до вподоби глядачам⁶⁰.

У зв’язку з тим, що, на думку Національної ради, контроль за дотриманням законодавства у частині мови демонстрування фільмів належить до компетенції Уповноваженого із захисту державної мови⁶¹, Національною радою необхідних заходів реагування на вищезазначені факти порушень законодавства не вживалося, хоча такі її повноваження щодо застосування до телерадіоорганізацій-порушників відповідних санкцій передбачені статтями 59, 70 та 72 Закону України “Про телебачення і радіомовлення”.

⁶⁰ Покликання: <https://detector.media/production/article/190438/2021-07-23-11-media-vyrishyla-translyuvaty-serialy-ta-filmy-movoyu-oryginalu-pislya-krytyky-ukrainskogo-dublyazhu-svativ/>

⁶¹ Покликання: <https://www.nrada.gov.ua/shho-pokazav-tyzhden-z-pochatku-diyi-novyh-norm-zakonu-pro-movu/>

Разом з тим, повноваження Уповноваженого із захисту державної мови чітко регламентовані Законом та станом на 2021 рік не передбачали застосування до відповідних телерадіоорганізацій-порушників або їх посадових осіб будь-яких санкцій. Тому за результатами відповідного моніторингу та здійснених заходів державного контролю Уповноважений звернувся до Ради національної безпеки і оборони України з приводу систематичного та умисного невиконання вимог Закону з боку окремих телерадіоорганізацій, що, з урахуванням висновків Конституційного Суду України, становить загрозу національній безпеці України.

5.10. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ КНИГОВИДАННЯ, КНИГОРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТА ДРУКОВАНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Норми Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» впроваджуються поступово, надаючи змогу суб'єктам різних сфер суспільного життя привести свою діяльність у відповідність до його вимог. Це стосується сфери книговидання і книгорозповсюдження, а також сфери друкованих засобів інформації, де застосування української мови як державної збільшується поступово протягом 2021 та 2022 років.

Державна мова у сфері книговидання, книгорозповсюдження

З 16 липня 2021 року набула чинності стаття 26 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яка регулює сферу книговидання і книгорозповсюдження. Законом передбачено, що видавці зобов'язані видавати державною мовою не менше 50 відсотків усіх виданих ними впродовж відповідного календарного року назв книжкових видань.

За даними Книжкової палати України імені Івана Федорова, у 2021 році українською мовою видано 16206 одиниць книг і брошур тиражем 39925,7 тис. примірників, що становить 77% загальної кількості назв (у попередньому році - 78%) і 89% загального тиражу (показник попереднього року становив 87%)⁶². Крім книг до загальної статистики також входять брошури, методичні та навчальні матеріали, інша друкована продукція. Тобто, порівняно з 2020 роком суттєвих статистичних змін не відбулося, а кількісні показники видань книг та брошур державною мовою свідчать про дотримання вимог частини першої статті 26 Закону.

Частка книжок державною мовою, наявних у продажу в кожній книгарні або іншому закладі, що здійснює книгорозповсюдження, має становити не менше 50 відсотків. Ця вимога поширюється на всі книгарні та інші заклади, що здійснюють книгорозповсюдження, крім тих, що розповсюджують книжкові видання виключно офіційними мовами Європейського Союзу, державною мовою та/або словників та розмовників з іноземних мов, підручників з вивчення іноземних мов, а також спеціалізовані книгарні, створені для реалізації прав корінних народів, національних меншин України.

У межах виїзних моніторингів до таких міст, як Київ, Харків, Одеса та Дніпро, на дотримання вимог Закону в частині книгорозповсюдження перевірки підлягала діяльність 11 книгарень. За результатами візуального огляду зафіксовано, що частка книжкових видань державною мовою в загальній кількості назв книжкових видань, наявних у продажу у трьох книгарнях,

⁶² Покликання: http://www.ukrbook.net/statistika_.html#neperiod

становить менше 50 відсотків. Порухення були зафіксовані у місті Дніпрі (одна книгарня) та місті Одесі (дві книгарні).

Також за результатами моніторингу у книгарні «Большой Бук» помічено, що частка назв видань державною мовою на головній вітрині у книгарні становить менше 10%. Зазначене не є порушенням норм Закону, проте надання переваги на головній вітрині книгам, виданим недержавною мовою, негативно впливає на популяризацію українськомовної літератури та вітчизняних авторів, видань іншими мовами, визначеними законом.

Натомість у місті Дніпро помічені певні позитивні тенденції. Під час моніторингу у Книгарні «Є» зафіксовано наявність окремого стенду з написом «Іноземна література», де представлені книги, які виконані англійською та російською мовами. А частка назв видань державною мовою на головній вітрині у книгарні «Книголенд» становить близько 90%. Наявність окремого стенду, де відокремлено книги недержавною мовою, у книгарні «Є» та популяризація україномовних видань на головній вітрині книгарні «Книголенд» підтримують українськомовну книгу у сфері книговидавання та книгорозповсюдження, сприяють функціонуванню української мови як державної та виконанню норм Закону.

Варто зауважити, що ситуація із книгорозповсюдженням суттєво відрізняється в різних регіонах країни, в окремих з них порушення мають тотальний характер. Серед таких факторів – критично низька кількість книгарень або місць продажу літератури, місцевих друкарень, інших поліграфічних установ, недостатня популяризація культури читання, неефективна регіональна культурна політика, відсутність взаємодії з закладами вищої освіти, у тому числі освіти дорослих тощо.

У цьому контексті доречною є низка ініціатив, які були підтримані Уповноваженим у 2021 році і які стосувалися надання сприяння розвитку сфери книговидавання, закладів, які здійснюють розповсюдження книжкової продукції, та культури читання серед громадян в цілому.

Серед них – презентована в березні 2021 року Міністерством культури та інформаційної політики України та Українським інститутом книги Стратегія розвитку читання на 2021-2025 роки «Читання як життєва стратегія», метою якої є не просто розвиток інтересу до книги, а докорінні зміни у підході до суті читання, які мають сприяти свідомому наданню переваги читанню як способу проведення дозвілля та саморозвитку. Стратегія, серед іншого, передбачає впровадження навчальних програм на користь читання, розвитку критичного мислення та креативності, впровадження стипендіальних та грантових програм на написання творів та видання книжок, а також поповнення бібліотечних фондів. Крім того, планується видання сертифікатів на безкоштовне отримання книг.

Іншим потужним інструментом стимулювання та розвитку українського книжкового ринку, який є важливим фактором гуманітарного розвитку та національної безпеки, став розроблений у 2021 році та прийнятий за основу 25 січня 2022 року проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку українського книговидавництва і книгорозповсюдження».

Як зазначається у висновку Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики, законопроект передбачає чіткі механізми забезпечення зростання мережі книгарень, накладів та асортименту книг, стимулювання читання книг українською мовою, а також значне зменшення руйнівного впливу держави-агресора на український книжковий ринок. Зокрема, пропонується суб'єктам видавничої справи, які відповідають визначеним вимогам, надати гарантоване право на державну субсидію для відшкодування кваліфікаційних витрат на оренду приміщення.

Також пропонується передбачити надання громадянам України натуральної допомоги у вигляді сертифіката на придбання книг. Такий сертифікат надаватиметься при отриманні свідоцтва про народження, а також при отриманні громадянством України, який досяг 14-річного віку, паспорта громадянина України. Сертифікат зможе бути використаний виключно для придбання книжкових видань державною мовою у розповсюдjuвача видавничої продукції, що відповідає встановленим законопроектом вимогам.

Уповноважений із захисту державної мови підтримав ухвалення законопроекту і зауважив, що запропоновані у ньому механізми підтримки суб'єктів видавничої справи сприятимуть як зростанню українського книжкового ринку загалом, так і розвитку культури читання громадянами України книг українською мовою, що, у свою чергу, сприятиме як розширенню застосування державної мови у відповідній сфері, так і підвищенню рівня володіння державною мовою громадянами України.

Державна мова у сфері друкованих засобів масової інформації

16 січня 2022 року для друкованих ЗМІ загальнодержавної і регіональної сфер розповсюдження набула чинності стаття 25 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», якою передбачено, що друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою. З 16 липня 2024 року зазначена норма набуде чинності для друкованих ЗМІ місцевої сфери розповсюдження.

При цьому друковані засоби масової інформації можуть видаватися іншими, ніж державна, мовами за умови, що одночасно з відповідним тиражем видання іноземною мовою тираж цього видання також видається державною мовою.

Попри те, що у 2021 році згадані норми Закону ще не набули чинності, Секретаріатом був здійснений моніторинг друкованої продукції у 20 точках продажу у різних районах Києва, що засвідчив вкрай негативну тенденцію. Проаналізовано асортимент 8 кіосків «Преса» та 12 розкладок на станціях метро, в супермаркетах та інших публічних місцях. Серед представлених 1840 одиниць продажу лише 197 були державною мовою, що становить 11% від загальної кількості. Решта представлених одиниць (1 643) видані російською мовою, що становить 89% від загальної кількості.

У продажу переважали журнали та газети: журнали за тематикою – дача і город, кулінарія, мода, дитячі журнали, рукоділля, розважальні; газети – новини, реклама, телепрограми, здоровий спосіб життя. Переважну більшість українськомовних видань складала видання для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (розмальовки, початкова математика тощо).

Відповідно до даних Книжкової палати України з-поміж загальноукраїнських і регіональних видань, які у 2021 році виходили недержавною мовою і не мали українськомовної версії, було 217 газет та 107 найменувань журналів.

У зв'язку із цим була розпочата інформаційно-роз'яснювальна кампанія щодо прийдешніх законодавчих змін у сфері друкованих засобів інформації та скеровані листи до засновників усіх медіа, що, за даними Книжкової палати, виходили лише російською мовою, та окремо до керівників найбільших видань щодо необхідності неухильного дотримання вимог Закону з 16 січня 2022 року.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що імплементація норм Закону у сфері книговидання та книгорозповсюдження відзначається певними позитивними моментами. Зокрема, відповідно до статистичних даних, вступ у дію квот щодо друку книг українською мовою не стало проблемою для більшості видавництв і значно перевищує 50%. Натомість спостерігається порушення вимог Закону з боку деяких книгорозповсюджувачів, що потребує пошуку дієвих нормативно-правових механізмів контролю за їх діяльністю, а також розширення інструментів, які б стимулювали книгарні до закупівлі та поширення творів українською мовою. Це стосується і сфери друкованих засобів інформації, де зміни набули чинності з січня 2022 року.

5.11. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ОБСЛУГОВУВАННЯ СПОЖИВАЧІВ

16 січня 2021 року в житті нашої країни відбулася надзвичайно важлива подія. Цього дня набрали чинності вимоги статті 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яка встановлює обов'язкове використання української мови у сфері обслуговування споживачів. Держава вперше на законодавчому рівні гарантувала своїм громадянам право на отримання інформації, товарів і послуг на всій території України українською мовою. Цей етап реалізації вимог Закону є одним з найбільш важливих, оскільки стосується всіх без винятку громадян і впливає на роботу представників різних галузей та сфер суспільного життя – починаючи від побутового обслуговування у крамниці і закінчуючи послугами, які надаються органами місцевого самоврядування та органами державної влади.

Правове регулювання використання державної мови у сфері обслуговування споживачів

Частина перша статті 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначає, що мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова. Суб'єкти господарювання всіх форм власності, фізичні особи-підприємці здійснюють обслуговування та надають інформацію про свої товари, роботи чи послуги державною мовою, зокрема це стосується і тих, хто здійснюють свою діяльність через інтернет-магазини чи інтернет-каталоги (частина друга статті 30 Закону). Тобто українською мовою мають бути виконані меню закладів харчування, вхідні чи проїзні квитки, платіжні документи (чеки), документація, яка має технічні характеристики чи інструкцію з використання товару, інформація про товар на цінниках тощо.

Згідно з частинами третьою, п'ятою та шостою статті 30 Закону така інформація може дублюватися іншими мовами, а на прохання клієнта його персональне обслуговування може здійснюватися також іншою мовою, прийнятною для сторін.

В інформації про вироби (товари), роботи чи послуги, поданій державною мовою, допускається використання слів, скорочень, аббревіатур та позначень англійською мовою та/або з використанням літер латинського та/або грецького алфавітів (абзац другий частина сьома статті 30 Закону).

Відповідно до частини восьмої статті 30 Закону обсяг інформації про товари та послуги державною мовою не може бути меншим за обов'язковий обсяг інформації згідно з вимогами, встановленими Законом України "Про захист прав споживачів".

Зі вступом у дію з 16 січня 2021 р. статті 30 Закону Уповноважений отримав можливість застосування до порушника-суб'єкта господарювання, що провадить господарську діяльність на території України, відповідних санкцій. У разі виявлення порушення вимог Закону в межах здійснення заходів державного контролю Уповноважений в обов'язковому порядку оголошує суб'єкту господарювання попередження з вимогою усунути порушення в тридцятиденний термін. Якщо суб'єкт господарювання здійснює повторне протягом року порушення вимог статті 30 Закону, то Уповноважений до такого суб'єкта застосовує санкції у вигляді накладання штрафу.

Застосування державної мови у сфері обслуговування споживачів також регламентується нормами окремих актів законодавства: Законами України «Про захист прав споживачів», «Про звернення громадян», «Про інформацію» тощо.

Імплементация вимог закону щодо застосування державної мови у сфері обслуговування споживачів

Згідно з перехідними положеннями норми у сфері обслуговування набирали чинності через два роки після прийняття Закону, що дозволяло суб'єктам господарювання мати достатньо часу для приведення своєї діяльності у відповідність до вимог мовного законодавства. На жаль, в умовах відсутності Державної програми сприяння опануванню української мови, передбаченої Законом, яка мала створити додаткові позитивні стимули та можливості для вивчення, застосування, популяризації та заохочення до використання української мови, було розпочато кампанію з дискредитації процесу втілення норм у життя, поширення нарративу про «насилницьку українізацію» та посилення суспільної напруги, що підтримувалась з боку проросійських політичних сил.

Впровадження відповідних положень мовного закону в життя та їх чітке виконання залежали від поінформованості людей (особливо суб'єктів господарювання), що спонукало Уповноваженого та Секретаріат до організації та проведення широкої роз'яснювальної кампанії щодо їх суті та правового механізму застосування, зокрема щодо відповідальності за їх порушення.

Спільно з громадськістю, зокрема з ГО «Український світ», були виготовлені відео- та радіоролики за участю провідних вітчизняних акторів та музикантів (Ірма Вітомська, Ахтем Сеітаблаєв, Іван Леньо, Юрій Дяк), рекламні банери для лайтбоксів щодо переходу сфери обслуговування з 16 січня 2021 року. Ролики транслювалися на телеканалах «Еспресо-TV», «ICTV», «Прямий», «UA: ПЕРШИЙ», Суспільному радіо, радіостанції «Країна ФМ» тощо, розміщені на сайтах органів державної влади та місцевого самоврядування, а також у громадському транспорті, зокрема в столичному

метро. Технічна та інформаційна підтримка була надана загальнонаціональним українським телеканалом Еспресо-TV та компанією «Євромедіа».

Тема набрання чинності з 16 січня 2021 року норми Закону щодо обслуговування споживачів українською мовою широко висвітлювалася в різних телевізійних програмах та ефірах радіостанцій, поширювалася та обговорювалася на сторінках соціальних мереж. Уповноваженим та його представниками було надано низку інтерв'ю засобам масової інформації, а також рекомендацій стосовно того, яким чином працівники сфери обслуговування можуть навчитися відповідати українською клієнтам або ж як клієнт може поскаржитися Уповноваженому на відмову обслуговувати його державною мовою.

Проведена, спільно з партнерами, широка роз'яснювальна та інформаційна кампанія стосовно прав і обов'язків у сфері послуг, яка була спрямована на підвищення обізнаності суспільства, сприяла:

- зростанню активності громадян, що відобразилось у їх принциповій позиції щодо захисту своїх прав і, як наслідок, у великій кількості звернень на адресу Уповноваженого стосовно порушень вимог статті 30 Закону;
- високому відсотку усунених порушень у сфері обслуговування від загальної кількості встановлених;
- позитивним зрушенням щодо функціонування державної мови у сфері обслуговування загалом, що, зокрема, підтверджується результатами соціологічних досліджень.

Так, у 2021 році на адресу Уповноваженого надійшло 1902 звернення стосовно порушень, пов'язаних зі сферою обслуговування, що є найбільшою кількістю повідомлень з-поміж інших сфер суспільного життя і становить 53% від загальної кількості повідомлень.

Очевидно, що така кількість звернень пояснюється й тим, що сфера обслуговування стосується всіх громадян незалежно від їх віку та статусу, оскільки всі отримують послуги різного характеру, користуючись громадським транспортом, відвідуючи магазини, заклади харчування, різноманітні освітні, житлово-комунальні, медичні, культурні, муніципальні та державні установи. Тож казати про критичний стан справ у цій сфері, ґрунтуючись суто на статистичних даних повідомлень про порушення у сфері обслуговування на фоні інших, не доводиться. Значна кількість звернень, перш за все, є ознакою реального втілення норми у життя, засвідчує її актуальність та прагнення громадян до захисту своїх прав на обслуговування, отримання інформації про послуги та товари українською мовою.

Також, на наш погляд, успішність імплементації статті 30 Закону засвідчують дослідження соціологічних агенцій. Так, за результатами

загальнонаціонального опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 29 липня по 4 серпня 2021 року в усіх регіонах України, за винятком Автономної Республіки Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей⁶³, 59% українців відзначають, що, за їхніми спостереженнями, за останні пів року використання української мови у сфері обслуговування та торгівлі стало більше (26% сказали, що трохи більше, а 33% – що суттєво більше). Збільшення частоти використання державної мови помітили в усіх регіонах. При цьому на Сході найчастіше (44%) говорили, що використання української суттєво зросло (і ще 20% зауважували, що збільшилося трохи).

Структура зафіксованих у 2021 році порушень Закону у сфері обслуговування споживачів

Як зазначалося вище, за попередній рік на адресу Уповноваженого надійшло 1902 звернення громадян стосовно порушення їх прав на обслуговування, отримання інформації про послуги та товари державною мовою. З них 1044 повідомлення (55%) стосувалися відсутності інформації українською мовою на вебсайтах та сторінках в соціальних мережах, зокрема на сайтах інтернет-магазинів, інтернет-каталогів, інших інтернет-представництв суб'єктів господарювання, через які здійснюється обслуговування споживачів, а 858 повідомлень (45%) – фактів порушень прав громадян безпосередньо під час обслуговування.

Очікувано, що найбільша кількість звернень (647) зафіксована саме в січні 2021 року, коли набрали чинності вимоги Закону у сфері обслуговування. Лідером щодо кількості повідомлень про порушення прав на отримання послуг державною мовою стали: м. Київ – 245, Харківська – 88, Дніпропетровська – 44, Одеська – 37, Запорізька – 41 області.

Аналіз стану виконання законодавства про державну мову у сфері обслуговування здійснювався також шляхом моніторингу інтернет-сторінок суб'єктів господарювання у різних галузях. За результатами моніторингу було встановлено 432 порушення вимог законодавства щодо надання інформації про товари та послуги державною мовою. Після проведення роботи зі встановлення суб'єктів господарювання, надсилання на їх адреси звернень та роз'яснень Уповноваженого було виправлено 238 порушень. Тобто частка усунених порушень із загальної кількості виявлених за результатами моніторингу виконання законодавства про державну мову складає 55,1%.

⁶³ Покликання: https://dif.org.ua/article/den-ukrainskoi-pisemnosti-ta-movi-2021-chi-stae-derzhavnoi-movi-bilshe-u-publichnomu-prostori_?fbclid=IwAR2fNz4-uTYIavd8aZbHHiJSCpU-rv6VZVz-Md7O0fOOIznoi9Kfav9RC6k

Особливості застосування вимог статті 30 Закону в діяльності суб'єктів господарювання, які здійснюють обслуговування споживачів через свої інтернет-представництва, детально розглянуто в розділі “Державна мова у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та вебсайтів”. На початковому етапі впровадження норми щодо обов'язкового застосування державної мови при обслуговуванні споживачів через інтернет виникла необхідність проведення системної роз'яснювальної роботи у зв'язку із тим, що значна частина суб'єктів господарювання не поспішали її виконувати, посилаючись на те, що стаття 27 Закону, яка регулює мову інтернет-представництв, набирає чинності пізніше – з 16 липня 2022 року.

Але великі інтернет-магазини та маркет-плейси, зокрема “Rozetka”, “Prom.ua”, “Цитрус”, “MakeUp”, “Сільпо”, вчасно створили версії своїх інтернет-ресурсів державною мовою. Однак ці версії спочатку містили не всю інформацію про товари та послуги, яка була доступна на інших мовних версіях, а суб'єкти господарювання, які на партнерських умовах подавали на відповідних інтернет-ресурсах свою інформацію, не завжди дотримувалися норм Закону. Завдяки зверненням громадян та заходам реагування з боку Уповноваженого ці недоліки протягом року в основному було усунуто.

Велика кількість інтернет-магазинів виправили порушення статті 30 одразу після першого звернення Уповноваженого з роз'ясненням законодавства. Наприклад, ТОВ «МІНОКС», що є власником бренду “Minox” з виробництва косметичних засобів (лікувальна косметика) на лист Уповноваженого у найкоротший термін створило сайт українською мовою (<https://minox.ua>). Але окремі компанії зробили це лише після листів з роз'ясненням, інформування про проведення Уповноваженим заходів державного контролю, складання акта та оголошення попередження з вимогою усунути порушення протягом 30 днів. Прикладом такого реагування може бути ТОВ «Суперділ», який є власником сайту “Покупон” (<https://pokupon.ua>).

Конструктивна взаємодія протягом 2021 року відбувалася з великими мережами та компаніями офлайн-торгівлі, які, дбаючи про свою репутацію, намагаються здійснювати свою діяльність відповідно до норм чинного законодавства, зокрема мовного. Відповідно до потреб організації за власний кошт організовувалися навчання з вивчення української мови для персоналу та проводилися заняття на предмет підвищення рівня їх володіння державною мовою. Зауважимо, що задля виконання своїх посадових обов'язків для переважної більшості працівників сфери обслуговування достатньо володіти набором стандартних коротких фраз, які не виходять за межі базового володіння державною мовою.

Загалом, у випадку порушення з боку співробітника прав споживача на отримання товарів, послуг та інформації українською мовою, суб'єкти

господарювання йшли на контакт та позитивно реагували на звернення Уповноваженого – у короткі терміни вживали заходів щодо усунення порушень та шукали варіанти попередження порушення норм Закону.

Наприклад, до Уповноваженого протягом 2021 року з різних регіонів України надійшло 23 звернення щодо порушень під час обслуговування споживачів касирами мережі супермаркетів “АТБ” (6 – м. Київ, 4 – м. Харків, 3 – м. Дніпро, 2 – м. Запоріжжя, 2 – м. Дніпрорудне, 2 – м. Львів, 1 – м. Ніжин, 1 – м. Лубни, 1 – с. Коблеве). Керівництво ТОВ «АТБ-МАРКЕТ» оперативно реагувало на звернення Уповноваженого, з'ясовувало обставини, вживало заходів для посилення контролю за дотриманням норм статті 30 Закону. Зокрема, вийшло розпорядження № 23513-СУР, в якому персонал кожного магазину зобов'язали використовувати українську мову при спілкуванні між керівниками та підлеглими, між співробітниками, а також при обслуговуванні споживачів. Будь-яка документація, яка стосується діяльності магазину (кадрові документи, ділова переписка та ін.), має оформлюватися виключно державною мовою.

Під час виїзних моніторингів до таких міст, як Київ, Харків, Дніпро та Одеса, перевірці підлягала діяльність 83 суб'єктів господарювання у сфері послуг (заклади харчування та магазини, що реалізують різні види продукції на центральній вулиці міста). За результатами моніторингу порушення встановлено у діяльності 34 суб'єктів, що складає 41%. Найбільший відсоток порушень зафіксовано у Харкові – 60%, а найнижчий у Києві – 10%. В містах Одеса та Дніпро цей показник становить 40% та 52% відповідно.

Як бачимо, за результатами виїзного моніторингу, в Києві зафіксовано відносно невелика кількість порушень у порівнянні з іншими містами. Серед іншого, це може бути пов'язано з тим, що перевірка суб'єктів господарювання в межах виїзного моніторингу у зв'язку з обмеженим часовим та людським ресурсом здійснювалася на центральній вулиці міста, де рівень дотримання норм закону може бути вищим, зокрема через розміщення там магазинів та закладів харчування великих мереж, які переважно намагаються дотримуватися норм закону, а також через більший рівень контролю в цій частині міста у зв'язку з присутністю поруч великої кількості державних та муніципальних установ.

Порушення стосувалися переважно частини першої статті 30 Закону, відповідно до якої мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова і складає 49% від загальної кількості виявлених випадків недотримання вимог Закону. Найбільша кількість порушень цієї статті зафіксована у суб'єктів господарювання з міста Харкова. 21% – стосується частини другої статті 30 Закону, відповідно до якої підприємства, установи та організації всіх форм власності, фізичні особи-підприємці, інші суб'єкти господарювання, що

обслуговують споживачів, надають інформацію про товари (послуги) державною мовою (найбільша кількість порушень у місті Дніпрі). Також зафіксовані випадки порушення частини першої статті 28 Закону, відповідно до якої інформація для загального ознайомлення подається державною мовою (28%). За кількістю виявлених порушень цієї статті лідирує місто Дніпро. 2% припадає на порушення інших норм Закону.

З 34 суб'єктів, що порушили норми Закону, 15 – це заклади харчування, а 19 – магазини, які реалізують різні види товарів.

За результатами проведення у 2021 році заходів державного контролю було встановлено 42 порушення статті 30 Закону. У випадках, коли порушення не були усунуті до завершення державного контролю, Уповноваженим були застосовані санкції (попередження). Протягом року було оголошено 35 попереджень, внаслідок чого суб'єкти господарювання у тридцятиденний строк усували порушення вимог Закону.

Так, наприклад, за результатами проведення заходів державного контролю за застосуванням державної мови у діяльності ТОВ «Ашан Україна Гіпермаркет» встановлено факт порушення частини другої статті 30 Закону (продаж добрива для рослин у супермаркеті «Ашан» (м. Львів) без відповідного маркування товару державною мовою), про що суб'єкт господарювання був повідомлений. У відповідь ТОВ «Ашан Україна Гіпермаркет» повідомило, що товар, який розповсюджувався в мережі магазину з порушенням вимог частини другої статті 30 Закону, знятий з продажу до усунення недоліків, а до працівників була донесена інформація щодо необхідності дотримання законодавства про державну мову у сфері обслуговування споживачів.

Також позитивною була реакція на заходи державного контролю і у виробника добрив (ФОП Піддубний К.С.). У відповідь на попередження Уповноваженого виробник повідомив про усунення порушення, а саме забезпечення вищезазначеного товару наліпками, виконаними державною мовою. Також у відповіді зауважено, що випуск нової партії товару здійснюється згідно з вимогою Закону: вся інформація на етикетках викладається державною мовою, а в позначенні торговельної марки використовуються літери латинського алфавіту.

Загалом аналіз звернень громадян, які надходили до Уповноваженого протягом 2021 року, результати моніторингів та заходів державного контролю засвідчили, що випадки порушення прав громадян на обслуговування та отримання інформації про товари і послуги державною мовою стосувалися:

- здійснення обслуговування та надання інформації про товари (послуги) через інтернет-магазини іншою мовою, ніж державна;
- здійснення обслуговування мовою, відмінною від державної, зокрема у закладах харчування та торгівлі, що реалізують різні види товарів;

- надання інформації про товари, роботи чи послуги недержавною мовою та складання супровідних документів до товарів та послуг (накладних, квитанцій, чеків тощо) іншою мовою, ніж державна.

Велика кількість звернень, що стосується надання інформації про товари і послуги мовою, відмінною від державної, через інтернет-магазини, пов'язана, в першу чергу, з карантинними обмеженнями, що діяли на території України через епідемію. У зв'язку з цим безпосереднє відвідування магазинів та закладів харчування було обмеженим, і більшість громадян замовляли товари та послуги онлайн через інтернет-магазини.

Варто зауважити, що ефективність опрацювання та відповідного реагування на звернення щодо порушень мовного законодавства значною мірою залежить від повноти інформації, яку зазначає заявник у повідомленні. На жаль, частина звернень, які надійшли на адресу Уповноваженого у 2021 році, не містили відомості про:

- суб'єкта господарювання, що надавав послуги з порушенням норм мовного законодавства (найменування, організаційно-правова форма, код ЄДРПОУ для юридичної особи);
- особу, яка відмовилася обслуговувати державною мовою, дату та час, додаткові обставини;
- підтвердження викладених фактів порушення прав громадян на отримання державною мовою інформації та послуг (документи, фото, відео тощо).

Разом з тим, навіть попри відсутність важливої інформації, у випадку зазначення електронної або поштової адреси у зверненні, на вказану адресу скеровувався лист з інформацією про норми законодавства щодо застосування державної мови у діяльності суб'єктів господарювання та вимогою вжити невідкладних заходів для забезпечення їх виконання. Реакція на такі листи переважно була позитивною, що підтверджується фактами приведення суб'єктами господарювання своєї діяльності у відповідність до вимог Закону. Саме високий відсоток виправлення порушень за результати інформування з боку Уповноваженого є причиною здійснення відносно невеликої кількості заходів державного контролю за дотриманням норм Закону порівняно з кількістю звернень громадян.

Результати проведеної роботи та аналізу сфери загалом вказують на готовність та прагнення суспільства до збільшення застосування української мови при отриманні та наданні послуг. На підтвердження цього говорять як кількість звернень громадян, так і позитивна зворотна реакція з боку суб'єктів господарювання, у діяльності яких фіксуються порушення. Проведення заходів державного контролю у сфері обслуговування є радше виняток, ніж правило. У

більшості випадків суб'єкти господарювання одразу реагують на зауваження та роз'яснення щодо вимог Закону, приводячи свою діяльність у відповідність до його положень.

Однак, попри позитивні зрушення, які були зафіксовані соціологічними дослідженням у сфері обслуговування та які підтверджуються високим рівнем усунення порушень за результатами розгляду звернень громадян та проведення заходів державного контролю, є, ще над чим працювати. Ця сфера є надзвичайно об'ємною, залежить від активності громадян, які готові захищати свої права, свідомості суб'єктів господарювання у питанні дотримання вимог Закону, зокрема, представників малого та середнього бізнесу, приватних підприємців, а також ефективності юридичних інструментів, що можуть бути застосовані Уповноваженим із захисту державної мови, іншими державними органами для попередження, фіксації та реагування на порушення вимог Закону про обслуговування громадян.

Пропозиції щодо удосконалення нормативно-правових інструментів захисту прав громадян на обслуговування державною мовою подано в розділі «Висновки та рекомендації».

5.12. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ РЕКЛАМИ ТА ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ОЗНАЙОМЛЕННЯ

Визначення засад рекламної діяльності в Україні та регулювання відносин, що виникають у процесі виробництва, розповсюдження та споживання реклами, здійснюється відповідно до Закону України «Про рекламу». Цим Законом, серед іншого, визначається поняття «реклама» та встановлюються випадки, коли інформація, яка розповсюджується про суб'єктів господарювання та інших осіб або продукцію, яка ними виробляється, не є рекламою.

Отже, законодавчо розділяються поняття «реклама» та «інформація для загального ознайомлення», де реклама – це те, що покликано спонукати та заохотити споживача придбати певну продукцію (товари, роботи чи послуги) у певного виробника (постачальника). Натомість інформація для загального ознайомлення призначена для того, аби сповістити не лише споживачів, але й будь-яких інших осіб про місцезнаходження, найменування, режим роботи, види діяльності конкретного суб'єкта.

Правове регулювання використання державної мови у сфері реклами

Правове регулювання використання державної мови у сфері реклами здійснюється на підставі статті 32 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», якою визначено, що мовою реклами, включаючи рекламу на телебаченні і радіо, є державна мова. Ці вимоги поширюються на всі визначені Законом України «Про рекламу» види реклами, незалежно від способу її розміщення та змісту: внутрішню, зовнішню, рекламу на транспорті, політичну, соціальну рекламу тощо.

Поряд з тим цією ж статтею Закону визначено низку особливостей щодо мови реклами, яка розміщується у друкованих засобах масової інформації та розповсюджується телерадіоорганізаціями закордонного мовлення. Зокрема, у друкованих ЗМІ, що видаються однією з офіційних мов Європейського Союзу, допускається розміщення реклами тією мовою, якою видається такий друкований засіб масової інформації. Телерадіоорганізації закордонного мовлення або ті, які здійснюють мовлення офіційними мовами Європейського Союзу, можуть розповсюджувати рекламу поряд із державною мовою також офіційними мовами ЄС.

Статтею 32 Закону також передбачено, що особливості використання в рекламі кримськотатарської мови, інших мов корінних народів, національних меншин України мають визначатися спеціальним законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України. Про необхідність підготовки такого закону зазначалося у Річному звіті

Уповноваженого із захисту державної мови про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2020 році. 1 липня 2021 року було ухвалено Закон України «Про корінні народи», водночас закон про реалізацію прав національних меншин наразі не прийнятий.

Необхідно також окремо звернути увагу на порядок використання державної мови у рекламі об'єктів права інтелектуальної власності та торговельних марок. Статтею 42 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначено, що торговельні марки (знаки для товарів і послуг) використовуються у тому вигляді, в якому їм надана правова охорона. Також, згідно з частиною другою статті 6 Закону України «Про рекламу», об'єкти права інтелектуальної власності у рекламі подаються мовою, якою їм наданий правовий захист відповідно до законодавства про охорону прав інтелектуальної власності.

Крім того, Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України в 2021 році дав роз'яснення про те, що недотримання рекламодавцем вимог щодо мови реклами є водночас недотриманням з його боку вимог, встановлених Законом України «Про рекламу» щодо змісту реклами.

Порушення вимог законодавства щодо мови реклами

Якщо говорити безпосередньо про рекламу в законодавчому її розумінні, то цьому питанню у зверненнях громадян, а також у відкритих джерелах мережі інтернет приділялося менше уваги порівняно з питанням розміщення інформації для загального ознайомлення.

Як і в попередньому звітному періоді, у повідомленнях громадян основна увага зверталася на порушення норм законодавства при розміщенні зовнішньої реклами, розповсюдженні реклами недержавною мовою у мережі Інтернет. До того ж Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення поінформовано Уповноваженого про порушення вимог законодавства щодо мови реклами, яка розповсюджувалася телерадіоорганізаціями як регіональної, так і загальнонаціональної категорії мовлення.

Зі свого боку, з метою запобігання порушенням норм законодавства про державну мову при виготовленні, розміщенні та розповсюдженні реклами Уповноважений звернувся до операторів та їх клієнтів, зокрема до Всеукраїнської рекламної коаліції, Асоціації операторів зовнішньої реклами, Бюро інтерактивної реклами, Індустріального комітету зовнішньої реклами та інших, з проханням забезпечити дотримання норм законодавства в сфері реклами та інформації для загального ознайомлення, а також поширити серед учасників організацій надану Уповноваженим інформацію.

Як приклад наведемо такі випадки порушення вимог Закону у сфері мови реклами:

1. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення здійснила планову виїзну перевірку ТОВ «НАШ 365» у м. Києві. Під час перевірки встановлено порушення частин першої та третьої статті 32 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», оскільки трансляція реклами щодо діяльності М. Добкіна здійснювалася російською мовою. За результатами перевірки було складено відповідний акт та повідомлено Уповноваженого із захисту державної мови, яким було здійснено державний контроль за застосуванням державної мови. За результатами здійснення заходів державного контролю встановлено факт порушення товариством з обмеженою відповідальністю «НАШ 365» частини третьої статті 32 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

2. До Уповноваженого із захисту державної мови надійшли лист Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також звернення громадян, які повідомили, що ТОВ «КОЛУМБ ТРЕЙД» розміщено рекламу (інформацію про вакансії), виконану російською мовою. З урахуванням інформації, зазначеної у цих зверненнях, Уповноваженим із захисту державної мови було здійснено державний контроль за застосуванням державної мови. За результатами здійснення заходів державного контролю встановлено факт порушення ТОВ «КОЛУМБ ТРЕЙД» частини третьої статті 32 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

3. ГО «Дитячо-юнацький футбольний клуб «Ніка» було розміщено зовнішню рекламу про діяльність клубу недержавною мовою. У зв'язку з цим Уповноважений із захисту державної мови звернувся до ГО та СЗШ № 158 м. Києва, на території якої було зафіксовано зазначену рекламу. За результатом звернення порушення було усунуто.

Загалом проведений у 2021 році аналіз засвідчив, що оператори зовнішньої реклами переважно дотримуються вимог законодавства у частині використання державної мови у рекламі, а випадки порушень мали поодинокий характер. Цей факт підтверджується також проведеними виїзними моніторингами, які відбулися як у Києві, так і в інших містах України (Харків, Дніпро, Одеса). Натомість значно частішими є випадки використання мов інших, ніж державна, у зовнішній рекламі, яку самовільно у порушення існуючих правил розміщення зовнішньої реклами було встановлено у столиці та інших регіонах України.

У разі отримання інформації щодо таких фактів Уповноваженим надсилалися листи на адресу відповідних державних органів та органів

місцевого самоврядування щодо вжиття заходів з усунення порушень законодавства та демонтажу незаконно встановленої зовнішньої реклами.

Також під час місцевих виборів було зафіксовано можливі порушення норм законодавства у частині розміщення політичної реклами недержавною мовою. Більш детально такі випадки описано в розділі «Застосування державної мови у процесі виборів».

Усього у 2021 році за скаргами громадян Уповноваженим із захисту державної мови було розпочато здійснення державного контролю за застосуванням державної мови щодо 5 суб'єктів господарювання за ознаками порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в частині мови реклами. У 3 випадках зафіксовано порушення Закону.

Виявлені проблеми із застосуванням державної мови у рекламі в мережі Інтернет

За 2021 рік до Уповноваженого із захисту державної мови надійшло 65 звернень громадян щодо можливих порушень у сфері реклами у мережі Інтернет (сайти, соціальні сторінки).

Законами України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та «Про рекламу» не передбачено окремого порядку або вимог до розміщення реклами у мережі Інтернет, тому на таку рекламу поширюються загальні норми вищезазначених законодавчих актів щодо мови реклами.

Разом з тим, проведений аналіз звернень підтвердив виявлені у минулому році проблеми із використанням державної мови у рекламі в мережі Інтернет:

1. Специфіка функціонування мережі Інтернет у багатьох випадках не дозволяє чітко встановити обов'язковість застосування до відповідних суб'єктів норм законодавства щодо застосування державної мови, зокрема у частині розповсюдження реклами.

2. Залишається доволі поширеним явищем розповсюдження реклами на інтернет-ресурсах, у тому числі на відеохостингу та в соціальних мережах, що належать особам, які не зареєстровані в Україні як суб'єкти господарювання та навіть не мають своїх офіційних представництв в Україні, або розміщення реклами на таких ресурсах суб'єктами господарювання – нерезидентами. Також у рекламі, яка розповсюджується у мережі Інтернет, часто відсутня інформація щодо замовника такої реклами, що суттєво ускладнює або робить неможливим його встановлення. Водночас згідно з законодавством України відповідальність за розміщення реклами, зміст якої (у тому числі у частині мови) не відповідає вимогам законодавства, несе саме замовник такої реклами, а не суб'єкт, який здійснив її розміщення.

Правове регулювання використання державної мови у сфері інформації для загального ознайомлення

Відповідно до статті 28 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» інформація для загального ознайомлення подається державною мовою. Додатково до державної така інформація може дублюватися іншими мовами. Водночас вимоги цієї статті, крім окремо обумовлених Законом випадків, не поширюються на випадки розміщення такої інформації за допомогою мережі Інтернет.

Закон визначає порядок використання в інформації для загального ознайомлення офіційних назв державних органів та деяких інших суб'єктів. Згідно з частинами третьою та четвертою статті 39 Закону написи офіційних назв органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності на вивісках виконуються державною мовою. Поряд з державною мовою офіційні назви таких органів та суб'єктів можуть позначатися англійською мовою, при цьому на вивісках назви, виконані англійською мовою, подаються з правого боку або внизу. Як уже зазначалося вище, особливості використання органами місцевого самоврядування та комунальними підприємствами своєї назви кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів, національних меншин України мають встановлюватися спеціальним законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України.

Порушення вимог законодавства щодо мови інформації для загального ознайомлення

З огляду на кількість повідомлень, які надійшли на адресу Уповноваженого, інформації, розміщеної у відкритих джерелах, питання дотримання вимог законодавства щодо мови інформації для загального ознайомлення у 2021 році було досить актуальним.

Як і у випадку з зовнішньою рекламою, найчастіше порушення мали місце під час самовільного розміщення вивісок, вказівників, покажчиків та табличок у населених пунктах України. Такі об'єкти підлягають демонтажу, оскільки їх розміщення є в цілому незаконним через порушення вимог законодавства про благоустрій населених пунктів та правил розміщення вивісок і табличок.

За 2021 рік на адресу Уповноваженого надійшло 393 звернення громадян щодо можливих порушень у сферах реклами та інформації для загального ознайомлення: у першому кварталі – 128, у другому – 80, у третьому – 100 та у четвертому – 85. Найбільше зафіксовано порушень у Харківській – 95, Луганській – 41 областях та місті Києві – 43. Особливу увагу громадяни

звертали на розміщення інформації для загального ознайомлення (вивіски, написи, оголошення) суб'єктами господарювання, органами державної влади та місцевого самоврядування.

Уповноваженим проводилися заходи щодо усунення виявлених порушень. Кожному суб'єкту господарювання, який розміщував рекламу/інформацію для загального ознайомлення, надсилалися листи щодо чинних норм мовного законодавства та з вимогою усунути порушення. Як правило, суб'єкти господарювання дослухаються до вимог Уповноваженого і вживають заходів щодо усунення порушень.

У порівнянні з минулим роком збільшилася кількість заходів державного контролю у сфері інформації для загального ознайомлення.

Усього у 2021 році за скаргами громадян Уповноваженим із захисту державної мови було здійснено заходи державного контролю за застосуванням державної мови щодо 10 суб'єктів господарювання за ознаками порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в частині мови інформації для ознайомлення. В усіх 10 випадках підтверджено факти порушення Закону, складено відповідні акти та протоколи.

Для прикладу наведемо наступні випадки, де були встановлені факти порушення вимог Закону:

1. До Уповноваженого із захисту державної мови звернувся мешканець міста Одеси, який повідомив, що виявив аптеку (мережа), де всі зовнішні написи виконані лише російською мовою, та надав відповідне фото з підтвердженням цього факту. На думку заявника, це порушує його право на отримання інформації державною мовою. На підставі інформації, зазначеної у зверненні, Уповноваженим із захисту державної мови було здійснено державний контроль за застосуванням державної мови, складено акт та протокол про порушення, оголошено попередження суб'єкту господарювання.

2. До Уповноваженого із захисту державної мови звернувся громадянин, який повідомив, що інформація для загального ознайомлення КГО «Асоціація «Пара-Скуф» щодо стрибків з парашутом розміщена лише недержавною мовою. Уповноваженим із захисту державної мови було здійснено державний контроль за застосуванням державної мови, складено акт та протокол про порушення, оголошено попередження суб'єкту господарювання.

Законодавчі проблеми із застосуванням державної мови у сфері інформації для загального ознайомлення

Проблеми із застосуванням державної мови у сфері інформації для загального ознайомлення пов'язані з кількома обставинами.

Варто зауважити, що рекомендації, які були зазначені у Річному звіті про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування

української мови як державної» у 2020 році» та стосувалися інформації для загального ознайомлення, не були враховані та відповідні зміни до законодавства не були внесені.

Насамперед йдеться про те, що залишилися без змін Типові правила розміщення зовнішньої реклами (далі – Типові правила), затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2003 № 2067⁶⁴. Вимогами пункту 48 Типових правил не передбачена обов'язкова наявність на вивісках чи табличках інформації для загального ознайомлення державною мовою. Крім того, згідно з пунктом 49 Типових правил не визначена серед підстав для демонтажу таких вивісок і табличок їх невідповідність вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Додатково у деяких населених пунктах України такі порядки розміщення вивісок продовжують містити окремі вимоги щодо обов'язкового використання у вивісках та табличках державної мови, але без зазначення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Також не вирішена проблема з розміщенням інформації для загального ознайомлення на тимчасових спорудах для провадження підприємницької діяльності.

З огляду на це забезпечення дотримання вимог законодавства щодо застосування державної мови у сфері інформації для загального ознайомлення значною мірою залежить як від рішень органів місцевого самоврядування, які регламентують порядок розміщення такої інформації у населених пунктах, так і від їх ефективної роботи з виявлення та забезпечення невідкладного демонтажу такої інформації, яка розміщена із порушенням вимог законодавства. Протягом 2021 року ситуація з інформацією для загального ознайомлення, зокрема вивісок, табличок, написів тощо, а також зовнішньою рекламою на території об'єктів благоустрою населених пунктів суттєво не змінилася.

Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови продовжує отримувати численні повідомлення, звернення, скарги щодо порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в частині застосування державної мови у сфері інформації для загального ознайомлення та реклами.

⁶⁴ Відповідно до частини першої статті 16 Закону України «Про рекламу» порядок видачі дозволів на розміщення зовнішньої реклами у населених пунктах встановлюється виконавчими органами місцевих рад, а поза межами населених пунктів – обласними державними адміністраціями на підставі Типових правил розміщення зовнішньої реклами, які затверджуються Кабінетом Міністрів України.

5.13. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Відповідно до статті 33 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» мовою у сфері охорони здоров'я, медичної допомоги та медичного обслуговування є державна мова. Згідно з частиною другою статті 33 Закону обслуговування може здійснюватися на прохання особи іншою мовою, прийнятною для сторін.

Зауважимо, що обслуговування державною мовою мало обов'язковий характер для закладів охорони здоров'я з моменту набрання чинності Законом (з 16 липня 2019 року), а от надання послуг українською мовою медичними закладами – з 16 січня 2021 року, коли набрали чинності вимоги статті 30 Закону.

Згідно з п. 15, 16 частини першої ст. 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» медичні працівники, посадові та службові особи державних і комунальних закладів охорони здоров'я зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків.

З 16 липня 2020 року набули чинності частини третя – п'ята ст. 33 Закону, які передбачають, що заклади охорони здоров'я складають документи, що стосуються стану здоров'я пацієнтів, державною мовою; мовою актів, які регулюють діяльність закладів охорони здоров'я, діловодства та документообігу, є державна мова; заклади охорони здоров'я використовують у своїх документах медичну термінологію відповідно до стандартів, визначених Національною комісією зі стандартів державної мови.

Зауважимо, що Національна комісія зі стандартів державної мови у 2021 році так і не розробила та не затвердила медичної термінології, що продовжує ускладнювати виконання частини п'ятої статті 33 Закону та дає місце для маніпуляції окремими представниками галузі.

Протягом 2021 року до Уповноваженого із захисту державної мови надійшло 75 скарг від громадян щодо можливих порушень у сфері охорони здоров'я під час надання послуг окремими лікарями у лікарнях, діагностичних центрах та сімейних амбулаторіях, а також отримання інформації від лабораторних центрів недержавною мовою. Найбільше повідомлень стосувалося міста Києва – 21 та Харківської області – 10.

Уповноваженим протягом року було здійснено 5 заходів державного контролю за застосуванням державної мови у сфері охорони здоров'я. За результатами в усіх випадках було встановлено порушення статті 33 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а в 2 – ще й статті 30 (обслуговування споживачів), про що складено відповідні акти та протоколи; 2 суб'єктам оголошено попередження.

За результатами державного контролю випадки порушення норм Закону були встановлені переважно у діяльності приватних закладів охорони здоров'я. Стосувались такі порушення мови, якою надавались медичні послуги (ТОВ “НВП “Бестінвест”, ТОВ “Гармонія здоров'я”), а також складання документів щодо стану здоров'я пацієнтів недержавною мовою. Зокрема, порушення частини третьої статті 33 Закону встановлено у діяльності ПП «Флорис-С», Медичного центру “Евомед”, КНП “КМКДЦ”, які за результатами обстеження пацієнтів складали медичні висновки мовою, відмінною від державної.

Діяльність державних, комунальних та приватних закладів охорони здоров'я в частині дотримання вимог законодавства про державну мову при розміщенні інформації на офіційних інтернет-ресурсах

З метою дослідження стану функціонування української мови як державної, виявлення ознак, що можуть свідчити про порушення норм, встановлених чинним законодавством, у сфері охорони здоров'я було здійснено моніторинг текстової та аудіовізуальної інформації, розміщеної на сайтах, сторінках в соціальних мережах Facebook та Youtube державних, приватних та комунальних закладів охорони здоров'я.

Моніторинг здійснювався шляхом вивчення та аналізу текстової, графічної, аудіо-, візуальної, аудіо-візуальної інформації (контенту), розміщеної як постійна (статична інформація) в усіх основних розділах офіційних сайтів; в розділах, які регулярно оновлюються, зокрема новини, оголошення, анонси тощо (динамічна інформація), офіційних сторінок у соціальних мережах, інтерактивної взаємодії з відвідувачами сайту (форуми, чати, опитування тощо) та іншої інформації, що має значення для цілей заходу з моніторингу. Предметом особливої уваги та фіксації були факти використання в контенті інтернет-ресурсу недержавної мови.

Під час моніторингу було виявлено, що на офіційних сайтах матеріали публікуються здебільшого державною мовою, але порушення вимог Закону зафіксовані в діяльності наступних закладів відповідно до форм власності:

1. Державні заклади охорони здоров'я:
 - Інститут стоматології та щелепно-лицевої хірургії НАМН України (на вебсайті заголовки розділів українською, але наповнення деяких розділів здійснюється недержавною мовою), станом на квітень 2022 року порушення усунено;
 - Інститут урології НАМН України (наповнення розділів на вебсайті здійснюється недержавною мовою), станом на квітень 2022 року порушення усунено.
2. Комунальні заклади охорони здоров'я:

- Дніпропетровська міська багатoproфільна клінічна лікарня № 4 (у розділі «Відділення» назви підрозділів виконуються державною мовою, а наповнення здійснюється мовою, відмінною від державної. Наповнення розділу «Статті» здійснюється недержавною мовою);
- Одеська обласна клінічна лікарня (рубрика «Поради хірурга» (розділ «Хірургічний довідник»), інформація розміщена російською мовою);
- Харківський обласний клінічний центр урології і нефрології ім. В.І. Шаповала (наповненість вебсайту здійснюється недержавною мовою).

3. Приватні заклади охорони здоров'я:

- Медичний центр «Добробут-поліклініка» (на сторінках «Лікарі» та «Контакти» розміщено інформацію недержавною мовою), станом на квітень 2022 року порушення усунено.

Зауважимо, що офіційна сторінка Інституту фармакології та токсикології НАМН України за замовчуванням відкривається недержавною мовою. На момент проведення моніторингу зазначене не суперечило вимогам Закону. Проте з 16 липня 2022 року відповідно до частини шостої статті 27 Закону для користувачів в Україні версія інтернет-представництва (веб-сайти, веб-сторінки в соціальних мережах) державною мовою має завантажуватися за замовчуванням.

Можна підсумувати, що наповнення офіційних сторінок на сайтах, сторінках у соціальних мережах закладів охорони здоров'я виконуються переважно державною мовою, а випадки використання недержавної мови є поодинокими.

Варто також наголосити, що, як і минулого року, частина питань застосування державної мови у сфері охорони здоров'я й досі потребують додаткового законодавчого врегулювання, які детально окреслені в Рекомендаціях Уповноваженого.

Отже, говорячи загалом про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у сфері охорони здоров'я, можна констатувати, що заклади охорони здоров'я, як і раніше, переважно дотримуються Закону в частині мови діловодства та документообігу. Водночас продовжують фіксуватися випадки, коли медичні установи та заклади здійснюють комунікацію з громадськістю, а медичні працівники спілкування із пацієнтами мовою, іншою ніж державна, без здійснення перекладу та за відсутності відповідного прохання пацієнта. Також вважаємо неприпустимим допущення випадків складання документів, які стосуються стану здоров'я пацієнтів, недержавною мовою.

Нагадаємо, що з 16 липня 2022 року відповідні порушення з боку працівників сфери охорони здоров'я стануть підставою для притягнення їх до адміністративної відповідальності.

5.14. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ СПОРТУ

Відповідно до частини першої статті 34 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» спортивні заходи, у тому числі, міжнародні, проводяться в Україні державною мовою. Проте, спеціальні іншомовні терміни, що вживаються в окремих видах спорту, можуть використовуватися без перекладу.

Частиною другою статті 34 Закону передбачено, що інформаційні та інші оголошення під час проведення спортивного заходу виконуються державною мовою. Такі оголошення можуть дублюватися іншими мовами під час міжнародних заходів.

Згідно з частиною третьою статті 34 Закону вхідні квитки для відвідування спортивних змагань, інша інформаційна продукція про спортивні змагання виготовляються державною мовою. Написи на вхідних квитках на міжнародні спортивні змагання, інша інформаційна продукція про міжнародні спортивні змагання можуть також дублюватися іншими мовами.

Протягом 2021 року до Уповноваженого із захисту державної мови надійшло 32 звернення громадян щодо порушення вимог Закону у сфері спорту. Переважна більшість із них стосувалася мови коментування спортивних заходів, виконання інформації на табло під час змагань, мови реклами спортивних секцій.

Також зафіксовані повідомлення щодо недотримання мовного законодавства спортивними каналами та спеціалізованими інтернет-виданнями та щодо проблем із функціонуванням державної мови в середовищі кіберспортсменів України і під час проведення змагань з кіберспорту.

У 2021 році Уповноваженим завершено 2 заходи державного контролю за застосуванням державної мови у сфері спорту. За результатами перевірки встановлено порушення вимог статті 34 Закону. Зокрема, під час проведення одного з етапів Кубка світу зі скейтбордингу (перший «Дабл Тріпл SummerFest» команд don'tTakeFake і Radioday, у межах серії «Дабл Тріпл Fest»), який відбувся за підтримки Департаменту молоді та спорту виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) 13 серпня у м. Києві біля Арки дружби народів інформаційні повідомлення та інші оголошення виконувалися недержавною мовою.

Діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту під час проведення спортивних заходів

З метою дослідження стану виконання вимог Закону у сфері спорту у 2021 році був здійснений моніторинг суб'єктів сфери фізичної культури і спорту (Міністерства молоді та спорту України, громадських об'єднань

фізкультурно-спортивної спрямованості, структурних підрозділів обласних державних адміністрацій) під час проведення спортивних турнірів, чемпіонатів, кубків, змагань з олімпійських видів спорту, які проводилися в рамках Єдиного календарного плану фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів України на 2021 рік, затвердженого наказом Міністерства молоді та спорту України від 28.12.2020 № 2821 у частині дотримання вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Моніторинг здійснювався з 13.09.2021 по 31.12.2021 шляхом огляду відеозаписів змагань, розміщених у мережі Youtube. Пошук відеозаписів відбувався методом запиту із назвою виду спорту та назвою змагань.

Моніторинг охопив 581 змагання в таких видах спорту: бокс, вільна боротьба, греко-римська боротьба, спортивна гімнастика, художня гімнастика, дзюдо, карате, скелелазіння, стрибки на батуті, тхеквондо (ВТФ), фехтування, важка атлетика, легка атлетика, плавання, синхронне плавання, стрибки у воду, сучасне п'ятиборство, триатлон, бадмінтон, баскетбол, бейсбол, водне поло, волейбол, пляжний волейбол, гандбол, регбі, теніс, настільний теніс, футбол, хокей на траві (таблиця з результатами моніторингу додається).

За результатами пошуку виявлено та здійснено огляд 230 відеозаписів змагань. Встановлено, що переважна більшість змагань проводилася державною мовою. Разом з тим, мали місце випадки проведення іншою мовою, ніж державна, 10 спортивних змагань у 8 видах спорту. А саме:

- **Бокс.** Відкритий всеукраїнський турнір з боксу серед молоді, присвячений пам'яті П.Поповича, який відбувся 12-16 травня 2021 року. Виявлено, що змагання проводилися російською мовою. Організатором змагань є Федерація боксу України.
- **Вільна боротьба.** Відкритий Всеукраїнський командний турнір з боротьби вільної на призи СК «TS tech», який відбувся 21-22 травня 2021 року. Виявлено, що змагання проводилися російською мовою. Організаторами змагань є Херсонська обласна федерація спортивної боротьби, Управління фізичної культури, молоді та спорту Херсонської обласної державної адміністрації.
- **Греко-римська боротьба.** Всеукраїнський турнір пам'яті ЗТУ Л.Г.Гайріяна, який відбувся 19-21 жовтня 2021 року. Виявлено, що змагання проводилися російською мовою. Організаторами змагань є Міністерство молоді та спорту України та ГО «Федерація греко-римської боротьби України».
- **Тхеквондо.** Відкритий чемпіонат України серед ДЮСШ, СДЮШОР, ШВСМ, УФК та СК серед молодших юнаків, юнаків, кадетів, юніорів, чоловіків та жінок у розділі "керугі" та "пумсе" (III-VI ранг), який відбувся 29-31 жовтня 2021 року; Відкритий всеукраїнський турнір

"АТАКА" (IV ранг), який відбувався 26-27 листопада 2021 року. Виявлено, що змагання проводилися російською мовою. Організаторами змагань є Міністерство молоді та спорту України, ГО «Федерація тхеквондо України», Департамент молоді та спорту виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації).

- **Скелелазіння.** Чемпіонат України зі скелелазіння (трудність, багатоборство), III ранг, який відбувався 2 серпня 2021 року. Виявлено, що змагання проводилися російською мовою. Організаторами змагань є Міністерство молоді та спорту України, ГО «Федерація альпінізму та скелелазіння України», Управління молоді і спорту Дніпропетровської обласної державної адміністрації.
- **Триатлон.** Міжнародні змагання з триатлону "Dnipro Triathlon Fest", які відбулися 5-6 липня 2021 року. Виявлено, що змагання проводилися російською мовою без дублювання державною мовою. Організаторами змагань є Міністерство молоді та спорту України, Федерація триатлону України, Управління молоді і спорту Дніпропетровської обласної державної адміністрації.
- **Бадмінтон.** Чемпіонат Європи з бадмінтону, який відбувся 27 квітня – 2 травня 2021 року; проведення Міжнародних змагань Ukraine Junior U-19 з бадмінтону, які відбувалися 13-16 травня 2021 року. Виявлено, що змагання проводилися англійською мовою без дублювання державною мовою. Організаторами змагань є Міністерство молоді та спорту України та Громадська організація «Федерація бадмінтону України».
- **Гандбол.** Кубок України з гандболу (матч за бронзу), який відбувся 18 травня 2021 року. Виявлено, що змагання проводилися російською мовою без дублювання державною мовою. Організаторами змагань є Міністерство молоді та спорту України та Федерація гандболу України.

За всіма випадками порушень направлено листи до Міністерства молоді та спорту, Федерації боксу України, ГО «Федерація альпінізму та скелелазіння України», Федерації триатлону України, ГО «Федерація бадмінтону України», Херсонської обласної федерації спортивної боротьби, Управління фізичної культури, молоді та спорту Херсонської обласної державної адміністрації, Департаменту молоді та спорту виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), Управління молоді і спорту Дніпропетровської обласної державної адміністрації з вимогою вжити заходів для усунення порушень та неухильного дотримання закону. Міністерству молоді та спорту України рекомендовано у своїх нормативних актах (наказах про проведення заходів та регламентах проведення змагань) визначати особу, відповідальну за дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Державна мова у сфері кіберспорту (електронного спорту)

До Уповноваженого із захисту державної мови у 2021 році також надходили звернення, в яких громадяни України звертали увагу на проблеми із функціонуванням державної мови в середовищі кіберспортсменів України та під час проведення змагань з кіберспорту. Зокрема, українські шанувальники кіберспорту повідомляли, що стають свідками проявів українофобії, неповаги та приниження українськомовних гравців та коментаторів, у т. ч. з боку окремих відомих кіберспортсменів та кіберорганізацій з України.

Враховуючи, що у вересні 2020 року кіберспорт офіційно визнаний в Україні видом спорту, а відтак має керуватися нормами законодавства про державну мову у сфері спорту, Уповноважений звернувся до Федерації кіберспорту (електронного спорту) України з пропозицією публічно засудити прояви українофобії та неповаги до державної мови в українському кіберспорті та сприяти виконанню вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в діяльності кіберспортивних організацій.

Відзначимо, що у сфері кіберспорту за останній рік прослідковуються певні зміни щодо функціонування української мови. Зокрема, ГО «ВО Федерація кіберспорту (електронного спорту) України» спрямовує зусилля на розвиток українськомовної версії сайту та забезпечення трансляції кіберзмагань, у т. ч. міжнародних, українською мовою, публічна офіційна комунікація ведеться державною мовою. Організуються та проводяться загальноукраїнські чемпіонати з кіберспорту відповідно до вимог мовного законодавства. Так, проведення Чемпіонату України з кіберспорту, DOTA-2, CS:GO (19-21 листопада 2021 р.), а також його офіційна відеотрансляція здійснювалися українською мовою з дотриманням усіх вимог законодавства щодо застосування державної мови у сфері спорту.

Імплементация норм Закону у сфері спорту

Розширення функціонування української мови залежить не лише від законодавства, але й від суспільної підтримки та усвідомлення представниками різних сфер того, що дотримання вимог Закону є безапеляційною необхідністю, яка визначена Конституцією.

Сфера спорту донедавна залишалася однією з найбільш російських. Проте останні роки засвідчують позитивні зміни стосовно функціонування державної мови у цій царині, які, зважаючи на те, що спорт є сферою публічною і доволі емоційною, набули значного поширення.

У 2021 році для багатьох громадян така командна спортивна гра, як футбол стала маркером українізації та провідним агентом змін у сфері спорту.

Серед прикладів цього – перехід на українську мову головного тренера збірної України з футболу Андрія Шевченка під час прес-конференції напередодні матчу з Францією на чемпіонаті Європи з футболу – 2020 (2021), а також виступи провідних гравців збірної. Іншим помітним сигналом, аналогічно висвітленим сотнями зарубіжних і вітчизняних ЗМІ, став повний перехід в офіційному спілкуванні на українську мову наступного тренера збірної України з футболу Олексія Петракова, який 64 роки говорив російською. Аналогічно вчинили всі гравці збірної, чим продемонстрували приклад до наслідування багатомільйонній армії вболівальників у всьому світі.

У сфері футболу маємо позитивні приклади реагування на порушення вимог мовного Закону. Так, ще в лютому 2021 року під час футбольного матчу 15-го туру Української Прем'єр-ліги ФК «Львів» (Львів) – ФК «Колос» (Ковалівка) між головним тренером львів'ян Віталієм Шумським та четвертим арбітром матчу Миколою Кривоносовим стався гучний інцидент стосовно використанням суддями недержавної мови під час обслуговування матчу та пред'явлення жовтої картки тренеру ФК «Львів» за можливою ознакою мовної дискримінації.

Резонансна ситуація не залишилася поза увагою Уповноваженого. Була проведена зустріч із президентом Української асоціації футболу Андрієм Павелком, на якій Тарасу Кременю для розгляду і прийняття рішення в межах компетенції були передані матеріали перевірки, проведеної Комітетом з етики і чесної гри УАФ щодо описаного вище інциденту під час матчу.

За результатами цієї перевірки встановлено, що четвертий арбітр матчу справді не спілкувався державною мовою всупереч вимогам статті 34 Закону. Йому та організаторам змагань Комітет виніс попередження та нагадав про необхідність неухильного дотримання вимог вказаної статті. У той самий час, за інформацією УАФ, єдиною й безпосередньою підставою попередження головного тренера ФК «Львів» Віталія Шумського був систематичний вияв незгоди з рішенням бригади арбітрів матчу, що є порушенням правил гри ІФАВ.

Також в УАФ запевнили, що раніше здійснювалось інформування всіх колективних членів асоціації щодо необхідності використання державної мови на спортивних заходах. Відповідно до рекомендацій Уповноваженого, надісланих на адресу Української асоціації футболу, УАФ повторно звернулась до Української Прем'єр-ліги, Професіональної футбольної ліги України, Асоціації футзалу України та Комітету арбітрів із черговим роз'ясненням щодо необхідності дотримання вимог Закону та обов'язковості використання державної мови у сфері спорту.

Наприкінці 2021 року контрольно-дисциплінарний комітет Української асоціації футболу вперше виніс рішення про накладання штрафу на рівненський футбольний клуб «Верес» за те, що один з його футболістів давав

інтерв'ю недержавною мовою. Після цього у тому ж ФК оголосили, що голкіпер клубу буде виконувати функції «мовного омбудсмена» команди, стежачи за дотриманням клубом законодавства про мову. З цього приводу Уповноважений зустрівся з президентом “Вереса” Іваном Надєїним та запропонував очільнику УАФ Андрію Павелку сприяти поширенню позитивного досвіду рівнян серед інших клубів України та у сфері спорту в цілому.

Разом з тим, попри наявність таких позитивних прикладів, варто констатувати, що сфера спорту залишається доволі русифікованою. Проблеми спостерігаються починаючи від російської мови ведення спортивних змагань, тренувань чи спортивної освіти до відсутності україномовної версії сайтів багатьох спортивних закладів. Критичною, на наш погляд, є ситуація з дитячо-юнацьким спортом, де мають місце непоодинокі випадки послуговування російською мовою тренерами. У зв'язку із цим у 2021 році Уповноваженим була ініційована низка зустрічей з Міністром молоді та спорту України Вадимом Гутцайтом та представниками Міністерства щодо мови навчально-тренувального процесу в ДЮСШ, державних, комунальних, приватних спортивних клубах, гуртках та секціях. Йшлося і про важливість дотримання норм Закону під час участі наших спортсменів у міжнародних змаганнях. Зважаючи на наполегливість Уповноваженого, члени збірних України, тренери, представники Національного олімпійського комітету на XXXII Олімпіаді та XVI Паралімпіаді в Токіо 2021 року справили фурор своїми переможними результатами, виступами українською мовою перед світовими ЗМІ та демонстративною поведінкою по відношенню до спортсменів країни-агресора. Ці та інші зміни у сфері спорту кардинально вплинули на утвердження української мови в цілому.

Підсумовуючи питання, зазначимо, що спорт є однією зі сфер суспільного життя, яка не просто змінює уявлення суспільства про людські можливості і зосереджує увагу на вміннях робити неможливе, а яка виходить за межі особистої самореалізації та популяризації фізичного здоров'я, здатності людини до подолання труднощів. Спортсмен, який виступає під прапором України та піднімається на п'єдестал пошани під звуки Державного гімну України, стає обличчям всієї країни. Цієї миті його дії і слова виходять за межі приватного і переходять у публічну площину. Тож спорт не може бути «поза політикою», це не яесь «ремесло», яке відірване від життя, історичного контексту та держави. Це – презентація України світові, яка має відбуватися не лише за допомогою державного прапора та національного гімну, а й через такий ключовий елемент самовизначення нації, як державна мова.

5.15. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ ТРАНСПОРТУ

Відповідно до статті 36 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» послуги у сфері транспорту надаються державною мовою.

Частиною другою статті 36 Закону визначено, що у всіх видах пасажирського транспорту, на залізничних вокзалах, автовокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах мовою інформації, оголошень, повідомлень, написів, довідкових служб є державна мова. У разі потреби ця інформація може дублюватися англійською мовою, а в міжнародному пасажирському сполученні також офіційною мовою (мовами) країни, сполучення з якою здійснює відповідний транспортний засіб.

Згідно з частиною третьою статті 36 Закону обслуговування у транспорті здійснюється державною мовою. Проте, на прохання пасажирів, обслуговування в індивідуальному порядку може здійснюватися іншою мовою, прийнятною для сторін.

Державна мова визначена мовою диспетчерських служб та зв'язку на всіх видах транспорту, крім випадків використання іншої мови відповідно до умов міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (частина четверта статті 36 Закону).

Відповідно до частини п'ятої статті 36 Закону назви аеропортів, портів, станцій, зупинок, власні назви транспортних засобів подаються державною мовою за правилами українського правопису. Поряд з державною мовою зазначені назви можуть передаватися за допомогою літер латинської абетки відповідно до звучання державною мовою. У назвах аеропортів можуть застосовуватися спеціальні ідентифікатори (коди), що складаються з літер латинської абетки і присвоюються аеропортам міжнародними організаціями.

На адресу Уповноваженого у 2021 році надійшло 53 звернення громадян щодо порушення вимог Закону у сфері транспорту. Повідомлення стосувалися переважно недотримання вимог частини третьої статті 36 Закону та частини другої статті 36 Закону під час пасажирських перевезень залізницею, громадським (автобуси, тролейбуси, трамваї, маршрутні таксі) та авіаційним транспортом.

Крім того, дослідження стану виконання вимог Закону у сфері транспорту в 2021 році включає:

- моніторинг діяльності Акціонерного товариства «Українська залізниця» шляхом дослідження їх офіційних інтернет-ресурсів на предмет дотримання вимог статті 36 Закону;
- виїзні (комплексні) моніторинги до таких міст, як Київ, Дніпро, Одеса та Харків, які, серед іншого, були спрямовані на визначення стану

виконання Закону за певними показниками діяльності суб'єктів господарювання, які здійснюють пасажирські перевезення.

Окремо проводилася робота з нормативного врегулювання використання державної мови під час ведення радіотелефонного зв'язку в повітряному просторі України.

Залізничний транспорт

У 2021 році був здійснений моніторинг діяльності Акціонерного товариства «Українська залізниця» у частині дотримання законодавства про державну мову при розміщенні інформації на офіційних інтернет-ресурсах (текстова та аудіовізуальна інформація, розміщена на офіційних сайтах, сторінках в соціальних мережах – Фейсбук, Ютуб).

Моніторинг здійснювався шляхом вивчення та аналізу текстової, графічної, аудіо-, візуальної, аудіо-візуальної інформації (контенту), розміщеної як постійна (статична інформація) в усіх основних розділах офіційного сайту; у розділах, які регулярно оновлюються, зокрема новини, оголошення, анонси тощо (динамічна інформація); офіційних сторінок в соціальних мережах; інтерактивної взаємодії з відвідувачами сайту (форуми, чати, опитування тощо). Предметом уваги та фіксації були факти використання в контенті інтернет-ресурсу мови, відмінної від державної.

Під час моніторингу виявлено, що на офіційному сайті матеріали публікуються переважно державною мовою.

Разом з тим, було зафіксовано низку порушень, а саме:

- на сторінках регіональних філій «Львівська залізниця» та «Одеська залізниця» форми, які використовуються для замовлення квитків, виконані мовою, відмінною від державної;
- у розділі «Відеотека» на сайті Акціонерного товариства «Українська залізниця» розміщувались відео, виконані недержавною мовою;
- на ютуб-каналі «Новини Укрзалізниці» інформаційні відео про діяльність АТ «Українська залізниця» виконані виключно недержавною мовою.

Також за результатами моніторингу було помічено, що сервіс придбання електронних проїзних квитків (розділ «Пасажирам», підрозділ «Придбання проїзних документів», сторінка «Через сервіс придбання електронних проїзних документів») за замовчуванням відкривається російською мовою (версії українською і англійською мовами присутні). На момент проведення моніторингу зазначене не суперечило вимогам Закону. Проте з 16 липня 2022 року відповідно до частини шостої статті 27 Закону для користувачів в Україні версія інтернет-представництва (веб-сайти, веб-сторінки в соціальних мережах) державною мовою має завантажуватися за замовчуванням.

Зауважимо, що Акціонерним товариством «Українська залізниця» було усунуто частину порушень, виявлених за результатами моніторингу. А саме: з розділу «Відеотека» були прибрані російськомовні відео, а форми замовлення квитків тепер виконані державною мовою. За результатами виїзних моніторингів фактів порушень вимог статті 36 Закону під час відвідування залізничних вокзалів у містах Київ, Харків, Дніпро, Одеса не виявлено.

Автобусні міжміські перевезення (автовокзали)

Недотримання вимог статті 36 Закону були зафіксовані під час відвідування автовокзалів всіх чотирьох міст, де відбулись виїзні моніторинги.

Так, під час візуального огляду Центрального автовокзалу міста Дніпро (ПАТ «Дніпропетровське обласне підприємство автобусних станцій») зафіксовано, що на будівлі автовокзалу (одній з платформ) частина інформації для загального ознайомлення подана іншою мовою, ніж державна.

Шляхом моніторингу зафіксовано інформацію для загального ознайомлення (частина табличок на транспорті) лише іншою мовою, ніж державна, а також обслуговування пасажирів недержавною мовою на автостанції «Старосінна» (ТОВ «ОДЕСПАССЕРВІС») в місті Одесі. Крім того, на автовокзалі «Привоз» в місті Одесі було виявлено, що частина інформації для загального ознайомлення виконана недержавною мовою.

На Автостанції № 1 «Центральний автовокзал» (АТ «Харківське підприємство автобусних станцій») у місті Харкові виявлено частину інформації для загального ознайомлення, виконаної недержавною мовою, а також встановлено, що мова обслуговування пасажирів російська.

Також під час відвідування Центрального автовокзалу «Київ-1» (ДП «Київпассервіс») виявлено поодинокі випадки виконання інформаційних табличок на автобусах іншою, ніж державна, мовою, а також послугоування водіями рейсових автобусів російською мовою.

Громадський транспорт

Порушення прав громадян на отримання послуг державною мовою зафіксовано і в діяльності суб'єктів господарювання, які здійснюють пасажирські перевезення на різних видах громадського транспорту.

Нехтування вимогами частини третьої статті 36 Закону спостерігалось у діяльності співробітників КП «Дніпровський електротранспорт» та Виробничо-комерційна фірма «ІГРЕК» у місті Дніпрі, які здійснювали обслуговування пасажирів недержавною мовою.

У місті Харкові зафіксовано обслуговування та виконання звукових оголошень виключно російською мовою у трамваї, який здійснює пасажирські перевезення за маршрутом № 12 (КП «Жовтневе трамвайне депо»).

Недотримання вимог частини другої та третьої статті 36 Закону зафіксовано в діяльності КП «Одесміськелектротранс» у місті Одесі. Так, під час моніторингу працівниками Секретаріату зафіксовано, що інформація для загального ознайомлення (оголошення про прийняття на роботу до КП «Одесміськелектротранс», яке розміщувалось у трамваї № 8, тролейбусі № 7) та повідомлення про зміну руху трамваю № 5 у зв'язку із аварією) подавалися лише іншою мовою, ніж державна. Крім того, є випадки обслуговування пасажирів працівниками підприємства недержавною мовою.

Зауважимо, що КП «Одесміськелектротранс» у листі-відповіді на звернення Уповноваженого повідомило, серед іншого, що у 2022 році планується оснащення всього міського транспорту автоматичними сповіщувачами, за допомогою яких назви зупинок будуть оголошуватися державною мовою.

Попри те, що в місті Києві під час виїзних моніторингів не були зафіксовані порушення вимог Закону в роботі громадського транспорту, на адресу Уповноваженого надійшло кілька звернень. Зокрема, надійшло повідомлення про відмову кондуктора КП «Київпаstrans» у наданні послуг державною мовою. За результатами розгляду звернення на адресу комунального підприємства було направлено інформаційний лист щодо норм Закону з проханням вжити передбачених законодавством організаційних, інформаційних та інших заходів щодо дотримання положень Закону у частині обов'язкового застосування державної мови у сфері транспортних послуг.

Авіаційний транспорт

У 2021 році на адресу Уповноваженого надходила низка звернень громадян щодо відсутності україномовної версії сайтів міжнародних авіаперевізників. У зв'язку із цим у Міністерство закордонних справ України був скерований лист з проханням виправити ситуацію.

У відповідь МЗС повідомило, що Мінінфраструктури звернулося до представництв авіакомпаній «Люфтганза», «Чеські авіалінії», «Ейр Франс» в Україні з проханням взяти до відома та врахувати у подальшій роботі вимоги Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», зокрема частини шостої статті 27, яка набирає чинності 16.07.2022.

Також, як зазначалося вище, увага Уповноваженого була зосереджена на питанні нормативного врегулювання використання державної мови під час ведення радіотелефонного зв'язку в повітряному просторі України, яке було окреслено в річному звіті за 2020 рік.

Нагадаємо, що відповідно до частини четвертої статті 36 Закону мовою диспетчерських служб та зв'язку на всіх видах транспорту є державна мова, крім випадків використання іншої мови відповідно до умов міжнародного

договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Разом з тим, Правилами ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну в повітряному просторі України, затвердженими наказом Міністерства транспорту України від 10.06.2004 № 486, було передбачено, що ведення радіотелефонного зв'язку між пілотами, персоналом обслуговування повітряного руху та іншим наземним персоналом при виконанні польотів та обслуговуванні повітряного руху в повітряному просторі України лише із застосуванням англійської та російської мов⁶⁵. Використання державної мови та відповідної термінології державною мовою цими Правилами не передбачалося.

З огляду на це Уповноважений звернувся до Державної авіаційної служби України щодо необхідності приведення Правил у відповідність до Закону в частині використання державної мови під час ведення радіотелефонного зв'язку між пілотами, персоналом обслуговування повітряного руху та іншим наземним персоналом при виконанні польотів та обслуговуванні повітряного руху в повітряному просторі України.

У відповідь на звернення Уповноваженого відомство поінформувало, що наказ Державної авіаційної служби України від 09 грудня 2021 року № 1920 «Про затвердження Авіаційних правил України «Організація повітряного руху»» зареєстровано у Міністерстві юстиції України 07 лютого 2022 року за № 165/37501 (із змінами), яким визнається таким, що втратив чинність, зокрема і наказ Міністерства транспорту України від 10 червня 2004 року № 486 «Про затвердження Правил ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну в повітряному просторі України», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 06 липня 2004 року за № 844/9443 (із змінами).

У згаданих Авіаційних правилах України передбачено використання української та англійської мов для стандартної фразеології радіообміну, як це визначено Законом.

Таким чином, за результатами моніторингів та аналізу звернень громадян можна говорити про сталі тенденції, які були відзначені у сфері транспорту у 2020 році. Як і в попередньому році, найбільша кількість порушень стосується обслуговування пасажирів у транспорті недержавною мовою. Ймовірними причинами цього можуть бути як недостатній рівень володіння українською мовою серед працівників, так і недостатня увага суб'єктів господарювання до вимог Закону та, відповідно, відсутність належного інформування персоналу щодо норм чинного законодавства та вимог стосовно неухильного їх дотримання.

⁶⁵ Пункти 1.1., 1.3., 1.6.3., 2.1.1.- 2.1.3., 3.1.12., 3.3.3., 3.3.4., 3.3.7., 3.4.1., 3.5.4.3., 3.5.5.2., 3.5.5.5., 3.5.7.1., 3.5.7.2., 3.6.1., 3.6.2., 3.9.5., 5.3., додатки 1-5 та 9.

Враховуючи, що переважна кількість порушень вимог законодавства у сфері транспорту стосується мови спілкування під час здійснення обслуговування, Міністерству інфраструктури України, органам місцевого самоврядування необхідно забезпечити проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед персоналу суб'єктів господарювання, що надають транспортні послуги, розглянути можливість організації інтенсивних курсів з підвищення рівня володіння державною мовою, а також посилити відомчий контроль за дотриманням вимог Закону.

5.16. ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Питання утвердження української мови як мови міжетнічного спілкування в Україні та забезпечення функціонування державної мови як інструмента об'єднання українського суспільства, засобу зміцнення державної єдності та територіальної цілісності України, її незалежної державності і національної безпеки є питаннями загальнодержавного значення.

Водночас, у силу низки факторів, рівень застосування, а також умови вивчення, використання в побуті та в публічному просторі державної мови в різних регіонах України досі є дещо відмінними. Значною мірою такої ситуації сприяла відсутність впродовж багатьох років комплексної державної політики розвитку державної мови. Останніми роками спостерігається зменшення розбіжностей у ставленні українців до державної мови та стрімко зростає її частка в публічних сферах в усіх регіонах. Однак підтримання такої тенденції потребує ефективної діяльності центральних та регіональних, місцевих влад, що враховуватиме особливості кожної області та населеного пункту.

У 2021 році на адресу Уповноваженого із захисту державної мови надійшло 3574 звернення громадян з усіх регіонів України щодо порушення Закону України «Про функціонування української мови як державної» (далі – Закон).

Найбільше повідомлень про порушення протягом звітного періоду надійшли з Києва – 557, а також з таких областей: Харківська – 339, Одеська – 157, Дніпропетровська – 135, Запорізька – 94, Донецька – 87, Київська – 82, Луганська – 80. Найменше – з Чернівецької області – 7, Рівненської – 6, Івано-Франківської – 5, Тернопільської – 5. Показники по інших областях: Чернігівська – 58, Львівська – 49, Херсонська – 47, Миколаївська – 46, Полтавська – 39, Сумська – 35, Закарпатська – 25, Черкаська – 21, Житомирська – 16, Вінницька – 15, Волинська – 12, Кіровоградська – 12, Хмельницька – 11 звернень.

Лідерські позиції зберігає місто Київ – за кількістю звернень щодо порушень прав на отримання послуг державною мовою (245 повідомлень), порушень законодавства про державну мову педагогічними працівниками загальноосвітніх шкіл, вищих та дошкільних навчальних закладів (31), а також у сфері охорони здоров'я під час надання послуг (отримання інформації) у закладах охорони здоров'я (21).

Однак найбільша кількість звернень у Києві з деяких позицій не свідчить про те, що в інших регіонах, зокрема східних та південних, відсутні проблеми з дотриманням вимог Закону. Можна припустити, що це, швидше за все, пов'язано із вищою активністю мешканців столиці. Київ традиційно одним з

перших реагує на зміни, зокрема законодавчі, виявляє слабкі місця та демонструє приклад у питанні контролю та реакції з боку громадян на порушення їх прав, у тому числі щодо застосування державної мови у різних сферах суспільного життя.

Із загальної кількості проведених заходів державного контролю за застосуванням державної мови у 2021 році значна частина стосувалася суб'єктів господарювання, діяльність яких здійснювалася в Києві (50), Одеській (27) та Дніпропетровській областях (20), а також у рівній кількості в Донецькій та Харківській областях (14). Щодо здійснення заходів державного контролю стосовно суб'єктів господарювання решти областей, то в них відбулося від 1 до 6 заходів державного контролю.

Заходи державного контролю щодо суб'єктів господарювання не здійснювалися в Тернопільській, Полтавській і Чернівецькій областях.

Регіональні Програми утвердження української мови

В умовах відсутності Державної програми сприяння опануванню української мови, необхідність ухвалення якої визначено ст. 5 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», протягом попереднього року увагу Уповноваженого було зосереджено на питаннях сприяння функціонуванню української мови як державної на регіональному рівні, що, серед іншого, передбачало розширення співпраці з представниками органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування.

Зокрема, окремі регіони підтримали ініціативу, яка була окреслена в рамках рекомендацій та пропозицій за підсумками 2020 року, щодо визначення відповідального за забезпечення виконання законодавства з всебічного розвитку та функціонування української мови як державної на рівні заступників голів обласних державних адміністрацій. Це надало можливість глибше вивчити ситуацію та оцінити стан функціонування державної мови на регіональному рівні. Як наслідок спільно із закріпленими за областями представниками Уповноваженого було реалізовано низку ініціатив у питаннях імплементації норм Закону та оперативного реагування на його порушення.

У серпні 2021 року Уповноважений звернувся до голів обласних державних адміністрацій, обласних рад та місцевих громад щодо розробки програм сприяння і розвитку української мови як державної в контексті реалізації першого етапу Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава». Завдяки спільній роботі протягом року було затверджено низку відповідних документів, що спрямовані на посилення регіональної мовної політики. А саме:

- Дніпропетровська обласна рада ухвалила «Програму розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя у Дніпропетровській області на 2022 – 2030 роки»;

- Кіровоградська обласна рада прийняла «Програму розвитку та функціонування української мови у Кіровоградській області на 2022-2027 роки»;
- Харківська обласна рада прийняла комплексну програму «Розвиток та функціонування української мови як державної в Харківській області на 2022-2025 роки»;
- Черкаська обласна рада затвердила «Комплексну програму розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя Черкаської області на 2021-2025 роки»;
- Мелітопольська міська рада прийняла «Програму розвитку та функціонування української мови в м. Мелітополі на 2022-2023 роки»;
- Ніжинська міська рада ухвалила «Програму розвитку та функціонування української мови в закладах освіти у 2021 році «Сильна мова – успішна держава»;
- Тернопільська міська рада затвердила «Програму розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя Тернопільської міської територіальної громади на 2022-2026 роки»;
- Хустська міська рада Закарпатської області ухвалила рішення «Про затвердження комплексної програми розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя Хустської міської територіальної громади»;
- Чернівецька міська рада прийняла «Програму розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя Чернівецької територіальної громади на 2022-2025 роки»;
- Воскресенська сільська рада Пологівського району Запорізької області затвердила рішення «Про комплексну програму розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя Воскресенської сільської ради Пологівського району Запорізької області на 2021-2025 роки»;
- Долинська сільська рада Запорізького району Запорізької області затвердила «Програму розвитку і функціонування української мови Долинської сільської ради Запорізького району Запорізької області на 2021-2025 роки»;
- Малинівська сільська територіальна громада Пологівського району Запорізької області розробила й затвердила «Програму розвитку і функціонування української мови на 2021-2023 роки»;
- Широківська сільська рада Запорізького району Запорізької області ухвалила «Програму розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя Широківської сільської ради Запорізького району Запорізької області на 2022 -2026 роки».

Загалом прийнято 13 програм, з них: 4 – обласні; 5 – міських; 4 – сільські. Ще в ряді регіонів триває підготовка відповідних документів, однак залишаються й такі, де розробка програм та планів заходів з їх виконання не розпочиналася.

Разом з тим, серед тих, хто зважив на важливість питання і затвердив програму, є регіони, що характеризуються високим показником звернень на предмет порушень норм Закону в різних сферах, а саме Харківщина і Дніпропетровщина. Відтак скоординована в рамках виконання програм діяльність керівників підрозділів адміністрацій різного рівня, комунальних установ, закладів освіти та культури, інших організації сприятиме розвитку та функціонуванню державної мови та, відповідно, зменшенню порушень прав громадян. Додатково варто підкреслити необхідність забезпечення фінансування заходів програми в 2022 та наступних роках.

Щодо рішень про надання мовам іншим, ніж державна, статусу регіональних

Наприкінці 2020 року Уповноваженим із захисту державної мови було скеровано звернення до Генерального прокурора Ірини Венедіктової щодо оскарження рішень органів місцевого самоврядування про функціонування регіональних мов на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, які були прийняті у 2012-2013 роках на підставі антиконституційного Закону України «Про засади державної мовної політики». У підсумку розгляду звернення Уповноваженого та зусиль громадських активістів у 2020 році було скасовано переважну більшість протиправних рішень про надання мовам іншим, ніж державна, статусу регіональної на території окремих обласних, міських, сільських і селищних рад. Ця робота була продовжена і у 2021 році.

Так, Луганська обласна прокуратура надала інформацію, що Рубіжанською міською радою 13.01.2021 прийнято рішення № 6/111 «Про скасування рішення Рубіжанської міської ради від 30.08.2012 № 25/13 «Про заходи з реалізації Закону України «Про засади державної мовної політики».

24 березня 2021 року Запорізький окружний адміністративний суд, задовольнивши позов заступника керівника Запорізької обласної прокуратури, визнав протиправним та нечинним рішення обласної ради від 16.08.2012 № 2 «Про заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, передбачені законом «Про засади державної мовної політики», на території Запорізької області». Відповідне рішення суду набрало законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, а саме з 23 квітня 2021 року.

Після повторного звернення Уповноваженого листом від 29.04.2021 №1581/4.2-04/21-У до Генерального прокурора Миколаївський окружний адміністративний суд визнав нечинним та скасував рішення Миколаївської

міської ради про надання російській мові статусу регіональної.

Також за результатами розгляду Дніпропетровським окружним адміністративним судом питання щодо скасування рішень органів місцевого самоврядування стосовно функціонування регіональних мов встановлено, що рішення Дніпропетровської обласної ради від 17.08.2012 № 333-14/VI «Про підтримку мовної політики в Україні» не відповідає вимогам чинного законодавства і у зв'язку із цим скасовано.

Таким чином, протягом 2020-2021 років було скасовано всі рішення органів місцевого самоврядування про функціонування регіональних мов на території Дніпропетровської, Закарпатської, Запорізької, Луганської (Рубіжанська та Старобільська міські ради), Миколаївської, Одеської і Чернівецької областей.

Зауважимо, що відповідно до частини сьомої статті 1 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який набрав чинності 16 липня 2019 року, статус української мови як єдиної державної передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Усі органи державної влади та місцевого самоврядування мали у шестимісячний термін з дня набрання чинності цього Закону, забезпечити приведення своїх нормативних актів у відповідність до нього.

Щодо відповідності назв об'єктів топоніміки українському правопису та стандартам державної мови

Відповідно до частини першої статті 41 Закону географічні назви, а також назви скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів та інших об'єктів топоніміки населених пунктів мають бути виконані державною мовою.

Відповідно до положень статті 7 Закону України «Про географічні назви» найменування та перейменування географічних об'єктів у межах визначених законом повноважень та відповідно до вимог Закону здійснюються:

- Верховною Радою України – щодо найменування та перейменування одиниць адміністративно-територіального устрою України (шляхом внесення змін до Конституції України, населених пунктів і районів, а також географічних об'єктів, створених за рішеннями Верховної Ради України;
- Кабінетом Міністрів України – щодо географічних об'єктів, створених відповідними рішеннями Кабінету Міністрів України, географічних об'єктів, розташованих на територіях декількох одиниць адміністративно-територіального устрою України, а також географічних об'єктів Землі, відкритих або досліджених українськими дослідниками і вченими за

поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань географічних назв;

- Київською та Севастопольською міськими радами – щодо географічних об'єктів, розташованих на території міста, у випадках та в порядку, встановлених відповідними законами;
- Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними радами - щодо географічних об'єктів, розташованих на території кількох районів у межах відповідно Автономної Республіки Крим чи області;
- районними радами – щодо географічних об'єктів, розташованих на території кількох сіл, селищ чи міст у межах відповідного району;
- сільськими, селищними, міськими радами – щодо географічних об'єктів, розташованих відповідно на території села, селища, міста.

У 2021 році на адресу Уповноваженого надійшла низка звернень громадян, які зауважували на тому, що назви деяких населених пунктів, вулиць та провулків мають російськомовний формат і позбавлені національного характеру.

У зв'язку із цим одним з напрямів роботи у 2021 році стало приведення у відповідність до правопису, стандартів державної мови, а також вимог частини першої статті 41 Закону назв географічних об'єктів.

За результатами оглядового аналізу встановлено, що не відповідають стандартам української мови щонайменше назви таких населених пунктів, як Первомайськ та Южноукраїнськ (Миколаївська область), Южне (Одеська область), Северодонецьк (Луганська область); селищ міського типу: Арбузинка (Первомайський район Миколаївської області), Первомайське, Луч (Миколаївський район Миколаївської області); сіл: Южне, Надєждівка, Новомайське та Спокойствие (Криворізький район Дніпропетровської області), Первомайське (Гайсинський район Вінницької області), Надєждівка (Болградський район Одеської області), Первомайське (Черкаський район Черкаської області), Переводчикове (Миргородський район Полтавської області), Надєжда (Полтавський район Полтавської області) та багато інших. При цьому частина з них мали історичні назви, як, наприклад, Сіверський Донець, Гарбузинка чи Богопіль та були перейменовані за часів Радянського Союзу в рамках загальної політики деукраїнізації. Така політика мала на меті, у тому числі, не лише стерти історичну пам'ять і впровадити культ правлячої партії та її вождів, а й уніфікувати топонімію міст та сіл у межах усього СРСР. Уніфікація географічних назв в УРСР супроводжувалась їхньою русифікацією. Упроваджуючи в топонімію України російські слова в українській транслітерації, пануюча кремлівська влада демонструвала зневагу до української мови, адже узаконювала в офіційному вжитку мовні покручі, сумнозвісний суржик.

Масштаби руйнації, що їх зазнала топонімія України в радянський період, можна проілюструвати на прикладі змін, внесених у топонімію західних областей після входження їх до складу УРСР. Як дослідив львівський історик і мовознавець Олег Купчинський, на теренах Західної України, де більшість населених пунктів були засновані до XV століття, зазнавало змін лише до 20 назв за століття, тоді як за 50 років радянської влади в кожній із семи західноукраїнських областей перейменовано в середньому по 100 населених пунктів⁶⁶.

Пропаганда тоталітарної імперії, відображена в топонімах, написах, монументах та пам'ятних знаках, мала в перші ж роки незалежності поступитися місцем символам і знакам національної історії та культури, до того ж, українською мовою. Саме так відбулися дерадяннізація топонімії й демонтаж пам'ятників комуністичним вождям в усіх країнах Центрально-Східної Європи.

Природно, що Україна має позбутися символіки, яка пропагує минулу бездержавність і колоніальну залежність. Зауважимо при цьому, що декомунізація та дерусифікація топонімії потребує значно менше організаційних зусиль і часу, ніж, приміром, зміна мовної ситуації зросійщених міст. На останнє завдання, і це за умови впровадження послідовного мовно-культурного планування, як показує наша практика, потрібно витратити декілька десятків років, тоді як повернути українську картину топонімії наших міст та сіл можна за значно коротший час.

У зв'язку із цим Уповноваженим на адресу Національної комісії зі стандартів державної мови, до повноважень якої відповідно до статті 44 Закону належать затвердження правопису та інших стандартів державної мови, були скеровані листи з проханням здійснити аналіз назв населених пунктів в Україні, а також зазначених вище назв вулиць та провулків на предмет їх відповідності українському правопису та стандартам державної мови. Зауважимо, що відповідно до наданої відповіді Національною комісією зі стандартів державної мови незалежний аналіз всіх об'єктів топоніміки, що розташовані на території України, щодо відповідності їх українському правопису та стандартам державної мови стане можливим тільки після повноцінного кадрового забезпечення Комісії.

Також декілька десятків звернень було направлено до керівників місцевих органів влади з проханням привести у відповідність до правопису, стандартів державної мови та вимог статті 41 Закону назви населених пунктів. Зворотній зв'язок показує, що частина громадян, усвідомлюючи роль державної мови у процесі національної ідентифікації та консолідації, наполягають на дерусифікації географічних назв. Проте існує й інша частина громади, яка під

⁶⁶ Покликання: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/yak-pozbutisya-radyanskoyi-spadshchini-v-toponimiyi>

різними необґрунтованими приводами, теоріями про історичність назви та неготовністю мешканців до змін прагнуть зберегти русифіковані назви міст.

Зауважимо, що збереження радянських кодів в історико-культурному просторі наших міст і сіл у поєднанні зі спробами реанімації пам'яток російського самодержавства не може тривати довго. Подібні зусилля реакційних проросійських настроїв у середовищі місцевих громад приречені на поразку, оскільки не відповідають цінностям і настроям більшості населення, особливо після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, що відбулось у лютому 2022 року.

Щодо заходів із забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної

Пунктом 9 частини першої статті 16 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» передбачено, що місцеві державні адміністрації в межах, визначених Конституцією і законами України, здійснюють на відповідних територіях державний контроль, у тому числі за додержанням законодавства з питань мови, а відповідно до пункту 7 частини першої статті 22 цього Закону забезпечують виконання законодавства щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя.

З огляду на це до обласних державних адміністрацій Уповноваженим були скеровані запити на інформацію щодо надання інформації про заходи, які здійснювались у 2021 для захисту та забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної на виконання Закону, низки нормативно-правових актів, регіональних програм, організації і проведення курсів з вивчення української мови тощо.

На жаль, у зв'язку із впровадженням військового стану не всі військові адміністрації надали інформацію, що унеможливило здійснення повного аналізу ситуації щодо функціонування державної мови на регіональному рівні.

Разом з тим, результати узагальнення інформації, наданої деякими обласними державними адміністраціями, свідчать про те, що діяльність місцевих органів влади у 2021 році була, крім іншого, спрямована на зміцнення державного статусу української мови шляхом створення сприятливих умов для формування українськомовного культурного та освітнього простору.

Як і у 2020 році, задля підтримки та популяризації державної мови в освітніх закладах областей для різних вікових груп учнівської та студентської молоді були реалізовані культурно-мистецькі та мовно-літературні заходи загальнонаціонального та локального характеру. Серед них, всеукраїнські конкурси, лінгвістичні тренінги, олімпіади, конференції, мовні вернісажі та етюди, літературні ігри, поетичні флешмоби, мовні турніри, ігри, естафети,

конкурси-змагання знавців мови тощо. Зокрема, забезпечено проведення Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика та Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка.

Також проводилися заходи до Дня української писемності та мови, Міжнародного дня рідної мови, Дня слов'янської писемності і культури, Європейського дня мов, Всесвітнього дня читання вголос, інших ювілейних та пам'ятних дат. У бібліотеках та загальноосвітніх закладах відбувалися літературні зустрічі з письменниками, виставки та презентації, присвячені місцевим авторам. Учнівська та студентська молодь була долучена до щорічного написання Всеукраїнського радіодиктанту національної єдності.

У загальноосвітніх закладах є факультативи та курси з української мови. Частиною освітнього процесу є проведення роботи з дітьми та молоддю щодо формування взаєморозуміння в полікультурному соціумі країни, виховання поваги до державної мови, традицій українського народу та української культури.

Для педагогів проводилися науково-практичні конференції, методичні семінари-тренінги, круглі столи, вебінари з питань підвищення якості викладання державною мовою, комунікативної та мовної культури, підвищення рівня їх професійної компетенції.

Також увага приділялася питанням сприяння опануванню українською мовою. Задля покращення якості викладання предметів та дисциплін у закладах освіти та підвищення мовної компетенції державних службовців на місцевому рівні були організовані курси з вивчення української мови різного спрямування. Навчання відбувалося на базі регіональних центрів перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, закладів вищої та післядипломної освіти, місцевих бібліотек та охоплювало педагогічних працівників і державних службовців, а також в окремих містах – усіх бажаючих.

Зокрема, Херсонською обласною державною адміністрацією були організовані навчання з питань практичного використання та вдосконалення працівниками органів публічної влади навичок володіння державною мовою під час виконання ними своїх посадових обов'язків. Зауважимо, що ця практика має бути продовжена і у 2022 році. Так, згідно з Планом-графіком підвищення кваліфікації працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування на базі Херсонського регіонального центру підвищення кваліфікації на 2022 рік, затвердженим розпорядженням голови обласної державної адміністрації, передбачено проведення навчання за програмами короткострокових семінарів «Мова як складова національної культури. Сучасні вимоги до усного та писемного офіційно-ділового мовлення» та «Дотримання

правил службового діловодства. Основні види службових документів та вимоги щодо їх оформлення».

У Києві періодично проводилися спеціалізовані короткострокові навчальні спецкурси «Діловодство та культура українського ділового мовлення» для новопризначених державних службовців структурних підрозділів виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), районних в місті Києві державних адміністрацій. Слухачі спецкурсу отримували сертифікати про підвищення кваліфікації у Київському міському центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій.

Організація курсів з вивчення державної мови також була здійснена навчальними закладами на виконання Меморандуму про співпрацю між Уповноваженим із захисту державної мови та Радою директорів інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Зокрема, Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти запропонував для педагогічних працівників низку курсів з підвищення кваліфікації за напрямом “державна мова”, а для осіб, які складають іспит на рівень володіння державною мовою, організовано курси в дистанційному форматі. Розроблено модулі «Іспит на визначення рівня володіння державною мовою: особливості реєстрації та складання», «Мовна норма. Типи мовних норм», «Монологічне та діалогічне мовлення: особливості побудови», «Структура мовленнєвого етикету, етикетні мовні формули. Характеристика основних комунікативних ситуацій».

Інтерактивні, практичні, тренінгові заняття державною мовою на курсах підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів, навчально-допоміжного персоналу в галузі освіти були організовані Миколаївським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти. Для працівників Миколаївського обласного краєзнавчого музею розроблено навчальний курс та проведено практичні заняття на тему «Говоримо українською». Працівникам МКП «Миколаївводоканал» запропоновано долучитися до навчального курсу «Українська для сфери послуг» (вивчення державної мови представниками сфери обслуговування). Проведено цикл тренінгів «Державомовна компетентність сучасного освітянина», а також навчальний курс «Говоримо українською» для науково-педагогічних і педагогічних працівників Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Полтавською академією неперервної освіти ім. М.В. Остроградського розроблено курс лекцій для вчителів на тему: «Динаміка сучасних мовних норм», «Сучасне мовне законодавство», «Культура спілкування», «Нова редакція українського правопису в дії».

Сумським обласним інститутом післядипломної педагогічної роботи системно реалізується діяльність, спрямована на підтримку та популяризацію державної мови, засобами проведення курсів (очна, очно-дистанційна, дистанційна форма; курси за-вибором) підвищення кваліфікації вчителів української мови та літератури, масових педагогічних та методичних заходів, які щороку охоплюють понад 3 тис. педагогів області.

З метою поліпшення якості освітніх послуг та підвищення кваліфікації педагогічних працівників щодо володіння державною мовою на всіх комплексних курсах підвищення кваліфікації для педагогічних працівників та керівників закладів освіти Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти запровадив спецкурс «Культура слововживання педагога: стилістична вправність та правописні новації». З цією ж метою для педагогічних та науково-педагогічних працівників інституту проведено семінари щодо новацій нового українського правопису та щодо удосконалення мовної вправності при реалізації дистанційного формату роботи на курсах підвищення кваліфікації.

Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти особливу увагу приділив ознайомленню педагогічних колективів, учнів та громадськості зі змінами в Українському правописі. Так, для учителів української мови і літератури у Тернопільському ОКІППО проведено онлайн-тренінг «Нова редакція правопису української мови».

Зауважимо, що в березні 2022 року на безоплатній основі було організовано курси підвищення рівня володіння українською мовою для тимчасово переміщених осіб різних вікових категорій: для дітей дошкільного віку – ігрові заняття, для дорослих – практикум очно та онлайн на платформі сервісу Google Meet, для учнів шкільного віку – індивідуальні консультації.

Попри наявність таких позитивних ініціатив у 2021 році з боку місцевої влади та закладів освіти (це характерно і для 2020 року), варто відзначити відсутність системних заходів для створення та забезпечення діяльності мережі державних, комунальних курсів з вивчення державної мови для всіх громадян України, а також іноземців та осіб без громадянства.

Таким чином, у підсумку аналізу наданої інформації щодо заходів, які були спрямовані на забезпечення розвитку та функціонування української мови як державної, можна відзначити як появу позитивних тенденцій, так і збереження негативних моментів, які мали місце і в 2020 році.

З одного боку, ми спостерігаємо зрушення процесу утвердження української мови на рівні деяких областей, що проявляється, серед іншого, у прийнятті регіональних програм розвитку та функціонування державної мови,

проведенні курсів з вивчення української мови, скасуванні рішень про надання мовам іншим, ніж державним, статусу регіональної.

Разом з тим, ці процеси мають точковий характер, стосуються лише деяких регіонів і на належному рівні не підтримані з боку держави, що, серед іншого, пов'язано з відсутністю Державної цільової програми з розвитку та функціонування української мови. Зокрема, заходи, які були зазначені в контексті забезпечення виконання законодавства з питань мови, стосувалися здебільшого інших сфер, а курси з вивчення державної мови запроваджуються лише як прояв власної ініціативи з боку місцевої влади та навчальних закладів, що об'єктивно не покриває потреб всієї країни. Тож про докорінні системні зрушення в регіональній мовній політиці у 2021 році говорити ще зарано, але позитивні зрушення в багатьох зросійщених регіонах дають підстави для оптимізму.

5.17. ДЕРЖАВНА МОВА У СФЕРІ КОРИСТУВАЦЬКИХ ІНТЕРФЕЙСІВ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ ТА ВЕБСАЙТІВ

Законодавче регулювання порядку застосування державної мови у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та вебсайтів

Упродовж 2021 року застосування державної мови у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та вебсайтів регулювалося нормами статті 27 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (частини перша, третя – п'ята, сьома – восьма), які набрали чинності ще 16 липня 2019 р. Відповідно до цих норм:

- комп'ютерні програми з користувацьким інтерфейсом державною мовою використовуються у роботі органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, закладів освіти державної і комунальної форм власності. У разі відсутності користувацького інтерфейсу державною мовою та до його створення допускається використання комп'ютерних програм з користувацьким інтерфейсом англійською мовою;
- мобільні застосунки органів державної влади та місцевого самоврядування, зареєстрованих в Україні засобів масової інформації, суб'єктів господарювання, що реалізують товари і послуги в Україні, повинні мати версію користувацького інтерфейсу державною мовою;
- комп'ютерні програми з користувацьким інтерфейсом, що реалізуються в Україні, повинні мати користувацький інтерфейс державною мовою та/або англійською мовою, або іншими офіційними мовами Європейського Союзу.

Інші норми статті 27 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (частини друга, шоста) наберуть чинності 16 липня 2022 р., а тому у 2021 році вони не діяли та не застосовувалися. Ці норми передбачатимуть окремі вимоги щодо інтернет-представництв відповідних суб'єктів, а також комп'ютерних програм, встановлених на товарах. Відповідно до них з 16 липня 2022 р.:

- інтернет-представництва (у тому числі вебсайти, вебсторінки у соціальних мережах) органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності, зареєстрованих в Україні засобів масової інформації, суб'єктів господарювання, що реалізують товари і послуги в Україні, повинні виконуватися державною мовою. Поряд з версією державною мовою можуть існувати версії іншими мовами, однак версія інтернет-представництва державною мовою повинна завантажуватися для

- користувачів з України за замовчуванням та мати не менше за обсягом та змістом інформації, ніж версії іншими мовами;
- комп'ютерні програми з користувацьким інтерфейсом, які встановлені на товарах, що реалізуються в Україні, повинні мати користувацький інтерфейс державною мовою, який за обсягом та змістом повинен містити не менше інформації, ніж іншомовні версії такого інтерфейсу.

Використання державної мови у користувацьких інтерфейсах комп'ютерних програм.

Законодавчі та інші проблеми

Аналіз звернень громадян та інших повідомлень, які надійшли до Уповноваженого із захисту державної мови у 2021 році, а також практичного застосування відповідних норм Закону окремими суб'єктами дозволив виявити низку проблемних питань, пов'язаних із використанням державної мови у користувацьких інтерфейсах комп'ютерних програм, а також встановити причини їх виникнення.

1. Як і у попередньому періоді однією з головних причин невикористання у 2021 році відповідними суб'єктами комп'ютерних програм із користувацьким інтерфейсом державною мовою була відсутність в принципі такого інтерфейсу у відповідних програмах. Як приклад можна зазначити, зокрема, найпоширеніші спеціалізовані програми для обміну інформацією у режимі відеоконференцій (наприклад, Zoom, Cisco WebEx), використання яких органами влади та іншими суб'єктами було пов'язано із запровадженими карантинними обмеженнями та дистанційною роботою значної частини працівників.

Причинами відсутності такого інтерфейсу є небажання та «невигідність» для розробників витратити кошти на розробку для свого програмного продукту, у тому числі випущеного до набрання чинності Законом, окремого користувацького інтерфейсу українською мовою. Це пов'язано, насамперед, як із незначним у масштабах світової економіки обсягом українського ринку програмного забезпечення, так і з недостатнім рівнем законодавчого захисту з боку держави прав інтелектуальної власності та, як наслідок, існуванням в Україні доволі значного ринку нелегального копіювання та розповсюдження програмної продукції на фізичних носіях або через комп'ютерні мережі (так зване «піратство»).

2. Незнання або недостатній рівень знання англійської та інших офіційних мов Європейського Союзу також призводили до того, що на комп'ютери, які використовувалися для роботи деякими працівниками органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності, встановлювалися або на

таких комп'ютерах продовжувалося використання раніше встановлених комп'ютерних програм з користувацьким інтерфейсом російською мовою. У низці випадків це також могло бути пов'язано з певною «зручністю» для системних адміністраторів, які зазвичай не є достатньою мірою обізнаними з вимогами законодавства щодо використання державної мови у користувацьких інтерфейсах комп'ютерних програм у «державній» та «комунальній» сферах.

Встановити точну кількість подібних випадків у 2021 році не було можливим з огляду на складність їх виявлення, перевірки та доведення: необхідності здійснення фізичного огляду працівниками Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови сотень тисяч комп'ютерів, розташованих на всій території України у різних установах із різними режимами доступу; відсутності у громадян, які звертаються до відповідних органів та установ, доступу до програмного забезпечення, яке використовується для роботи працівниками таких органів та установ, що унеможлиблює подання такими громадянами обґрунтованих звернень або скарг до Уповноваженого, тощо. Водночас з огляду на зміст окремих звернень та повідомлень громадян, які було у 2021 році отримано Уповноваженим, можна припустити, що кількість такого програмного забезпечення з користувацьким інтерфейсом, виконаним не державною або не англійською мовою, є доволі значною та факти мають місце не лише у південних та східних областях, але й у інших регіонах України.

До прикладу у 2021 році до Уповноваженого із захисту державної мови надійшло звернення громадянина Д., який повідомив про те, що в закладі загальної середньої освіти, розташованому на території Яворівського району Львівської області, програмне забезпечення, на якому займаються учні, зокрема операційна система Windows, має користувацький інтерфейс, виконаний російською мовою. У відповідь Уповноважений звернувся до Вороцівського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів Івано-Франківської селищної ради із листом щодо необхідності приведення програмного забезпечення комп'ютерів, на яких займаються учні, у відповідність до вимог статті 27 Закону.

Також у 2021 році до Уповноваженого із захисту державної мови надійшло звернення громадянина З., який повідомив про надсилання недержавною мовою електронного листа від Одеського окружного адміністративного суду (автоматична відповідь) з інформацією про отримання електронного листа громадянина. У відповідь Уповноважений звернувся до Державної судової адміністрації України із листом з проханням здійснити перевірку мови, якою надається інформація всіма судами громадянам з використанням електронних ресурсів, у тому числі під час здійснення взаємодії

за допомогою електронної пошти, та проінформувати їх про потребу налаштувати все програмне забезпечення державною мовою.

3. Відсутність у принципі користувацького інтерфейсу державною мовою у комп'ютерних програмах є причиною того, що на території України має місце реалізація комп'ютерних програм, які не мають користувацького інтерфейсу державною мовою. Водночас, якщо такі комп'ютерні програми розробляються безпосередньо або на замовлення транснаціональних корпорацій чи суб'єктів господарювання, розташованих у США, країнах Європейського Союзу або так званої «Великої Сімки», то вони зазвичай мають користувацькі інтерфейси англійською мовою, а у більшості випадків також окремими офіційними мовами Європейського Союзу (французькою, іспанською, німецькою тощо). З огляду на це реалізація таких програм не є порушенням Закону, а питання вибору мови користувацького інтерфейсу громадянами або юридичними особами, які не належать до державного чи комунального секторів економіки, законодавством про державну мову взагалі не регламентується.

4. У 2021 році до Уповноваженого із захисту державної мови надійшла низка звернень від громадян, які скаржилися на неможливість вибору або використання державної мови в онлайн-іграх, розташованих на серверах, доступ до яких за плату або безкоштовно надається з території України.

До прикладу, до Уповноваженого звернувся громадянин Ф., який повідомив про те, що на платформі для онлайн відеотрансляцій Twitch відсутня українська мова. Також для комп'ютерних ігор, у тому числі онлайн, які придбаваються або доступ до яких надається в інтернет-магазинах іноземних компаній Ubisoft, Origin, GOG, EpicGame, відсутня підтримка українською мовою. Громадянин Б. повідомив, що у фірмових магазинах та на вебсайтах компаній – розробників відеоігор Activision, Ubisoft та EA здійснюється продаж контенту, який не має користувацького інтерфейсу державною мовою.

Інший громадянин П. у своєму зверненні повідомив, що комп'ютерні ігри та програмне забезпечення, що «продаються в магазинах (у цифрових та фізичних), обов'язково будуть мати такі локалізації, як англійська, німецька, французька, іспанська, італійська..., але не факт, що там буде українська локалізація, адже там ніде не зазначено, що вона там є, лише пишуть на коробці "Для продажу в Україні" і все».

Проведений аналіз змісту зазначених та інших звернень дозволяє зробити висновок про те, що відсутність державної мови в таких онлайн-іграх так само зумовлена низкою причин: небажанням розробників витратити кошти на розробку для відповідного програмного продукту окремого інтерфейсу українською мовою, необізнаністю або недостатньою обізнаністю розробників та суб'єктів, які надають доступ до онлайн-ігор з території України, із вимогами законодавства про державну мову, специфікою функціонування

мережі Інтернет, через що у багатьох випадках особа може отримати доступ до відповідного онлайн-продукту, який розміщений на сервері, що фізично знаходиться та належить суб'єкту, який знаходиться за межами території України та в Україні не зареєстрований, і на якого у зв'язку з цим формально не поширюються вимоги українського законодавства. Зокрема, згадані у зверненні громадянина Ф. суб'єкти, як це зазначається у відповіді Уповноваженого, є іноземними суб'єктами господарювання: «Twitch зареєстрований у США (<https://www.twitch.tv/p/en/legal/privacy-notice>), Ubisoft зареєстрований у Франції (<https://legal.ubi.com/privacypolicy/en-US>), Origin зареєстрований у Швейцарії (<https://www.origin.com/rus/ru-ru/store>), GOG зареєстрований в Польщі (<https://support.gog.com/hc/en-us/articles/360009921554?product=gog>), EpicGame зареєстрований в США (<https://www.epicgames.com/site/en-US/about>)». Слід також взяти до уваги, що встановлення самого суб'єкта у багатьох випадках є доволі тривалою процедурою.

5. При здійсненні у 2021 році закупівель програмного забезпечення (комп'ютерних програм) з використанням електронної системи закупівель (Prozorro) органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями державної і комунальної форм власності, у тому числі закладами освіти, у вимогах до предмету закупівлі в абсолютній більшості випадків обов'язковою умовою не було визначено наявності у програмному забезпеченні (комп'ютерній програмі), що закуповується, користувацького інтерфейсу державною мовою або, за відсутності такого, користувацького інтерфейсу англійською мовою.

Так, у 2021 році було проведено процедуру закупівлі програмного забезпечення (послуги з постачання програмного забезпечення для роботи з електронною поштою на виконання п. 4.4. завдань регіональної програми інформатизації «Електронна Дніпропетровщина» на 2020 – 2022 роки», класифікатор та його відповідний код: ДК 021:2015:72260000-5: Послуги, пов'язані з програмним забезпеченням) Департаментом цифрової трансформації, інформаційних технологій та електронного урядування Дніпропетровської обласної державної адміністрації. У вимогах до предмету закупівлі не було визначено необхідності наявності у програмному забезпеченні (комп'ютерній програмі), що закуповується, користувацького інтерфейсу державною мовою або, за відсутності такого, користувацького інтерфейсу англійською мовою.

Це в окремих випадках може призводити до того, що відповідними суб'єктами здійснюється закупівля програмного забезпечення (комп'ютерних програм), які не мають користувацького інтерфейсу ані державною, ані навіть англійською мовою, що є порушенням частини четвертої статті 27 Закону.

Використання державної мови у користувацьких інтерфейсах комп'ютерних програм, встановлених на товарах

Низка звернень, отриманих у 2021 році Уповноваженим із захисту державної мови від громадян та суб'єктів господарювання, стосувалися питань використання державної мови у користувацьких інтерфейсах комп'ютерних програм, встановлених на товарах. Аналіз змісту зазначених звернень дозволяє зробити висновок про те, що частина громадян та суб'єктів господарювання досі є недостатньою мірою обізнані із відповідними вимогами Закону. Разом з тим, в окремих випадках представники бізнесу навпаки, будучи обізнані із набранням у майбутньому відповідними нормами статті 27 Закону, заздалегідь звертаються до Уповноваженого для отримання додаткової інформації та роз'яснень для урахування у подальшому таких вимог Закону у своїй діяльності з метою уникнення у майбутньому порушень законодавства про державну мову.

1. У 2021 році до Уповноваженого із захисту державної мови надійшло звернення від Всеукраїнської асоціації автомобільних імпортерів і дилерів з приводу можливості реалізації в Україні з липня 2022 року транспортних засобів іноземного виробництва, на яких встановлено програмне забезпечення, яке не має користувацького інтерфейсу державною мовою. Як зазначалося у зверненні, «виробники автомобілів і мотоциклів (ДТЗ) виготовляють ДТЗ відповідного модельного ряду за певними виробничими циклами, що включають проектування, тестування, підготовку до виробництва і саме виробництво. Весь цей цикл у середньому триває близько семи років... Станом на сьогодні автоімпортери постачають на ринок України ДТЗ моделей, які було розроблено від 1 до 5 років тому... Виробники повідомили, що нові моделі ДТЗ для ринку України (такі, що є в стадії підготовки до виробництва, проектування або розробки) будуть відповідати вимогам Закону. У той же час моделі, що були розроблені до дати введення в дію зазначеного Закону та виробляються наразі до запланованого виробниками кінця циклу виробництва, не можуть бути змінені».

Уповноваженим на зазначене звернення дана відповідь про те, що відповідні норми частини другої статті 27 Закону, які встановлюють вимоги до використання державної мови у користувацькому інтерфейсі комп'ютерних програм, встановлених на товарах, наберуть чинності з 16 липня 2022 р. Відповідно до цієї норми така комп'ютерна програма «повинна мати користувацький інтерфейс державною мовою, який за обсягом та змістом має містити не менше інформації, ніж іншомовні версії такого інтерфейсу. Недотримання цієї вимоги має наслідки, визначені законодавством про захист прав споживачів щодо реалізації товару неналежної якості». Разом з тим, оскільки згідно зі статтею 58 Конституції України закони та інші нормативно-

правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, Уповноважений зазначив про те, що «зважаючи на особливості та специфіку виробництва транспортних засобів, вважаю, що транспортні засоби (ДТЗ моделі із встановленими комп'ютерними програмами з відповідним користувацьким інтерфейсом), які вироблені та ввезені на територію України з метою їх реалізації до 16.07.2022, можуть бути реалізовані в Україні в тому вигляді, в якому вони були ввезені на її територію. Разом з тим, транспортні засоби, які будуть вироблені та постачатимуться на ринок України після 16.07.2022, повинні реалізовуватися із урахуванням вимог частини другої статті 27 Закону».

2. Відсутності інформації державною мовою у комп'ютерних програмах, встановлених на транспортних засобах, стосувалася й низка звернень, отриманих Уповноваженим із захисту державної мови у 2021 році від громадян. До прикладу, у квітні 2021 року до Уповноваженого звернувся громадянин М., який повідомив про те, що після придбання у салоні транспортного засобу він виявив «відсутність інформації українською мовою про поточний стан автомобіля в системі керування автомобілем». Інше звернення від громадянина З. стосувалося встановлення на його автомобілі в офіційному сервісному центрі автомобільної сигналізації, в якій відсутній не лише користувацький інтерфейс, але й навіть інструкція та мобільний додаток для керування, виконані державною мовою.

Уповноважений у відповідь поінформував громадянина про те, що відповідні норми статті 27 Закону на момент отримання звернення ще не набрали чинності та стануть обов'язковими для застосування з 16 липня 2022 р.

3. Низка звернень, які у 2021 році надійшли до Уповноваженого із захисту державної мови від бізнес-асоціацій та окремих суб'єктів господарювання, стосувалися можливості використання у програмному забезпеченні, яке встановлено на товарах, окремих слів, аббревіатур та позначок, а також географічних назв іншою мовою, ніж державна, без їх перекладу державною мовою. До прикладу, у листі Всеукраїнської асоціації автомобільних імпортерів і дилерів зазначалося, що «автомобільні системи навігації містять карти усієї Європи чи інших регіонів світу, і мають свої особливості, відмінні від інших видів споживчих систем швидкого оновлення, таких, як Google, та ін. Вибраній "робочій" мові в операційній системі автомобіля буде відповідати тільки карта країни походження мови, а решта територій буде позначена режимом транслітерації. Це означає, що всі географічні (назви країн, міст, вулиць та ін.) назви на картах автомобільних систем навігації позначені транслітерацією латинським шрифтом, а не мовами окремих країн (або будь-якої країни)».

Європейська бізнес-асоціація у листі, адресованому Уповноваженому із захисту державної мови та Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики, зазначила про те, що відповідно до статті 30 Закону в інформації про вироби (товари), роботи чи послуги, наданій державною мовою, дозволяється використовувати слова, скорочення, аббревіатури та позначення англійською мовою та/або з використанням літер латинського та/або грецького алфавітів. З огляду на це Асоціація просила надати роз'яснення щодо того, чи поширюється зазначена норма також на користувачські інтерфейси комп'ютерних програм і чи не є порушенням Закону «використання в користувачському інтерфейсі загальнозрозумілих слів та аббревіатур, як то «START», «STOP», «OK», «PLAY», «MENU», «TIME», «ON», «OFF», «PAUSE» англійською мовою та/або з використанням літер латинського та/або грецького алфавітів», а також «чи нестиме виробник обладнання відповідальність за відсутність україномовних версій програм сторонніх виробників, які були встановлені на тому чи іншому обладнанні та/або самостійно завантажені споживачем?».

У відповіді Уповноважений звернув увагу на те, що «порядок застосування державної мови у географічних назвах та назвах об'єктів топоніміки визначається статтею 41 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Відповідно до частин другої та третьої зазначеної статті назви об'єктів топоніміки не перекладаються іншими мовами, а передаються в офіційних документах, засобах масової інформації, картографічних, довідкових, енциклопедичних, навчальних та інших виданнях за допомогою літер відповідного алфавіту згідно із звучанням державною мовою. Назви географічних об'єктів та об'єктів топоніміки, розташованих на території інших держав, а також географічних об'єктів та об'єктів топоніміки, на які не поширюються суверенітет та юрисдикція будь-якої держави, при використанні в Україні подаються державною мовою у транскрипції з мови оригіналу з урахуванням особливостей української фонетики та правопису. Якщо такий географічний об'єкт, об'єкт топоніміки має назву українського походження, то така назва може застосовуватися замість або поряд з іншомовною. В офіційних документах назві українського походження надається перевага. Чинна редакція Українського правопису визначає, у тому числі, порядок написання слів іншомовного походження та географічних назв. Також наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 29.07.2014 № 282 затверджено Правила написання українських географічних назв на картах та в інших виданнях».

Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики на своєму засіданні 16.06.2021 підтримав проєкт роз'яснення про застосування деяких положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови

як державної» у відповідь на звернення Європейської Бізнес Асоціації та Американської торговельної палати в Україні⁶⁷, в якому зазначалося, серед іншого, що «з 16 липня 2022 р. користувацький інтерфейс комп'ютерних програм, встановлених на товарах, що реалізуються в Україні (крім спеціалізованого, професійного обладнання, що не є товарами широкого вжитку), повинен бути виконаний державною мовою та за обсягом і змістом має містити не менше інформації, ніж іншомовні версії такого інтерфейсу в разі наявності таких версій. Разом з тим, зазначене не стосується випадків встановлення будь-яких програм на будь-які товари або обладнання самим споживачем з його власної ініціативи, оскільки такі випадки Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» не регулюються».

Водночас Уповноважений у відповіді на одне із звернень Всеукраїнської асоціації автомобільних імпортерів і дилерів звернув увагу на те, що хоча в користувацькому інтерфейсі комп'ютерної програми, яка встановлена на товарі, є допустимим використовувати окремі назви, аббревіатури, позначення певних технологій, технологічних елементів, які є уніфікованими у світі та набули широкого вжитку в Україні, англійською мовою або з використанням літер латинського алфавіту, однак з огляду на вимоги «статті 10 Конституції України, яка визначає єдиною державною мовою в Україні українську мову, та статті 6 Закону, яка встановлює обов'язок кожного громадянина України володіти державною мовою, відповідна інформація про продукцію, яка виробляється та реалізується на території України, повинна доводитися до відома споживачів в обов'язковому порядку державною (українською) мовою. Чинне законодавство України встановлює обов'язок громадян України володіти державною мовою. Щодо володіння іноземними мовами або алфавітами інших мов, крім окремо визначених випадків, пов'язаних із зайняттям громадянами певних категорій посад державної служби, законодавство такого обов'язку не встановлює. Тому на сьогодні не всі громадяни України володіють англійською мовою або володіють нею на необхідному рівні та можуть читати і розуміти інформацію, викладену англійською мовою або з використанням літер латинського чи грецького алфавітів. Як наслідок, у разі використання в інтерфейсі комп'ютерної програми назв, аббревіатур, позначень певних технологій, технологічних елементів англійською мовою або з використанням літер латинського алфавіту такі громадяни не отримуватимуть повної інформації про основні властивості програми, що може вплинути на можливість здійснення ними свідомого і компетентного вибору щодо подальших дій. Тому пояснення таких назв, аббревіатур, позначень певних технологій, технологічних елементів, які використовуються в інтерфейсі

⁶⁷ <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34084.pdf>

комп'ютерних програм, повинно в обов'язковому порядку наводитися державною мовою в інструкції чи іншій супровідній документації на відповідні вироби (товари)».

Державна мова у мобільних застосунках

Аналіз мобільних застосунків, доступних для завантаження на платформі Google Play, дозволяє зробити висновок, що мобільні застосунки органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ та організацій мають версію користувацького інтерфейсу державною мовою. Це, зокрема, такі мобільні застосунки, як «Дія» (розроблений Міністерством цифрової трансформації України), «Пенсійний фонд» (Пенсійний фонд України), «eСуд» (ДП «Центр судових сервісів»), «Безоплатна правова допомога» та «Твоє пр@во» (ДО «Координаційний центр з надання правової допомоги»), «Електронний кабінет моряка» (Міністерство інфраструктури України та Інспекція з питань підготовки та дипломування моряків), портал пацієнта «E-life», «101 – Донецька область» та «Абетка ДСНС» (Державна служба України з надзвичайних ситуацій), «My Pol» (ДП «Інфотех»), «ЗІР ДПС» (Державна податкова служба України), «ГЕРЦ», «Київ цифровий», 1551 (Контактний центр міста Києва), «Виконавчий комітет Криворізької міської ради», «Система голосування Довгинцівської районної в місті ради» (м. Кривий Ріг), «Мій Харків», «MyCity» (Виконавчий комітет Хмельницької міської ради), мобільні застосунки контактних центрів міст Дніпро, Запоріжжя, Кривий Ріг, Северодонецьк, Покровськ, КП «Дніпровський електротранспорт», МКП «Хмельницькводоканал», КП «Чернігівводоканал», «Особистий кабінет ЦНАП міста Києва», «Мобільний ЦНАП у Донецькій області», «Мобільний ЦНАП у Луганській області» тощо.

Доступні для завантаження мобільні застосунки суб'єктів господарювання, що реалізують товари і послуги в Україні, а також засобів масової інформації також у переважній більшості мають версію користувацького інтерфейсу державною мовою. Це, зокрема, такі додатки, як «Приват 24», «Ощад 24/7», «ПУМБ Online», «UKRSIB online», «Екобанк Онлайн», «Raiffisen Online Україна», «Монобанк», «ОТП Smart», «Нова пошта», «Rozetka», «Yasno», «Епіцентр», «UPG», «Shell Ukraine», «Pride WOG Retail», «Fishka: акції та пальне», «Барабашово ONLINE», «SuspilneTV», «Suspilne.radio», «Еспресо – новини», «ТСН: новини і випуски», «НВ: новини України», «УНІАН», «Радіо Свобода», «Факти: новини ICTV», «24 канал», «5 канал», «Обозреватель: новини України і світу» тощо.

Разом з тим, було виявлено низку мобільних застосунків суб'єктів господарювання, які не мають версії користувацького інтерфейсу державною мовою. Це, зокрема, мобільні застосунки низки суб'єктів, які надають послуги

таксі («Такси 994», «Такси 977», «Такси Фаетон (333)», «City Taxi Северодонецк», «Такси 808» тощо), мережі супермаркетів «Таврия В».

Використання державної мови у вебсайтах

Як вже зазначалося, у 2021 році норми частини другої статті 27 Закону, які визначають вимоги до використання державної мови в інтернет-представництвах, не набрали чинності та стануть обов'язковими для застосування лише з 16 липня 2022 року.

Водночас 16.01.2021 набрали чинності норми статті 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», відповідно до якої суб'єкти господарювання, що обслуговують споживачів, незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, повинні в обов'язковому порядку здійснювати обслуговування та надавати споживачам інформацію про товари (послуги) державною мовою. Така інформація надається споживачам як через інтернет-магазини, інтернет-каталоги, так і, згідно з Законом України «Про захист прав споживачів», у будь-який інший, не заборонений законодавством, спосіб. А згідно з пунктом 4 частини першої статті 4 Закону України «Про захист прав споживачів» споживачі мають право на необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію державною мовою про продукцію (виріб, товар, роботу чи послугу), її кількість, якість, асортимент, виробника (виконавця, продавця).

Тому суб'єкти господарювання, які здійснюють реалізацію продукції з використанням мережі Інтернет, повинні в обов'язковому порядку здійснювати обслуговування та розміщувати на відповідних інтернет-ресурсах та у своїх мобільних застосунках визначену законодавством інформацію про продукцію, її виробника (продавця, постачальника) державною мовою.

Упродовж 2021 року до Уповноваженого із захисту державної мови надходили звернення та повідомлення від громадян, в яких йшлося про відсутність на вебсайтах або інших інтернет-представництвах суб'єктів господарювання інформації державною мовою про товари та послуги, які вони реалізують на території України, а також про інші випадки порушень вимог законодавства про державну мову в мережі Інтернет. Такі звернення та повідомлення становили понад 29% усіх повідомлень про порушення Закону, які упродовж 2021 року надійшли до Уповноваженого. Найчастіше громадяни скаржилися на відсутність української версії сайтів інтернет-магазинів та вебсайтів, через які здійснюється обслуговування споживачів⁶⁸.

Для перевірки фактів, про які повідомляли громадяни, а також з метою дослідження реального стану використання державної мови у вебсайтах та інших інтернет-представництвах Секретаріатом Уповноваженого із захисту

⁶⁸ <https://mova-ombudsman.gov.ua/analiz-povidomlen-pro-porushennya>

державної мови упродовж 2021 року здійснювався аналіз та моніторинг інтернет-представництв (вебсайтів, сторінок у соціальних мережах) окремих органів державної влади, місцевого самоврядування, а також суб'єктів господарювання. Під час моніторингу було оглянуто та проаналізовано зміст 2019 інтернет-сторінок органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій всіх форм власності, громадських об'єднань, політичних партій, а також інших юридичних осіб. Зокрема, здійснено моніторинг: на підставі звернень та повідомлень громадян 553 інтернет-сторінок, 391 інтернет-сторінки музейних установ та 347 інтернет-сторінок бібліотечних закладів, 251 сторінку новоутворених районних рад та районних державних адміністрацій, 190 інтернет-сторінок закладів охорони здоров'я, 69 інтернет-сторінок суб'єктів туристичної діяльності (туроператорів), 60 інтернет-сторінок банківських установ, а також 6 інтернет-сторінок Акціонерного товариства «Українська залізниця» та його відокремлених підрозділів.

Під час моніторингу виявлено 432 випадки порушень законодавства про державну мову у вебсайтах та інших інтернет-представництвах, зокрема: у випадках моніторингу на підставі звернень та повідомлень громадян – 388 випадків, на інтернет-сторінках банківських установ – 22, закладів охорони здоров'я – 9, суб'єктів туристичної діяльності – 5, на інтернет-сторінках АТ «Українська залізниця» – 2 випадки.

Результати моніторингу дозволили зробити такі висновки щодо стану використання державної мови у вебсайтах:

1. Як і у попередній період, у 2021 році інтернет-представництва (вебсайти) органів державної влади та місцевого самоврядування мають версії, виконані державною мовою.

2. Як і у 2020-му, у 2021 році суб'єкти господарювання, які здійснюють реалізацію в Україні товарів і послуг з використанням мережі Інтернет, не завжди дотримуються вимог Закону щодо розміщення на своїх інтернет-ресурсах інформації про такі товари і послуги державною мовою. Зокрема, під час моніторингу було зафіксовано випадки як повної відсутності такої інформації на інтернет-ресурсах відповідних суб'єктів і, відповідно, відсутності версії таких інтернет-ресурсів, виконаних державною мовою, так і випадки «формального» існування версій інтернет-представництв деяких суб'єктів господарювання, виконаних державною мовою, за яких на таких інтернет-представництвах розміщено інформацію про товари і послуги державною мовою у обсязі, меншому в порівнянні з аналогічною інформацією, виконаною іншими мовами, або ж інформація про конкретні види товарів і послуг державною мовою на них узагалі відсутня.

3. У порівнянні з вебсайтами значно частішими є випадки відсутності у суб'єктів господарювання інших інтернет-представництв (сторінок у соціальних мережах), виконаних державною мовою, із розміщеними на них інформацією про товари і послуги державною мовою. Водночас такі суб'єкти мають у соціальних мережах сторінки, виконані іншими мовами, ніж державна (як правило, російською), із розміщеною на них інформацією про товари і послуги таких суб'єктів, виконаною так само недержавною мовою.

До прикладу, до Уповноваженого із захисту державної мови надійшло звернення громадянки А., яка повідомляла, що авіакомпанія «Міжнародні авіалінії України» на своїй сторінці у соціальній мережі Фейсбук розміщувала інформацію про надавані нею послуги виключно іншою мовою, ніж державна. За результатами розгляду звернення Уповноваженим було направлено лист на адресу авіакомпанії з інформацією про норми законодавства щодо застосування державної мови у діяльності суб'єктів господарювання, в якому, серед іншого, зазначалося, що «суб'єкти господарювання, які здійснюють обслуговування споживачів в Україні та зареєстровані в Україні, повинні розміщувати на відповідних інтернет-ресурсах, у тому числі вебсайтах та в мобільних застосунках, визначений законодавством обсяг інформації про продукцію, її виробника (виконавця, продавця) державною мовою. Додатково до державної мови така інформація може дублюватися й іншими мовами... Громадянин України не має обов'язку володіти іншою мовою, ніж державна, тому надання йому поза його волею інформації іншою мовою, ніж державна, є порушенням його прав, що є несумісним із Конституцією України».

При цьому зазначена авіакомпанія має версію вебсайту, виконану державною мовою, на якому інформація про надавані послуги також розміщена державною мовою.

Слід також зауважити, що результати проведеного у 2021 році моніторингу інтернет-представництв загалом підтвердили правильність висновків щодо причин, які призвели до порушень Закону в частині використання державної мови у вебсайтах та інших інтернет-представництвах, які були зроблені у попередній період та детально описані у Річному звіті про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної у 2020 році» (стор. 131-133)⁶⁹. Це:

- відсутність комплексного законодавчого регулювання питань функціонування мережі Інтернет та її українського сегменту, зокрема відсутність спеціальних норм, які визначають види інформації, розміщення яких на інтернет-представництвах суб'єктів господарювання, що здійснюють реалізацію товарів і послуг в Україні, є обов'язковим, регламентують порядок здійснення контролю з боку державних органів за

⁶⁹ <https://mova-ombudsman.gov.ua/storage/app/sites/14/Report%202020/zvit-2021-web.pdf>

- розміщенням інформації про товари і послуги державною мовою на інтернет-представництвах відповідних суб'єктів господарювання тощо. Відсутність законодавчого регулювання особливостей діяльності інтернет-ресурсів, які безпосередньо не здійснюють реалізації товарів і послуг, а є онлайн-майданчиками, з використанням яких таку реалізацію і розміщення відповідної інформації про товари і послуги здійснюють інші суб'єкти, має наслідком, що адміністратори таких онлайн-майданчиків не несуть відповідальності за мову, якою інші суб'єкти розміщують відповідні оголошення, а повною мірою перекладають цю відповідальність на авторів відповідних оголошень⁷⁰. Через це встановлення відповідного суб'єкта господарювання, вжиття щодо нього передбачених Законом заходів реагування та, як наслідок, усунення порушень прав відповідного громадянина є суттєво ускладненим;
- недостатній рівень обізнаності та розуміння окремими суб'єктами господарювання норм Закону щодо використання державної мови на вебсайтах та інших інтернет-представництвах (зокрема загальних норм статті 27, які передбачають обов'язкову наявність версій інтернет-представництв суб'єктів господарювання, виконаних державною мовою, з 16 липня 2022 р., та одночасно наявності спеціальної норми статті 30 Закону, яка вимагає в обов'язковому порядку надання споживачам вже з 16 січня 2021 року інформації державною мовою про товари і послуги на відповідних інтернет-представництвах суб'єктів господарювання, у разі якщо із використанням таких інтернет-представництв здійснюється реалізація товарів і послуг);
 - щодо низки сфер законодавство України взагалі не встановлює жодних вимог щодо використання державної мови на відповідних інтернет-ресурсах. Це, зокрема, стосується інформаційних вебсайтів (вебпорталів), з використанням яких не здійснюється реалізація товарів та послуг або які не належать відповідним суб'єктам господарювання, що здійснюють реалізацію таких товарів і послуг, онлайн-медіа, інтернет-представництв політичних партій та громадських об'єднань. З огляду на це такі інтернет-представництва у багатьох випадках не мають версій, виконаних державною мовою, що суттєво обмежує громадян, які не володіють

⁷⁰ До прикладу: Публічний договір (оферта) про надання послуг ТОВ «УАПРОМ» (<https://shafa.ua/uk/terms-of-service>): «виконавець не несе відповідальності за зміст Оголошень або гіперпосилань на ресурси, які зазначені в описі Оголошень Користувачів» (п. 3.10.), «Користувачеві заборонено розмішувати Оголошення, якщо таке розміщення може призвести до порушень вимог чинного законодавства України» (п. 3.13.8.), «Адміністрація Сайту має право вносити в текст Оголошення Користувача правки, що стосуються орфографії і пунктуації, які не впливають на загальний зміст Оголошення» (п. 3.19.1.).

іншими мовами, окрім державної, у праві на отримання необхідної їм інформації;

- специфіка функціонування мережі Інтернет у багатьох випадках не дозволяє чітко встановити обов'язковість застосування щодо певних суб'єктів та їх інтернет-представництв відповідних норм законодавства, зокрема у частині застосування державної мови. Так, окремі інтернет-представництва (вебсайти) можуть бути зареєстровані на території інших країн та належати суб'єктам господарювання, які не є зареєстрованими в Україні. Разом з тим, через такі інтернет-представництва громадяни України мають можливість замовляти окремі товари або послуги з їх доставкою на територію України.

Окремо в Річному звіті про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної у 2020 році», а також у відповідних листах було надано рекомендації Кабінету Міністрів України щодо необхідності законодавчого врегулювання здійснення обслуговування споживачів, надання споживачам інформації та послуг, розміщення реклами з використанням мережі Інтернет та розробки відповідних законопроектів. Однак у 2021 році така робота не здійснювалася. Станом на 25 квітня 2022 р. відповідних проектів нормативно-правових актів на погодження до Уповноваженого не надходило.

РОЗДІЛ 6. ОГЛЯД ЗАКОНОПРОЄКТІВ ЩОДО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ», ЯКІ ВНОСИЛИСЯ ДО ПАРЛАМЕНТУ У 2021 РОЦІ

У 2021 році народними депутатами України у Верховній Раді України було зареєстровано низку законопроектів, якими пропонувалося внесення змін до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». За результатами опрацювання текстів зазначених проєктів Уповноваженим із захисту державної мови у відповідь на звернення комітетів Верховної Ради України або з власної ініціативи висловлювалася відповідна позиція.

Законопроекти щодо мови освітнього процесу

У січні народним депутатом України від проросійської фракції «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ) було подано законопроект «Про внесення змін до статті 46 Закону України "Про фахову передвищу освіту" (щодо імплементації норм Конституції України, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин та рекомендацій Венеційської комісії)» (реєстраційний № 4628 від 22.01.2021)⁷¹. Цим документом передбачалося врегулювання питання застосування інших мов, ніж державна, в освітньому процесі у закладах фахової передвищої освіти з наданням таким закладам права здійснювати викладання окремих або всіх дисциплін мовами корінних народів, національних меншин України, однією з офіційних мов ООН або Європейського Союзу.

За результатами аналізу тексту законопроекту Уповноважений із захисту державної мови повідомив Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, що прийняття законопроекту № 4628 фактично призведе до створення для громадян України, які здобувають фахову передвищу освіту та не володіють іншою мовою, ніж державна, а також для тих громадян України, які належать до корінних народів або національних меншин, додаткових обмежень за мовною ознакою та перешкод для здобуття фахової передвищої освіти державною мовою, а тому законопроект у запропонованій редакції не може бути підтримано.

Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій за результатами розгляду законопроекту на своєму засіданні було рекомендовано парламенту його відхилити.

Подібний за змістом законопроект «Про внесення змін до деяких Законів України щодо забезпечення мовних прав корінних народів, національних

⁷¹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70882

меншин України у сфері освіти» (реєстраційний № 4648 від 26.01.2021)⁷², аналогічно внесений депутатами від ОПЗЖ, який стосувався освітньої сфери загалом, Комітетом так само було рекомендовано відхилити. Альтернативний до нього проєкт № 4648-1⁷³ відправили на доопрацювання.

07.09.2021 всі зазначені законопроєкти були зняті Верховною Радою з розгляду.

У липні 2021 р. народними депутатами від фракції «Слуга народу» було зареєстровано законопроєкт «Про внесення змін до статті 48 Закону України "Про вищу освіту" щодо врегулювання освітньої діяльності у сфері вищої освіти для іноземців та осіб без громадянства» (реєстраційний № 5727 від 02.07.2021)⁷⁴. Законопроєктом пропонувалося доповнити статтю 48 Закону України «Про вищу освіту» новою частиною, відповідно до якої для іноземців, осіб без громадянства, які бажають здобувати вищу освіту за кошти фізичних або юридичних осіб, в окремих групах, що складаються виключно з іноземних громадян та/або осіб без громадянства, навчання може здійснюватися іноземною мовою. При цьому заклади вищої освіти забезпечують вивчення такими особами державної мови протягом усього періоду навчання. До зазначеного проєкту депутатами від опозиції було зареєстровано 2 альтернативні законопроєкти⁷⁵.

Уповноваженим із захисту державної мови за результатами опрацювання законопроєкту поінформовано Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій про те, що можливість конкретного закладу вищої освіти здійснювати викладання окремих або декількох дисциплін англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу (до яких належить і французька мова), а також забезпечення вивчення іноземцями, особами без громадянства державної мови вже передбачена чинним законодавством та не потребує внесення пропонованих авторами законопроєкту № 5727 змін. Отже, декларована мета законопроєкту № 5727 може бути досягнута в рамках чинного законодавства, а тому законопроєкт № 5727 у запропонованій редакції не може бути підтриманий.

⁷² http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70905

⁷³ Проєкт закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення окремих положень про мову освіти» (реєстраційний № 4648-1 від 09.02.2021) (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71065).

⁷⁴ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72422. Значною мірою цей законопроєкт повторював раніше внесений на розгляд парламенту законопроєкт (реєстраційний № 3717 від 22.06.2020), який спочатку було відправлено на повторне перше читання, а 07.09.2021 знято з розгляду.

⁷⁵ Проєкт закону «Про внесення змін до статті 48 Закону України "Про вищу освіту" щодо мови освітнього процесу для іноземців та осіб без громадянства» (реєстраційний № 5727-1 від 05.07.2021) (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72429) та проєкт закону «Про внесення змін до статті 48 Закону України "Про вищу освіту" щодо мови освітнього процесу в закладах вищої освіти для іноземців та осіб без громадянства (англійська мова, інші офіційні мови Європейського Союзу)» (реєстраційний № 5727-2 від 09.07.2021) (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72458).

На своєму засіданні 03.11.2021 Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій рекомендував парламенту прийняти законопроект № 5727 у першому читанні за основу⁷⁶, а обидва альтернативні – відхилити⁷⁷.

У вересні 2021 р. народними депутатами від ОПЗЖ було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до Закону України "Про освіту" щодо забезпечення захисту мовних прав національних меншин» (реєстраційний № 6015 від 09.09.2021)⁷⁸, яким передбачалося внесення змін до Закону України «Про освіту» в частині використання під час освітнього процесу «регіональних мов» та «мов меншин» на всіх рівнях освіти, у тому числі у державних закладах освіти. Станом на січень 2022 року законопроект парламентом не розглядався.

Законопроекти щодо застосування державної мови у сфері телебачення і радіомовлення

У липні 2021 р. набрали чинності норми статті 23 Закону про державну мову, якими передбачено, що розповсюдження та демонстрування в Україні фільмів, крім окремо визначених випадків, здійснюється державною мовою.

У зв'язку з небажанням низки телеканалів виконувати зазначені норми Закону про державну мову окремі народні депутати спробували змінити зазначені норми та відтермінувати набрання ними чинності.

Так, ще у вересні 2020 р. у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення незалежності Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення» (реєстраційний № 4107 від 17.09.2020)⁷⁹, метою якого було врегулювання низки питань, пов'язаних із порядком формування та функціонування Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. У грудні 2020 р. законопроект було ухвалено за основу в першому читанні. Народними депутатами було подано до нього низку правок, за результатами розгляду яких на засіданні Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики схвалено порівняльну таблицю до законопроекту, підготовлену до розгляду в другому читанні, та рекомендовано Верховній Раді України прийняти законопроект № 4107 у другому читанні та в цілому як закон. Однак вже після цього окремими народними депутатами до законопроекту № 4107 було подано всупереч вимогам Регламенту низку додаткових поправок, які стосувалися внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» в частині мови поширення та демонстрування

⁷⁶ <http://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/38042.pdf>

⁷⁷ <http://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/38041.pdf> та <http://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/38040.pdf>

⁷⁸ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72710

⁷⁹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69965

телерадіоорганізаціями фільмів та передач, а також реклами, і які фактично мали на меті звужити застосування державної мови у цих сферах.

Уповноваженим із захисту державної мови було невідкладно поінформовано Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики, а також керівництво Верховної Ради про те, що зазначені пропозиції та поправки народних депутатів України не лише можуть поставити під загрозу використання державної мови у сфері телебачення і радіомовлення та призвести до порушення прав громадян на отримання відповідних послуг та інформації державною мовою, але й не відповідають визначеній Регламентом Верховної Ради України процедурі їх внесення. Зазначені пропозиції та поправки до законопроекту № 4107 нівелюватимуть державний (офіційний) статус української мови та її обов'язкове застосування в одній з важливих сфер публічного життя. А це суперечитиме як нормам ст. 10 Конституції України, так і положенням частини шостої статті 1 самого Закону, якою передбачено відповідальність за створення перешкод та обмежень у застосуванні української мови. Тому прийняття законопроекту № 4107 із такими пропозиціями та поправками фактично могло б призвести до створення для громадян України додаткових обмежень за мовною ознакою, що є неприпустимим.

Ще одна подібна спроба відтермінування набрання чинності нормами статті 23, а також зміни інших норм Закону про державну мову також мала місце у липні 2021 р., коли було подано проекти поправок до раніше розглянутого парламентом у першому читанні законопроекту «Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2021 рік" щодо спрямування коштів на ремонтно-реставраційні роботи пам'яток культурної спадщини» (реєстраційний № 5551-2 від 04.06.2021)⁸⁰. Правки стосувалися внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» щодо мови розповсюдження (поширення, демонстрування) фільмів та передач, а також до Закону про державну мову та інших законодавчих актів у частині підтвердження рівня володіння державною мовою, мови освітнього процесу та скасування санкцій за порушення законодавства про державну мову у сфері обслуговування споживачів.

Уповноважений із захисту державної мови повідомив Комітет з питань бюджету, а також керівництво парламенту про те, що запропоновані поправки за своїм змістом суперечать Конституції України та позиції Конституційного Суду, можуть поставити під загрозу використання державної мови у відповідних сферах суспільного життя та призвести до порушення прав громадян на отримання інформації державною мовою, а також не відповідають визначеній Регламентом Верховної Ради України процедурі їх внесення.

⁸⁰ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72148

Суспільний резонанс, викликаний зазначеними ініціативами, а також позиція Уповноваженого із захисту державної мови та низки народних депутатів – членів Комітету, які представляли опозиційні фракції у Верховній Раді, призвели до того, що відповідні правки були відкликані їх авторами, а законопроекти № 4107 та № 5551-2 було ухвалено парламентом у цілому у попередньо узгодженій редакції.

Законопроекти щодо повноважень

Уповноваженого із захисту державної мови

У січні 2021 р. народним депутатами України було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до статті 57 Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної"» (реєстраційний № 4638 від 25.01.2021)⁸¹. Низкою депутатів як від опозиції, так і від фракції «Слуга народу» було подано до цього законопроекту альтернативні проекти № 4638-1 та № 4638-2⁸². Законопроектом № 4638 передбачалося, серед іншого, вилучення з Закону про державну мову норм щодо порядку накладення штрафів на суб'єктів господарювання за порушення зазначеного Закону щодо застосування державної мови у сфері обслуговування споживачів. Уповноваженим із захисту державної мови було висловлено позицію, що прийняття законопроекту фактично позбавить його як державну інституцію можливості здійснювати реалізацію його завдання, визначеного статтею 49 Закону про державну мову, в частині захисту прав громадян України на отримання державною мовою інформації та послуг у визначених Законом про державну мову сферах суспільного життя і усунення перешкод та обмежень у користуванні державною мовою. А отже, пропоновані зміни, по суті, нівелюватимуть державний (офіційний) статус української мови та її обов'язкове застосування у цілій низці сфер публічного життя, зокрема у сфері обслуговування споживачів. А це суперечитиме не лише нормам ст. 10 Конституції України, але й положенням частини шостої статті 1 самого Закону про державну мову, якими передбачено відповідальність за створення перешкод та обмежень у застосуванні української мови. Також пропоновані зміни, у разі їх прийняття, фактично створять додаткові обмеження для реалізації громадянами України свого права на отримання інформації та послуг державною мовою у відповідних сферах суспільного життя, адже у разі відмови відповідних суб'єктів застосовувати державну мову по відношенню до таких

⁸¹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70892

⁸² Проект закону «Про внесення змін до статті 57 Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної"» (реєстраційний № 4638-1 від 04.02.2021) (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71017) та закону «Про внесення змін до статті 57 Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної"» (реєстраційний № 4638-2 від 09.02.2021) (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71069).

громадян України, у тому числі тих, які не володіють іншими мовами, буде відсутній будь-який механізм захисту ними свого порушеного права.

Комітетом Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики за результатами розгляду законопроекту № 4638 та альтернативних до нього на своєму засіданні було рекомендовано парламенту не включати їх до порядку денного. 7 вересня 2021 року всі три законопроекти були зняті з розгляду.

Законопроект щодо авіаційних правил України

У 2020 році Кабінетом Міністрів України було подано на розгляд Верховної Ради України проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення порядку розроблення, прийняття та впровадження авіаційних правил України» (реєстраційний № 3683 від 18.06.2020)⁸³.

Зазначеним законопроектом передбачалося, серед іншого, внесення змін до статті 13 Закону про державну мову, якою пропонувалася можливість прийняття нормативно-правових актів і актів індивідуальної дії, а також здійснення діловодства та документообігу органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування іншими мовами, ніж державна, у випадку, якщо це передбачено законом.

До зазначеного законопроекту було подано висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, у якому наголошувалося про невідповідність зазначеного положення із статтею 10 Конституції України та висновками Конституційного Суду України, викладеними у рішенні у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України (справа про застосування української мови) від 14.12.1999 № 10-рп/99.

Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики за результатами розгляду законопроекту № 3683 рекомендував Верховній Раді України прийняти зазначений документ за основу, виключивши з тексту зміни до частини першої статті 13 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а також виклавши абзац другий частини третьої статті 11 Повітряного кодексу України в іншій редакції.

Уповноважений із захисту державної мови повідомив Комітет Верховної Ради України з питань транспорту та інфраструктури про те, що прийняття законопроекту № 3683 у першому читанні без урахування пропозицій Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики та висновку Головного науково-експертного управління та без внесення змін до

⁸³ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69180

статті 13 Закону про державну мову та статті 11 Повітряного кодексу України може призвести до звуження обсягу використання державної мови як у визначеній документом сфері, так і в інших, зокрема в роботі органів державної влади та місцевого самоврядування, що є неприпустимим.

У зв'язку із зазначеним на своєму засіданні у лютому 2021 року Верховна Рада України направила законопроект № 3683 на повторне перше читання, після чого він був суттєво доопрацьований та повторно внесений на розгляд парламенту. У новій редакції було вилучено всі норми, які стосувалися зміни Закону про державну мову, а зміни до статті 11 Повітряного кодексу України щодо мови авіаційних правил України було доопрацьовано.

У січні 2022 року доопрацьований законопроект № 3683 було ухвалено парламентом.

Законопроект щодо кримінальної відповідальності за порушення над державною мовою

У червні 2021 року народним депутатом України від фракції «Слуга народу» було зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту української мови як державної» (реєстраційний № 5670 від 17.06.2021)⁸⁴, яким передбачалося запровадження кримінальної відповідальності за порушення над державною мовою.

Підтримуючи загалом ідею запровадження на законодавчому рівні неприпустимості дій, спрямованих на приниження, дискредитацію, навмисне спотворення української мови та її конституційного статусу як єдиної державної мови в Україні, насамперед особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також встановлення відповідальності за такі дії, Уповноважений із захисту державної мови наголосив на тому, що законопроект, тим не менше, потребує суттєвого доопрацювання у частині узгодження назви пропонованої нової статті Кримінального кодексу України із визначеною цією статтею об'єктивною стороною злочину, уточнення критеріїв протиправних діянь та санкцій за їх вчинення. Зокрема більш доцільним вважається запровадження диференційованої відповідальності за вчинення відповідних дій щодо української мови як державної залежно від тяжкості та наслідків відповідного діяння, статусу особи-порушника тощо. З цією метою для відповідних видів діянь загалом на законодавчому рівні доцільно запровадити не кримінальну, а адміністративну відповідальність, а для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, запровадити більш суворі види відповідальності.

⁸⁴ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72265

Станом на січень 2022 року зазначений законопроект комітетами парламенту не розглядався.

Законопроект про захист прав споживачів

Пунктом 124 Плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 № 276-р, було передбачено необхідність розроблення та подання Уряду України проекту нової редакції Закону України «Про захист прав споживачів». У жовтні 2021 р. законопроект було подано Кабінетом Міністрів до Верховної Ради⁸⁵.

Відповідно до пояснювальної записки до зазначеного законопроекту його метою є наближення національного законодавства про захист прав споживачів до законодавства Європейського Союзу та гармонізація системи захисту прав споживачів в Україні з принципами, підходами та практиками ЄС.

Уповноважений із захисту державної мови, всіляко вітаючи зазначену мету законопроекту та необхідність створення умов для належної реалізації та захисту споживачами своїх прав, поінформував Комітет Верховної Ради України з питань економічного розвитку про те, що, оскільки законопроект № 6134 у разі його прийняття замінить чинний Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів», то він має, у тому числі, передбачити створення належних умов для реалізації та захисту громадянами України свого права на отримання інформації про товари (роботи, послуги) та обслуговування їх як споживачів державною мовою. Зокрема, відсутність у законопроекті вимог щодо розміру та розміщення інформації державною мовою про товари (продукцію) суттєво ускладнюватиме можливості захисту прав таких громадян у випадку їх порушення з боку окремих суб'єктів господарювання. Також пропонується у статті 1 законопроекту визначення терміну «недолік» не забезпечує можливості реалізації норм Закону про державну мову у частині визнання недоліком товарів та послуг такі товари і послуги їх невідповідність вимогам Закону про державну мову.

З огляду на це Уповноважений запропонував уточнити визначення терміну «недолік», яке міститься у законопроекті № 6134, надати визначення терміну «маркування», який, у тому числі, вживається у Законі про державну мову, а також уточнити норми законопроекту № 6134, які стосуються мови обслуговування споживачів та мови надання інформації про продукцію, з метою їх узгодження із вимогами Закону про державну мову.

Станом на січень 2022 року законопроект № 6134 парламентом не розглядався.

⁸⁵ Проект закону «Про захист прав споживачів» (реєстраційний № 6134 від 05.10.2021) (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72932).

Інші законопроекти, що стосувалися внесення змін до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»

У березні 2021 року депутатом від фракції «Слуга народу» зареєстровано законопроект «Про внесення змін до Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної"» (реєстраційний № 5233 від 12.03.2021)⁸⁶, яким запропоновано редакційну правку до статті 6 Закону про державну мову у частині визначення обов'язку держави забезпечувати проведення культурно-освітніх заходів з метою популяризації та розвитку державної мови шляхом організації таких заходів у формі фестивалів, форумів, конференцій, ярмарок, для реалізації чого Міністерство культури та інформаційної політики мало щороку приймати програми та план відповідних заходів. Комітетами парламенту зазначений законопроект не розглядався, а 07.09.2021 він був знятий з розгляду.

У липні 2021 р. набрали чинності норми Закону про державну мову та зміни до Закону України «Про державну службу», які передбачали проведення Національною комісією зі стандартів державної мови іспитів на рівень володіння державною мовою та необхідність подання відповідних державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою для участі у конкурсі на зайняття посад державної служби. У зв'язку з цим у парламенті депутатами від більшості було зареєстровано законопроект № 5598, метою якого було відтермінування набрання чинності зазначеними нормами⁸⁷.

Уповноваженим із захисту державної мови було висловлено позицію, що мета зазначеного законопроекту (поліпшення системи кадрового забезпечення державної служби) не в повній мірі відповідає пропонованому способу її досягнення. Так, пропоноване законопроектом вилучення зі статті 9 Закону про державну мову частини щодо обов'язку володіння державною мовою кандидатами на відповідні посади не відповідатиме іншій статті Закону про державну мову, відповідно до якої такий обов'язок мають усі без винятку громадяни України. Крім того, обов'язок подання кандидатом на посаду до свого призначення відповідного документу про рівень володіння державною мовою передбачено також іншими законодавчими актами України, що, у разі прийняття законопроекту № 5598 у запропонованій редакції, створило б ситуацію правової невизначеності. А низка положень Закону про державну мову, які пропонується відтермінувати у часі, станом на момент реєстрації законопроекту вже набрали чинності та почали діяти. З огляду на це декларована мета законопроекту № 5598 могла бути досягнута шляхом

⁸⁶ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71392

⁸⁷ Проект Закону «Про внесення змін до Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" з метою прирівняння посвідчення щодо вільного володіння державною мовою до державного сертифікату про рівень володіння державною мовою» (реєстраційний № 5598 від 02.06.2021) (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72104).

відтермінування на один рік набрання чинності нормами частини другої статті 10 Закону про державну мову щодо засвідчення державним сертифікатом рівня володіння державною мовою відповідними особами, а всі інші положення законопроекту № 5598 суперечать Конституції та іншим нормам Закону та фактично ведуть до звуження обсягу існуючих прав і свобод громадян.

Зазначений проєкт закону комітетами парламенту не розглядався, а 07.09.2021 він був знятий з розгляду.

Також у липні заступником Голови Верховної Ради О. Кондратюк та групою народних депутатів України від різних фракцій було зареєстровано проєкт закону «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» стосовно стимулювання поширення та демонстрування фільмів державною мовою в мережі Інтернет» (реєстраційний № 5772 від 15.07.2021)⁸⁸. Законопроєктом пропонувалося внесення змін до частини шостої статті 23 Закону про державну мову шляхом доповнення її нормою про те, що надавачем послуг відео на замовлення з використанням мережі Інтернет забезпечується наявність у фільмах, які вироблені та/або вперше розповсюджені після 16.07.2021, аудіодоріжок державною мовою в обсязі не менше ніж 75% від загальної кількості таких фільмів.

Уповноваженим із захисту державної мови було висловлено позицію, що запропонований законопроєктом обсяг наявності таких аудіодоріжок державною мовою від загальної кількості фільмів, пропонувананих надавачем послуг відео на замовлення з використанням мережі Інтернет, доцільно передбачити в обсязі не 75%, а 100%. Зазначене сприятиме забезпеченню рівних умов виробникам фільмів та надавачам послуг відео на замовлення з використанням мережі Інтернет. Також необхідно передбачити набрання законопроєктом чинності після закінчення відповідного перехідного періоду для того, аби виробники фільмів та надавачі послуг мали час для приведення своєї діяльності у відповідність до його вимог.

Станом на січень 2022 року законопроєкт № 5772 парламентом не розглядався.

Інші законопроєкти, що стосувалися використання державної мови у відповідних сферах

У липні 2021 р. народним депутатом України від фракції «Слуга народу» зареєстровано законопроєкт «Про внесення змін до Закону України "Про телебачення і радіомовлення" та деяких інших законів України щодо створення умов для безбар'єрності та захисту прав осіб з інвалідністю» (реєстраційний №

⁸⁸ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72520

5735 від 06.07.2021)⁸⁹, яким передбачалося зобов'язання державних телерадіоорганізацій здійснювати субтитрування та/або переклад на українську жестову мову офіційних повідомлень, передач, програм, матеріалів, іншої аудіовізуальної інформації, яка розміщується в ефірі. Станом на січень 2022 р. зазначений законопроект комітетами парламенту не розглядався.

У жовтні 2021 р. народними депутатами України було зареєстровано проекти законів «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки кінематографії в Україні» (реєстраційний № 6194 від 19.10.2021)⁹⁰ та «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо підтримки кінематографу)» (реєстраційний № 6190 від 19.10.2021)⁹¹.

Законопроектом № 6194 передбачалося приведення класифікації фільмів до європейських стандартів, запровадження нових форм державної підтримки кінематографії, удосконалення процедури отримання іноземними суб'єктами кінематографії державної підтримки у формі надання державної субсидії для повернення частини кваліфікованих витрат, здійснених іноземним суб'єктом кінематографії при виробництві (створенні) фільму, а також створення механізмів гарантування виплати такої державної підтримки.

Метою та завданням законопроекту № 6190 є сприяння розробці нових копродукційних кінопроектів, на реалізацію яких українські кіновиробники будуть шукати фінансування в іноземних партнерів та у фонді Eurimages; інституційна підтримка суб'єктів кінематографії та стимулювання поширення якомога більшої кількості фільмів, озвучених, дубльованих державною мовою; створення додаткових робочих місць у сфері культури та креативних індустрій (кіно та телебачення), збереження їх ділової активності.

Законопроектом № 6190 пропонувалося, серед іншого, звільнення до 1 січня 2025 року від оподаткування ПДВ операцій з постачання національних фільмів, визначених Законом України «Про кінематографію», виробниками, демонстраторами та розповсюджувачами національних фільмів, а також з постачання робіт та послуг з виробництва національних фільмів, з постачання робіт та послуг з виготовлення архівного комплексу вихідних матеріалів національних фільмів та фільмів, створених на території України, з постачання робіт та послуг з тиражування на території України національних фільмів та іноземних фільмів, дубльованих, озвучених державною мовою, з постачання робіт та послуг з дублювання, озвучення державною мовою іноземних фільмів на території України, з постачання робіт та послуг із збереження, відновлення та реставрації національної кінематографічної спадщини.

⁸⁹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72436

⁹⁰ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73013

⁹¹ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73019

За результатами опрацювання обох документів Уповноважений із захисту державної мови повідомив Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики про те, що законопроект № 6194 потребує доопрацювання, оскільки окремі його норми створюють загрозу звуження застосування державної мови у сфері кінематографії, у тому числі шляхом надання додаткових можливостей для виробництва та демонстрування в Україні фільмів іншими, ніж державна, мовами. Натомість окремі технічні питання, пов'язані з застосуванням культурних критеріїв культурного тесту, передбаченого частиною шостою статті 23 Закону про державну мову, можуть бути врегульовані шляхом уточнення окремих норм Закону України «Про державну підтримку кінематографії» у частині, що проходження такого культурного тесту та застосування його критеріїв здійснюється не лише у випадку звернення суб'єктів кінематографії за наданням державної підтримки, але й у випадку, передбаченому абзацом четвертим частини шостої статті 23 Закону про державну мову, із наступним внесенням змін до відповідних підзаконних актів Міністерства культури та інформаційної політики України, зокрема до наказу від 09.07.2020 № 1948 «Про затвердження Порядку подання заяв та отримання висновків про проходження фільмом культурного тесту».

Законопроект № 6190 підтримано Уповноваженим без зауважень.

Станом на 03.11.2021 законопроекти №№ 6190 та 6194 парламентом не розглядалися.

Таким чином, абсолютна більшість законопроектів, які вносилися до парламенту у 2021 році та прямо або опосередковано стосувалися застосування державної мови у відповідних сферах, були спрямовані не на покращення умов та усунення перешкод для використання української мови як державної у зазначених сферах, а навпаки - на звуження або обмеження її використання.

Така позиція окремих політичних партій та їх представників викликала несприйняття активної громадськості та патріотичних сил. Завдяки численним акціям протесту, в тому числі під стінами ВРУ, а також однозначній публічній позиції та вчасному поданню обґрунтованих зауважень Уповноваженим із захисту державної мови такі законопроекти у переважній більшості не знаходили підтримки ані у сесійній залі парламенту, ані навіть під час їх розгляду відповідними комітетами Верховної Ради України. Деякі з них були відкликані авторами.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Статус української мови як державної, підкріплений хвилями імплементації важливих статей, що стосуються сфер обслуговування, культури, книговидання та книгорозповсюдження, історичним рішенням Конституційного Суду України, революційними іспитами на рівень володіння державною мовою, реальною часткою збільшення мови в усіх сферах та на континентах, міцнішає на очах нації та світу. Факт залишається фактом: Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” консолідує українське суспільство, зміцнює державну єдність і територіальну цілісність, утверджує незалежну державність, посилює національну безпеку та оборону, сприяє розвитку, поширенню та популяризації української мови, захисту прав громадян України, зокрема, тих, які перебувають за межами держави, а також закордонних українців у задоволенні їхніх мовних потреб.

Незважаючи на відсутність Державної програми сприяння опануванню української мови, вимога наявності якої законна, а гостра потреба в якій викликана реаліями новітнього часу, української мови кардинально стає більше. Крім рясних соціологічних досліджень, оприлюднених до річниць Конституції України та Незалежності України, а також до Дня української писемності та мови, спілкування українською стає помітною ознакою шляхетності, гідності, культури та поваги громадянина до самого себе, громади, держави.

На жаль, лінгвоцид на окупованих територіях України триває у гібридних формах. Дискримінація за мовною ознакою траплялась і була рекорди за своїм резонансом. Втім порушення мовного закону, незалежно від сфери чи регіону, фіксувалися вчасно, проте зухвалість низки порушників вражала. Статистика звернень, як і заходів державного контролю, котрими карали громадян разом із врученням протоколів, позитивна. Накладення штрафних санкцій як інструмент реалізації положень Закону може бути дієвим тоді, коли це сприйматиметься як практика унеможливлення майбутніх порушень за умови всебічного сприяння опануванню українською мовою як державною, а не маніпулятивною грою скептиків. Ось чому загальнонаціональна профілактична робота, репрезентована в широкій інформаційно-роз'яснювальній компанії як з боку Уповноваженого, так і громадянського суспільства, а це – сила-силенна звернень та виступів у медіа, попереджень і виправлених порушень, дала втішні, як для першої в історії незалежної України мовозахисної інституції, результати. Історія довела: концепція “лагідної українізації” – не ідеальний, проте оптимальний шлях імплементації Закону, запозичений з досвіду провідних мовних інституцій Європи та природно реалізований в Україні. Так, як працюють наші колеги з EFNIL, які прийняли Україну до родини

європейських мовних інституцій країн – членів ЄС на правах асоційованого члена, дає нам, піонерам у реальному захисті української мови як державної, а також захисті права громадян України на отримання державною мовою інформації та послуг, як це визначено ст. 49, додаткові аргументи рухатися тим же курсом.

Націєтворчі процеси набрали немислимої раніше швидкості і масштабів. Українці переосмислюють не лише себе, свої відносини з сусідніми народами, але і своє місце в глобальному світі. Очевидно, що в цих процесах проявляється зміна ставлення до своєї мови, усвідомлення її реального значення і майбутніх перспектив. Вже зараз відчувається гостра необхідність в подальшому просуванні на шляху зміцнення державного і суспільного статусу української мови, в напрацюванні наступних законодавчих кроків, які би підсилили об'єднувачу функцію мови, розширили її можливості як мови міжетнічного спілкування. Підґрунтям для такого подальшого поступу також є рішення минулорічне рішення КСУ щодо конституційності закону про мову. Першими ж практичними кроками можуть бути ініціативи щодо розв'язання проблеми неоднозначності перекладів Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, зміни підходу до квотування мов в публічній сфері, відповідно до якого квоти мали б застосовуватись не до державної, а навпаки, до інших, ніж державна, мов, повернення до вжитку питомо українських слів, приведення до стандартів державної мови назв об'єктів топоніміки, термінології, а також багато іншого, чим нам ще слід заопікуватися.

Беручи до уваги викладені у цьому Звіті результати аналізу стану виконання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2021 році, а також стан виконання рекомендацій, викладених у Річному звіті Уповноваженого із захисту державної мови про стан виконання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2020 році з метою забезпечення ефективної реалізації державної політики, спрямованої на захист державної мови, її всебічний розвиток і функціонування у визначених законом сферах суспільного життя на всій території України, а також задля попередження порушення прав громадян України на отримання інформації та послуг державною мовою

I. Кабінету Міністрів України в 2022 році рекомендується:

1. Забезпечити виконання у повному обсязі рекомендацій Уповноваженого із захисту державної мови, викладених у Річному звіті Уповноваженого із захисту державної мови про стан виконання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2020 році, а саме:

1) Затвердити Державну програму сприяння опануванню державної мови, якою визначити основні стратегічні цілі та пріоритетні завдання державної

політики щодо підтримки державної мови впродовж відповідного періоду часу, а також заходи, що планується здійснити для досягнення зазначених цілей і реалізації завдань. Серед іншого, передбачити: створення мережі державних, комунальних курсів з вивчення державної мови громадянами України, іноземцями та особами без громадянства; створення умов для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, які дають змогу кожній особі опанувати державну мову, в тому числі шляхом неформальної та інформальної освіти; організацію безкоштовних курсів української мови для дорослих; створення онлайн-курсів з української мови та інші заходи з сприяння вивченню української мови громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території України, визначеній згідно з законом; створення онлайн-курсів з української мови для осіб, які перебувають у іншомовних середовищах; підвищення рівня володіння державною мовою педагогічними, науково-педагогічними працівниками.

2) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проект закону щодо порядку реалізації прав національних меншин (національних спільнот) України.

3) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проект закону щодо внесення змін до Виборчого кодексу України та до Закону України «Про всеукраїнський референдум», яким передбачити, що: особи, які претендують на обрання на пост Президента України, на обрання депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, районної у місті, міської, селищної, сільської ради, на посаду сільського, селищного, міського голови, в обов'язковому порядку подають до відповідної виборчої комісії копію документа, що підтверджує відповідний рівень володіння державною мовою відповідно до статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а неподання копії такого документа є підставою для відмови в реєстрації; однією з підстав дострокового припинення повноважень члена окружної, територіальної, дільничної виборчої комісії, члена окружної, дільничної комісії з всеукраїнського референдуму, дільничної комісії з електронного голосування з всеукраїнського референдуму є повторне протягом року вчинення ним порушення вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у процесі виборів та референдумів, встановлене Уповноваженим із захисту державної мови відповідно до закону.

4) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проект закону про внесення змін до Законів України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» та «Про захист прав споживачів», яким передбачити, що визначена законодавством інформація про продукцію та виробника (виконавця, постачальника), яка в обов'язковому порядку подається державною мовою,

повинна розміщуватися на поверхні упаковки та у маркуванні продукції на поверхні, яка має найбільшу площу, має бути чіткою і розбірливою, наноситися у спосіб, що унеможливило її видалення, не повинна приховуватися або спотворюватися іншою текстовою чи графічною інформацією, при цьому використовуваний розмір шрифту, яким наноситься інформація державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким наноситься інформація іншими мовами.

5) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до Закону України «Про рекламу», яким визначити, що мова реклами є складовою змісту реклами.

6) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яким віднести до повноважень органів місцевого самоврядування підтримку, популяризацію, у тому числі шляхом поширення знань про українську мову та її роль у розвитку української та європейської культур, та створення умов для розвитку і використання державної мови у відповідних адміністративно-територіальних одиницях.

7) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону про внесення змін до Закону України «Про політичні партії», яким передбачити вимоги щодо обов'язкової наявності інтернет-представництв політичних партій, виконаних державною мовою, із можливістю існування версій таких інтернет-представництв, виконаних іншими мовами.

8) Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо особливостей здійснення обслуговування споживачів, надання споживачам інформації та послуг, розміщення реклами з використанням мережі Інтернет, яким передбачити, зокрема:

вимоги щодо обов'язкового розміщення на інтернет-представництвах (веб-сайтах, веб-сторінках) інформації (найменування, організаційно-правова форма, місцезнаходження, код згідно з ЄДРПОУ за наявності) суб'єктів господарювання, яким належать такі інтернет-представництва або які здійснюють з їх використанням діяльність з реалізації товарів і послуг;

законодавче регулювання статусу інтернет-майданчиків, з використанням яких інші суб'єкти господарювання можуть здійснювати діяльність з реалізації товарів і послуг, розміщувати інформацію про такі товари і послуги, рекламу, зокрема, у частині відповідальності адміністраторів таких інтернет-майданчиків за дотримання суб'єктами господарювання вимог щодо обов'язкового розміщення інформації про товари і послуги та їх виробників (продавців) державною мовою;

законодавче регулювання порядку здійснення реалізації товарів та здійснення їх поставки на територію України з використанням інтернет-

ресурсів, доменні імена яких зареєстровані на території інших держав, суб'єктами господарювання, які не зареєстровані в Україні.

9) Внести зміни до Технічного регламенту маркування побутових пральних машин (постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.2013 № 702), Технічного регламенту енергетичного маркування електричних ламп та світильників (постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2015 № 340), Технічного регламенту енергетичного маркування побутових посудомийних машин (постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2015 № 514), Технічного регламенту обмеження використання деяких небезпечних речовин в електричному та електронному обладнанні (постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2017 № 139), Технічного регламенту енергетичного маркування телевізорів (постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 359), Технічного регламенту енергетичного маркування побутових барабанних сушильних машин (постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 № 380), Технічного регламенту ліфтів і компонентів безпеки для ліфтів машин (постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2017 № 438), Технічного регламенту щодо встановлення системи для визначення вимог з екодизайну енергоспоживчих продуктів (постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 804), Технічного регламенту обладнання, що працює під тиском (постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2019 № 27), Технічного регламенту приладів, що працюють на газоподібному паливі (постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2018 № 814), Технічного регламенту щодо вимог до автомобільних бензинів, дизельного, суднових та котельних палив (постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 927), Технічного регламенту енергетичного маркування енергоспоживчих продуктів та Технічного регламенту енергетичного маркування побутових електричних холодильників (постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.2013 № 702), Технічного регламенту законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки (постанова Кабінету Міністрів України від 13.01.2016 № 94), Технічного регламенту засобів вимірювальної техніки (постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 163), Технічного регламенту простих посудин високого тиску (постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 № 1025), Технічного регламенту обладнання та захисних систем, призначених для використання в потенційно вибухонебезпечних середовищах (постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 № 1055), Технічного регламенту вибухових матеріалів промислового призначення (постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 802), Технічного регламенту мийних засобів (постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2008 № 717), Технічного регламенту канатних доріг (постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 № 342) та забезпечити внесення змін до Технічного регламенту з

підтвердження відповідності пакування (пакувальних матеріалів) та відходів пакування (наказ Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики від 24.12.2004 № 289), Технічного регламенту енергетичного маркування побутових духових шаф та кухонних витяжок (наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 07.02.2018 № 28), якими передбачити, що визначена законодавством інформація про продукцію та виробника (виконавця, постачальника), яка в обов'язковому порядку подається державною мовою, повинна розміщуватися на поверхні упаковки та у маркуванні продукції на поверхні, яка має найбільшу площу, має бути чіткою і розбірливою, наноситися у спосіб, що унеможливило її видалення, не повинна приховуватися або спотворюватися іншою текстовою чи графічною інформацією, при цьому використовуваний розмір шрифту, яким наноситься інформація державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким наноситься інформація іншими мовами.

10) Внести зміни до Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187, якими: перелік документів, які здобувач ліцензії (ліцензіат) подає до МОН для отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності (розширення провадження освітньої діяльності), доповнити копіями документів, які засвідчують рівень володіння державною мовою відповідно до статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» керівника закладу освіти, викладачів, які здійснюють освітній процес; перелік вимог до інформаційного забезпечення закладу освіти доповнити вимогою, що основна інформація про діяльність закладу освіти, яка передбачена Ліцензійними умовами, в обов'язковому порядку розміщується на офіційному веб-сайті закладу освіти державною мовою.

11) Внести зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 08.09.2004 № 1181 «Деякі питання спорудження (створення) пам'ятників і монументів» та забезпечити внесення змін до Порядку спорудження (створення) пам'ятників і монументів, затвердженого наказом Державного комітету України з будівництва та архітектури, Міністерства культури і мистецтв України від 30.11.2004 № 231/806, якими передбачити, що розміщення будь-яких написів та іншої інформації на пам'ятниках і монументах державного і місцевого значення здійснюється державною мовою та за потреби може дублюватися іншими мовами; при цьому розмір шрифту тексту або напису будь-якою іншою мовою не може бути більшим за розмір шрифтів тексту або напису державною мовою.

12) Внести зміни до Типових правил розміщення зовнішньої реклами, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2003 № 2067, якими передбачити, що: інформація на вивісках і табличках подається

державною мовою та за потреби може дублюватися іншими мовами; при цьому розмір шрифту, яким така інформація подається державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким подається інформація іншою мовою, ніж державна; у випадку подання на вивісці чи табличці інформації лише іншою мовою, ніж державна, за відсутності поруч із такою вивіскою чи табличкою вивіски чи таблички, на якій відповідна інформація подана державною мовою, вивіска чи табличка з інформацією іншою мовою підлягає обов'язковому демонтажу, крім випадків, якщо така інформація є торговельною маркою (знаком для товарів і послуг), якій відповідно до законодавства надано правову охорону.

13) Внести зміни до Порядку проведення конкурсу на зайняття посади керівника державного, комунального закладу охорони здоров'я, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1094, якими передбачити, що для участі у конкурсі особа подає конкурсній комісії копію документа, який засвідчує рівень володіння державною мовою відповідно до частини третьої статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

14) Внести зміни до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285, Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 286, та Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 929, якими передбачити, що інформація на вивісці, інформаційній табличці із зазначенням найменування ліцензіата подається державною мовою та за потреби може дублюватися іншими мовами; при цьому розмір шрифту, яким така інформація подається державною мовою, не може бути меншим за шрифт, яким подається інформація іншою мовою, ніж державна.

15) Затвердити Державну програму співпраці із закордонними українцями на наступний період.

16) Забезпечити затвердження Національною комісією зі стандартів державної мови української правничої, медичної термінології, а також опрацювати питання щодо розробки української термінології у галузях інформаційних технологій, косметології та інших галузях, в яких використовується міжнародна номенклатура або вживаються спеціальні іншомовні терміни.

17) Забезпечити внесення змін до Порядку розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності, затвердженого наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 21.10.2011 № 244, якими передбачити, що ескіз фасаду тимчасової споруди має відповідати вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а невідповідність ескізу вимогам зазначеного Закону є підставою для ненадання паспорту прив'язки тимчасової споруди.

18) Забезпечити розроблення та затвердження Міністерством освіти і науки України типового положення про конкурс на посаду керівника державного, комунального закладу загальної середньої освіти, яким передбачити обов'язкове подання особами, які виявили бажання взяти участь у конкурсі, до конкурсної комісії документа, що засвідчує рівень володіння державною мовою відповідно до частини другої статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

19) Забезпечити внесення змін до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я», затвердженого та впровадженого в дію наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2002 № 117, якими передбачити вимогу до працівників сфери охорони здоров'я щодо обов'язкового володіння ними державною мовою.

20) Забезпечити внесення змін до Положення про порядок проведення атестації провізорів та Положення про порядок проведення атестації фармацевтів, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 12.12.2006 № 818, якими передбачити обов'язкове подання до атестаційної комісії для атестації на визначення рівня знань та практичних навиків з присвоєнням (підтвердженням) фаху «провізор-спеціаліст», проходження атестації на присвоєння кваліфікаційної категорії, копії документа, який засвідчує рівень володіння державною мовою відповідно до частини третьої статті 10 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

21) Забезпечити визначення Міністерством молоді та спорту України у наказах про проведення спортивних заходів осіб, відповідальних за дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» під час проведення таких спортивних заходів.

2. Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо внесення змін до Виборчого кодексу України та до Закону України «Про всеукраїнський референдум», яким додатково унормувати обов'язкове використання державної мови під час проведення передвиборної агітації та агітації всеукраїнського референдуму у будь-якій з форм, визначених Виборчим кодексом України та Законом України «Про всеукраїнський

референдум», у тому числі з використанням мережі Інтернет, а також передбачити обов'язкове виконання будь-яких агітаційних матеріалів державною мовою.

3. Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення», яким привести статтю 10 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» у частині мови демонстрування фільмів у відповідність до статті 23 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а також передбачити, що: передача, що транслюється в прямому ефірі, вважається виконаною державною мовою, якщо виступи (репліки) ведучих (дикторів) передачі виконані українською мовою, а виступи (репліки) осіб, які беруть участь у передачі, виконані (дубльовані, озвучені) українською мовою; тривалість реклами та анонсів передач не враховується при обчисленні мінімальної тривалості передач та/або фільмів (або їх частин) у загальному тижневому обсязі мовлення телерадіоорганізацій.

4. Підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проєкти законів про внесення змін до Законів України «Про Кабінет Міністрів України», «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим», «Про місцеві державні адміністрації», «Про культуру», якими передбачити що особи, які беруть участь у конкурсі (доборі) на відповідні посади або які призначаються на відповідні посади для участі у такому конкурсі (доборі) або перед призначенням на посаду в обов'язковому порядку подають копію документу, що засвідчує рівень володіння державною мовою відповідно до статті 11 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

5. Затвердити порядок проведення мовної експертизи, передбаченої пунктом 1 частини третьої статті 55 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

II. Вважаємо за доцільне наголосити на необхідності вжиття деякими іншими органами державної влади, місцевого самоврядування, установами та організаціями окремих заходів, що сприятимуть виконанню Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Зокрема:

1. Верховній Раді України:

1) Прийняти закон, який визначатиме порядок та особливості застосування української жестової мови у різних сферах суспільного життя.

2) Прийняти у другому читанні та в цілому проєкт Закону про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку українського книговидання і книгорозповсюдження (реєстраційний № 6287 від 05.11.2021).

3) При ухваленні закону, що регулюватиме правовий статус медіа, передбачити: визначення статусу інтернет-медіа як засобів масової інформації; зміну терміну набрання чинності абзацами п'ятим – дев'ятим підпункту 24 пункту 7 розділу IX Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» з 16 липня 2024 р. (через п'ять років з дня набрання чинності цим Законом) на 16 липня 2023 року (через чотири роки з дня набрання чинності цим Законом), однак при цьому передбачити, що застосування санкцій за порушення зазначених норм здійснюватиметься з 16 липня 2024 р.

2. **Верховному Суду** розглянути на засіданні Пленуму питання застосування державної мови в судовому процесі та надати судам роз'яснення з питань застосування державної мови при вирішенні судових справ.

3. **Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення** доопрацювати та удосконалити методологічні рекомендації щодо моніторингу ефіру телерадіоорганізацій щодо дотримання встановлених законом квот у частині урахування вимог статті 23 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо мови демонстрування фільмів.

4. **Органам місцевого самоврядування:**

1) Привести рішення, які не відповідають вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», у відповідність до вимог зазначеного Закону.

2) У правилах розміщення вивісок і табличок у відповідному населеному пункті України передбачити: обов'язкове подання інформації на таких вивісках і табличках державною мовою із дублюванням за потреби іншими мовами; при цьому розмір шрифту, яким подається така інформація не може бути меншим за шрифт, яким подається інформація іншою мовою, ніж державна; у випадку подання на вивісці чи табличці інформації лише іншою мовою, ніж державна, за відсутності поруч із такою вивіскою чи табличкою вивіски чи таблички, на якій відповідна інформація подана державною мовою, вивіска чи табличка з інформацією іншою мовою підлягає обов'язковому демонтажу, крім випадків, якщо така інформація є торговельною маркою (знаком для товарів і послуг), якій відповідно до законодавства надано правову охорону.

5. **Головам місцевих державних адміністрацій** забезпечити виконання у повному обсязі рекомендацій Уповноваженого із захисту державної мови, викладених у Річному звіті Уповноваженого із захисту державної мови про стан виконання Закону України «Про забезпечення функціонування української

мови як державної» у 2020 році, у частині визначення одного із своїх заступників відповідальним за забезпечення виконання законодавства щодо всебічного розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на відповідній території.

6. **Засновникам наукових періодичних видань** привести правила та умовами подання статей та інших матеріалів у відповідність до вимог статті 22 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».